

63.3(У пер3)

742

Михайло Черний

ПОТОПТАНІ
МРІЇ

МИХАЙЛО ЧЕМНИЙ

ПОТОПТАНІ МРІЇ

МОЇ СПОГАДИ І АВТОБІОГРАФІЯ

ПРИСВЯЧУЮ МОЇЙ РОДИНІ І ДРУЗЯМ

ПО ІДЕЇ

АВТОР

MICHAEL CHEMNY

THE TRAMPLED DREAMS

THIS BOOK IS DEDICATED TO MY FAMILY
AND MY DEAR FRIENDS

AUTHOR

LIBRARY OF THE
DETROIT PUBLIC LIBRARY
1000 W. WOODWARD AVENUE
DETROIT, MICH. 48226
APR 15 1969

PUBLISHED BY THE AUTHOR

DETROIT, MICH.

1969

НА КЛАДОМ АВТОРА

ДЕТРОЙТ, Мич.

1969

НБ ПНУС

760251

68.3(44ч3)
4 42

ВСІ ПРАВА ЗАСТЕРЕЖЕНІ

Обкладинка роботи мистця Михайла Дмитренка

Тираж — 1000

ПЕРЕДМОВА

До видання моїх спогадів спонукали мене вперше моя Дружина та мої приятелі, що знали дещо про тернистий шлях мого життя та вважали, що вартувало б видати оте все, що я пережив за останніх п'ятдесят років нашого буття — друком. Я довго вагався, бо друк книжки не тільки, що трудний, але ще до того й коштовний. В моїй багатогранній праці я й не мав відповідного часу це зробити, але тепер, коли недуга прикувала мене до крісла й ліжка, я рішився використати цей час написати мої спогади.

Моїм бажанням був не заробіток на цьому полі, але передати моїй родині та друзям по ідеї, в правдивому світлі все те, що довелося мені пережити й насвітлити оте пережите так, як воно в дійсності було, подаючи всі імена в правдивій їх назві, а також і місцевості.

Також хотілося мені подати бодай маленьку сільветку мого рідного села з його добрими і злими прикметами. Це тому, що злих прикмет нам треба уникати, коли ми хочемо стати державною нацією, а добрі прикмети собі засвоїти й ними дорожити та плекати, як рідну традицію.

Мої спогади хоч і мають особистий характер, то все ж таки вони заторкують наші історичні події з наших вивольних змагань, що нам приходилося їх переживати, або брати в них активну участь.

На мою скромну думку кожний спогад має свою вартість, бо насвітлює кожну подію із точки свого зору й надає їй меншої чи більшої вартості та оприділює їхню ціну.

Тому я рішився видати мої спогади друком, щоб залишити бодай сякий такий слід з мого пройденого життя

моїй родині й моїм Побратимам та Приятелям, що з ними приходилося мені довгі роки працювати на громадсько-народній та організаційній ниві.

Шановному читачеві залишаю вільну думку про них, і хай сам він буде суддею, чи варті вони були, щоб їх винести на денне світло, чи ні.

АВТОР

МОЄ РІДНЕ СЕЛО І ДИТЯЧІ РОКИ

За останніми схилами Подільської височини починається Покутська рівнина, почавши від міста Тисьмениці, крізь яке перепливає річка Ворона – доплив Надвірнянської Бистриці, з якою вливається до Дністра – аж до Карпатських гір, які в погідну днину видно як далеку синяву смугу. Ця рівнина багата в потоки і річки, багата також і дубовими, грабовими та березовими лісами.

П'ять кілометрів на південь від Тисьмениці, над бистрою річкою Стрембою, при битім шляху Тисьмениця – Коломия, розложилося невелике село, около 200 господарств, Хом'яківка, заложене при кінці XIII століття якимось Хом'яком, якого рід вже давно вимер. Там, після йосифинської реформи, поселилися мої прабабки.

Дід мій, як сам часто оповідав, прийшов до Хом'яківки з села Будзин над Дністром і мав ще придомок – Будзиновський. Але, коли його батько, втративши Будзин, занехав і свій шляхетський придомок, дід вже звався лише Павлом Чемним.

Ставши на працю управителя фабрики сукна в Хом'яківці, яка належала до князя Любомірського, одружився з молодою вдовою Юстиною Зубаль, й вони купивши собі шматок землі, замешкали в Хом'яківці.

Це подружжя мало п'ять доньок і двох синів: Корнила й Михайла.

Мій батько, Корнило, одружився з Анною Гринюківною, донькою Романа Гринюка, який поза своїм господарством, доглядав зі своїми побережниками 600 – морґового лісу кн. Любомірського. З цього подружжя я прийшов на світ (після метрики о. Вергановського) 30 жовтня 1901 року. Батьки твердили, що це було два роки раніше, але о. Вергановський не любив вписувати новонародженців відразу в метрикальні книги

і робив це на записках, які часто губилися. Упорядкував їх о. Михайло Дурделло 1902 року. Це виявилось аж тоді, коли я йшов до гімназії, а що я був дрібною вроди, то це мені не дуже пошкодило.

Мій дід по матері, Роман, в моїх дитячих роках, літньою порою часто брав мене зі собою в ліс і там я стрибав між кущами цілими днями, збираючи дикі ягоди та суниці. А коли я втомився і хилив голову, сівши на лавку біля лісничівки, він брав мене на руки та вносив до середини і клав на вистелену пахучим сіном постіль, де я засипляв кріпким сном. Під вечір він мене будив, говорячи ласкаво:

– Міську вставай! Пора йти додому.

Я протирав з просоння очі й не радо зісувався з постелі та прямував з дідусем в село. В селі дідусь віддавав мене моїй матері з проською нагодувати мене та покласти на ліжко й з усміхом додавав: – Він сьогодні добре набігався.

Так частенько я з дідусем побував у лісі й, як дідуся так і ліс, я гаряче дитячою душею любив. Дідусь вчив мене розпізнавати дерева, кущі, квіти, а навіть і траву. Особливу увагу звертав він на те, щоб я знав чотири сторони світу й пам'ятав, що дерева, особливо більші, є покриті мохом з північної сторони.

– Пам'ятай – каже було, – що ми від села на захід, а вертатись в село треба йти на схід. Отже мох на деревах буде завжди по твоїй лівій стороні.

– Добре, дідусю! – я радо відказував.

Хоч я рідко віддалювався від дідуся в лісі, але часами я заганявся за зайчиком чи гарно упіреною пташкою і не стямився, коли відбігав задалеко. Тоді дідусь гукав на мене: – Міську, а де ти?

Я звичайно зараз відгукувався і ми скоро себе знаходили.

Мило, приємно й безжурно пробігали літні місяці з дідусем в лісі. А коли я вже почав ходити до школи, то під час вакацій я з книжкою під пахвою йшов поруч дідуся в ліс, а там ми сідали на лавочці в холодочку під лісничівкою, де я в голос вичитував дідусеві різні оповідання зі шкільної читанки. В га-

рячі липневі дні ми йшли до недалекої млинівки, де я з великою насолодою викупувався, а дідусь сидів на березі та пильним оком стеріг за мною, щоб я не заходив на глибоку воду.

О, які приємні були ці дні! Та на десятому році мого життя, мого любого дідуся не стало. Він простудився, захворів тяжко і по короткому часі помер. Його величавий похорон і до сьогодні маячить в моїй уяві.

Трьох священиків напереміну, щохвилини читали св. Євангеліє, а домовину, гарно розмальовану й обрамовану золотом, дар кн. Любомірського, тягнуло чотири гарні коні. Ціле село брало участь в похоронах. Мій батько і мати, а між ними я та решта рідні йшли заплакані зараз за домовиною.

Смерть дорогого дідуся була для мене великим ударом. Я довго плакав, тим більше, що дідусь помер пізньою весною, а літом під час вакацій я вже не міг тішитися тим шастям – побувати з ним бодай кілька днів у любому лісі.

Зимою того самого року я втратив і другого дідуся, по батькові, але його смерть якось не видалася мені такою великою втратою, може тому, що він довго, бо близько два роки, хворів і внаслідок хвороби був трошки прикрий, хоч і він мене широко любив та любив розказувати різні цікаві речі, які я слухав з великою увагою.

Зараз після смерти мого дідуся Романа, я здав іспит до гімназії, де мене прийнято без великих для мене труднощів. Наука йшла мені добре і я робив значні поступи. Професори й окруження любили мене, а я полюбив школу.

НЕЩАСТЯ

1914-го року перед великодними святами, мене викликано зі школи до дому. Моя мати була тяжко хвора і д-р Янович порадив їй негайно йти на операцію та дав поручаючого листа до д-ра Соловія у Львові, щоб той широко заопікувався моєю матір'ю.

Батько збирався їхати з матір'ю до Львова, а нас – особливо мене, бо я був найстарший в родині, залишив на господарстві.

Наша наймичка вийшла заміж ще в м'ясниці й нас покинула. Другої годі було зараз знайти. 17-ти літній парубок, що обходив худобу та помагав в господарстві, теж пішов собі до дому на друге село. Батько не дуже за ним пропадав, бо він був лінивий до праці й крадькома курив, то в стодолі, то в стайні, що для господарства, яке все було покрите соломною, було дуже небезпечно. Отож тепер те ціле наше господарство спало на мою молоду й недосвідчену голову.

Правда, до нас часто навідувалися тітки та кривні й дещо помагали, але львину частину праці, треба було виконувати самому.

Селяни, що були в нас гістьми, бо приходили до батька за різними порадами, або тільки так, щоб щось довідатися, не дуже часто відвідували нашу хату в цю скорбну годину. Їхнє наставлення було зовсім інакше як те, що мав мій батько до них, який часто ділився з ними усім чим міг та часто заступався за них тоді, коли вони попадали в який небудь клопіт.

Тепер тієї ширости не було видно. Батько залишився у Львові, доглядаючи мами через три й пів тижні, а по тому вони обоє на нашу превелику радість вернулися до дому. Мати була дуже ослаблена й лежала весь час у ліжку.

Ми – діти порядкували за її проводом у хаті й на обійстю. Але приходила весна, треба було йти в поле. Батько, що був будівничим, мусів зайнятися своєю працею при будові, бо просидівши більше трьох тижнів у Львові, а кошти шпиталю і лікарів вичерпали його кишеню.

Раз батько вернувши з праці закликав мене до своєї робітні й сказав:

– Сину, ти вже не підеш більше до гімназії, бо я не годен того витримати тепер, але я хочу, щоб ти добув вищу освіту, тому я просив суддю Кисілевського, щоб виробив старання, щоб ти пішов до т. зв. Кайзер Шулле у Відні, там добре вчать, а кошт буде лише твоє утримання. Ну, що ти скажеш на те?

Я не знав, що зразу відповісти. Відень – столиця, чужі люди, чужа мова – все те пробігло блискавкою в моїй голові.

По хвилині я сказав:

– Добре татку, я поїду до Відня, але я волів би бути тут bliще вас, а надівсе, вам треба помочі вдома.

– Не журись! – відказав батько, – якось ми дамо собі раду. А ти підготовляйся краще в німецькій мові й латині, бо це буде тобі дуже потрібне. Я поцілував батькову руку на знак вдячності і вийшов до своєї роботи на обійстю.

Вечерами я сидів над книжками, а днями помагав в господарстві. Коли мав які труднощі в науці я йшов до школи, до своєї колишньої вчительки Марії Бльокивної і діставав від неї поради. А коли вона була зайнята своїми справами, або нездужала, що часто траплялося, тоді я йшов на приходство до дуброга о. Михайла Дурделли, який мені радо помагав, а навіть давав мені потрібні книжки, яких мені бракувало.

Весна того року була гарна, погідна, а інколи росив маленький дощик, скроплюючи тяжку працю селян, леліючи в них надію на добрий урожай.

Всюди вешталися селяни, стараючись чимскорше обробити свої поля.

Батько піднайшов 15 моргів орної землі та засіяв її спривадженим при помочі „Сільського Господаря” з Німеччини вівсом і ярою пшеницею.

Селяни толокою обробили поле. зате батько їх гарно почаствував, а для молоді найняв музик і вона на майдані біля нашої стодолі танцювала майже цілу ніч під неділю. Розходячись, обіцяла прийти з поміччю під час жнив, бажаючи доброго урожаю. Батько широко їй за те все дякував.

Життя в селі плило своїм руслом. Поля покрилися ярою зеленню, а старші господарі в неділі по полудні з вдоволенням оглядали їх, і ворожили добрий урожай. Опісля повертали до нашої хати й обговорювали з батьком свої проблеми.

– Будете мати файний урожай цього року, пане Чемний – сказав старий Федір Заячук. Коли я переходив нині попри ваше поле, то той овес, що ви спровадили, то якось полюбив нашу землю, бо такий зелений, а грубий, як пшениця.

– Та то ще за скоро пророкувати, – відповів йому з докором Никола Шешорак.

– Е, е! – я старий господар і можу лише подивитися та й відразу сказати, чи щось з того буде чи ні, – оборонявся Федір.

– Нічого панове господарі – озвався батько, – коби лиш Господь дозволив спокійно спожити Його дар. Ці пророчі слова кольнули мене в серце. Невже батько знає, що нам грозить якесь нещастя?

Розмова велася далше.

– А я навіть і не думав, що на тім облозі, що ви взяли в „ксьондза” щось буде рости – втрутив своїх кілька слів Юрко Микитин.

І так часто вони в нас збиралися, обговорювали свої справи та висловлювали в голос свої думки, здивування, або й заздри.

А коли батькові вже докучило все те слухати, він тягнув їх до Читальні й обіщував щось доброго прочитати, а особливо їх захоплювало те, коли батько вказуючи на грубу книгу „Сільський Господар”, обіщував прочитати дещо, як поправити їхнє господарство, бо всі вони господарили так, як їхні батьки, навіть орали дерев’яною сохою, замість залізним плугом.

НОША СЕЛА

Селяни, а особливо в неділі та свята, убиралися дуже пишно, як на їх спримогу. Одні одних старалися перевищити в своїх уборах, при чому зберігали давні традиції і звичаї. Дівчата й молоді жінки мали гарні вишивані довгі сорочки, які прикривали рясні різної краски шалінові спідниці й також, тільки з легшого матеріалу запаски, які, як і спідниці були обшиті долом білим гафтом, званим „коронкою”. На ногах носили чорні з великими халявами фалдовані чоботи. Давніше можна було ще стрінутися жовті, або червоні сап’янці, що були окрасою самобутности селянства, але вже перед першою світовою війною їх не було видно.

В холодніші дні носили з битого сукна чорні без ніяких прикрас сіряки (петеки). Зимомо кожухи довгі з великим комі-

ром, гарно оздоблені по боках, або короткі кошужки з рукавами, які також називали „киптарями”.

ТИПИ ДІВЧАТ У СЕЛІ ХОМ'ЯКІВКА

На головах носили грубі вовняні хустки, а літом легкі теж вовняні різних красок, а найбільше малинових, або червоних. Старші жінки воліли чорні хустки, але всі вони були пишно розмальовані прерізними квітами.

Літом дівчата не накривали голів, зате гарно заплетена коса зі стяжками, а на чолі викручені смужки волосся та заткана в косу квітка прикрашувала їхні голови.

* * *

Мужчини старші носили довгі білі сорочки, рідко вже вишивані поверх білих штанів. Чорні зі штивними халявами чоботи, а на плечах чорний сердак, або малий кожух, залежно від погоди. На головах літом, солом'яний бриль – капелюх, а зимою чорна висока баранкова шапка підшита зі середини ще футром.

Молодь носила теж такі довгі, бо інколи аж нище колін сорочки поверх штанів, але гарно й дбайливо вишивані пазухи комір і маншети (дуди) і що багатший був парубок, то краще була вишита його сорочка.

Сорочку стягали в поясі ремінним поясом, або гуцульським чересом так, що з-заду були фалди, немов на жіночій спідниці. Під комір прив'язували широку червону стяжку, яка звисала по вишиваних пазухах.

На ногах теж, або зсувані, або фалдовані чорні чоботи. На голові літом солом'яний бриль, прикрашений якоюсь квіткою, а зимою чорна висока смушева шапка. Кожухів молодь майже не носила, хіба в великі морози.

Грубий з чорного сукна сердак хоронив їх від зимна, а коли було трохи тепліше, то не вбирали їх в рукави, але носили так наопашки.

Вбраний так молодець виглядав чудернацько, але гарно.

Треба теж сказати, що майже вся та одіж, крім шаліну й хусток, була своєї роботи, але чоботи і кожухи купували в Тисьмениці, де було багато кушнірів та шевців. Майже так само вбиралися селяни в сусідньому селі Марківцях, тільки сорочки були трохи довші, а вже в інших дооколичних селах ноша була відмінна, особливо не було таких пишних вишивок.

Ми – наша родина відрізнялася від села тим, що наша ноша як казали люди була „шляхетська”, або просто панська, так, як носили люди по містах.

Мені, будучи ще малим хлопцем, нераз дуже хотілося вдягнутися так, як вдягалися селяни – мої співмешканці, з якими я бавився на леваді. А це мабуть тому, що хлопці під час забави прозивали мене „паничем”, хоч я був свідомий того, що я ним не був. Ми не робили, ані шарварку, ані не йшли на сільську варту, і я не раз дуже завидував тим хлопцям, які йшли на варту зі своїми старшими сусідами і на другий день оповідали всякі дива, які їм приходилося переживати тоді, коли струджене село спало кріпким сном.

СЕЛО, ЙОГО ЗВИЧАЇ, ПОБУТ ТА КУЛЬТУРА

Описувати українське село, це не така легка річ. Правда, можна поверховно дещо сказати навіть дуже коротко, але можна також описувати все те до подробиць, з чого вийде, може для декого нудний та довгий, але повний образ. Я хотів би зайняти середину й тому в деяких випадках трохи обмежуся, а в деяких спинюся трошки довше, залежно від часу подій. Моїм бажанням є дати повний образ сільського життя, тому що воно таке багатогранне та цікаве. Думаю, що буде найкраще, коли подаватиму його в хронологічному порядку, починаючи від пізньої осені – з-перед різдвяних днів, а кінчаючи ранньою осінню.

Вперед різдвяний піст зв. Пилипівкою, який наші селяни строго заховували, сільські господарі мали багато праці по стодолах та на обійстю. Вони молотили збіжжя, до чого часто, коли в кого була велика стодола, ставали в чвірку, вимолочуючи зерно, а солому, або „околоти” старанно витрясали і в'язали у великі „пуки”, з яких пізніше робили сніпки, якими пошивали дахи на хатах і інших господарських будинках. Найкраще на це надавалася солома з жита бо, вона витреваліша й добре покривала дах.

Коли упоралися з молотьбою, тоді бралися за заготівлю

палива на зиму та корму для худоби. Різали січку та приготувляли до неї – буряки, бараболі, або мелений овес.

Жінки і дівчата пряли прядиво, вишивали на свята свої та своїм нареченим, або кривним сорочки, при чому вони сходилися до однієї хати, вишукуючи більшу та добре освітлену хату і там при співах, як церковних, так і народніх, або й любовних пісень, виконували свою працю.

На такі „вечерниці” приходили теж молоді хлопці й тишили дівчат своїми жартами, або співами. Інші знову, виплітали з вибраної до цієї цілі соломи крайки, щоб з них пошити на великодні свята собі нові брилі – капелюхи. Ще інші, приносили зі собою книжки з цікавими оповіданнями, або байками і вголос їх читали. Годиться зазначити, що такі вечорі завжди були культурні, без зайвого галасу, або бешкетів. На це звертали особливу увагу господарі хати, в яких такі сходи́ни відбувалися. Ще інша частина молоді й молодих господарів сходилися в читальні „Просвіти”, де були відчити на господарські й історично – політичні теми. Такими відчитами провадив о. Михайло Дурделло, або мій батько. В селі була чотири – клясова школа, з українською викладовою мовою, читальня „Просвіти” та сільська крамниця, якою завідувало село при помочі щорічно вибраного виділу.

В селі було теж товариство „Січ”, яке гарно розвивалося. Січовики творили рівночасно пожарну сторожу та часто в лентах і з прапором та топірцями, чвірками вмашеровували до церкви на Богослуження. Та все таки радикалізм, який сіяли між ними провідники „Січи”, творив помалу, але певно, прірву між ними і церквою. Ці молоді люди, що були виховані в доброму релігійному дусі, почали помалу сторонити від церкви і ставали безбожниками. Дуже часті були випадки, що вони замість йти до церкви на Богослуження, йшли тільки під церкву та вели голосні балачки, що перешкоджало в Богослуженні.

Отець Михайло Дурделло часто взивав їх, щоб не вводили цього поганого звичаю, бо це є шкідливе, як для них особисто, так і для цілого народу та підриває авторитет церкви. Вони насміхалися з його щирих і патріотичних зазивів кажучи: –

Обійдемося і без попа і без церкви. Це був явний прояв безбожництва серед нашого віруючого колись селянства, посіяний несовісними людьми. Вкінці такі поведінки, присилували о. пароха до того, що він після св. Євангелії, замість голосити проповідь, він в ризах виходив на двір з хрестом в руках і наминав січовиків, і приставших до них, щоб вони, або йшли до церкви, або забиралися з-під церкви і не перешкоджали в Бо-

ЦЕРКВА СВ. АРХАНГЕЛА МИХАЙЛА В ХОМ'ЯКІВЦІ.

(Моя рідна Церква, в якій я христився).

гослуженні. Січовики, а з ними й решта розліталися на всі усяди, не хотючи, щоб бггь їх особисто невпізнав та щоб не картав кожного зокрема. Така ситуація вплинула на здоров'я

о. Дурделли і він тяжко захворів, але й його недуга не поправила відносин. Молодь тратила свою гідність і почала ставитися до церкви індеферентно, а священика виминала.

В селі була одна коршма, вів її жид Аба Бравн, що містилася у двірському будинку на роздоріжжі. Від коли молоді люди перестали ходити до церкви, від тоді поправився інтерес Аби. Засноване Братство Тверезости, що його оснував о. Дурделло на початку свого побуту в Хом'яківці, не мало впливу. Хтось звернув на це увагу й це відбилося на „Січі”. Отець Дурделло, що був добрим промовцем теж не шадив слів і картав усіх, як січовиків, так і відвідувачів коршми. Через це він став ворогом в Аби і Аба знав усі проповіді, які о. парох виголошував щонеділі, хоч він до церкви не ходив.

Село міняло свою краску й тратило віру собі на загибіль. В село почали навідуватися такі радикали, як др. Бачинський і др. І. Макух, що був приятелем мого батька і часто гостив у нашій хаті, а особливо під час виборів, чи то до сейму, чи до австрійського парламенту. По їхніх промовах село не відроджувалося, але ще гірше духово занепадало.

Не знаю, хто порадив і хто завинив, бо все те покрите глибокою тайною, але літом 1911 року вночі коршма спалахнула страшним вогнем, запалена з усіх чотирьох сторін, і так нагло, що Аба ледве з родиною втік із страшного вогню. Жандармерія робила досліди, але ніхто не зрадив того, чи тих, що підпалили коршму. Аба пробував відновити коршму в другому двірському будинку, але це вже так не йшло, бо то була закутина, яку могли відвідувати тільки хом'яківські селяни, а люди, які переїзджали головним шляхом, майже не знали про неї. Пізніше він купив окремих будинок в жида, який виемігрував до Америки і там пробув аж до війни, але й тут не було того, що на роздоріжжі.

В селі після спалення коршми оживилося культурне життя. На майдані, біля читальні відбулося кілька гарних концертів січової дутої оркестри з Тисьмениці, драматичний гурток дав кілька гарних вистав, як „Смерть Добоша”, „Верховинці”, „Неходи Грицю ...” і т. п. Отець Дурделло знову старався закати-

візувати село. Скликував людей до читальні, виголошував ціндовіді на історичні теми, освідомлював людей в їх історичних правах, пояснював австрійські закони, які мали відношення до горожан австрійської держави, звертав увагу на гнет польського панства над українським населенням і пояснював шкідливість пиянства.

Все те вимагало наполегливої праці, але о. Дурделло не жалів себе, він зараз після повороту зі шпиталю, проголосив у церкві, щоб люди зійшлися до читальні, бо він під час недуги багато передумав і хоче з ними поділитися. Правда, в той день читальня була битком набита, а решта стояла на дворі й крізь відчинені двері й вікна слухала палких слів свого доброго о. пароха. Але пізніше на його доклади приходило менше людей і це його боліло. Він вкладав своє серце й душу в ту працю, однак його слова і його ширість та посвята не сприймалися серед людей так, як бажало його гаряче, патріотичне серце.

Перед різдвяними святами о. Дурделло скликав молодих жінок і дівчат та давав інструкції, як саме прикрасити церкву на це велике торжество.

Він інколи й робив рисунки та подавав поради, що й як зробити.

Його вплив був більший на жінок, як на затьмарених радикалізмом мужчин, і у висліді церква була так прекрасно удекорована, що люди з сусідних сіл приходили її оглядати та не могли відірвати своїх очей від тих різномірних квітів зроблених руками дівчат з різнобарвного паперу. Під іконостасом над Царськими Дверима видніла напись з укладених у вінці рож „Христос Раждається!”, а кожний образ був обведений чудовим вінком рож.

При яскравому світлі свічок це виглядало чудово. Селяни були горді з того, що їх храм був найкраще удекорований на цілу околицю. Та не всі знали, що це була праця о. пароха, хоч це до нього не належало й він ніколи ані одним слівцем не згадав, що це був його плян і праця. Він у проповідді на Різдво Христове дякував дівчатам і навіть усій молоді, ба й тим, що нічого не зробили, за їх працю і посвяту та запевняв їх, що

Всевишній Господь обдарить їх своєю ласкою за те, що вони так гарно прибрали Божий храм.

Тиждень перед Різдвом, ціле село поралось біля своїх хат, причепуруючи їх на свята. Господарі готовили їжу для худоби, чистили стайні й стодоли, щоб всюди було чистенько. Господині й дівчата прикрашували свої хати, вибілюючи їх свіжим трошки засиненим вапном, вимашували долівку жовтою глиною, а стіни долом теж обводили обвідкою з жовтої глини від 10 до 15 см. широкою. Біля печей, дівчата розмальовували різними красками чудернацькі взори, залежно від смаку та артизму даної дівчини. Образи святих прикрашували вінцями зі штучних роблених власними руками рож та пахучими васильками. Ніхто на господарстві не дармував, навіть малі діти виконували якусь роботу по своїх спромогах. Кожний, навіть і найбідніший старався мати щось нового з одєжі на свята. Вже тиждень перед святами можна було відчути святочний настрій, який опановував, як старих, так і малих.

На Свят – Вечір всі, навіть малі діти постили – чекаючи Святої Вечері...

Коли на дворі починало сутеніти, тоді батько, або голова родини, вносив до хати дідуха зі словами: „Витаю вас усіх з Рождеством Христовим! Дай Боже дочекати від тепер за рік і до сто літ! Христос Раждається!“.

Йому всі в хаті відповідали унісоном: – Славіте Його!“ . Після цього привітання він клав дідуха на покутті, а дівчата, або молода господиня втикали в дідух галузки зеленої сосни, прикрашені маленькими зробленими з паперу рожами і квітками. Дідух це був сніп пшениці, жита, або вівса, який був вибраний ще під час молотьби збіжжя, вибирали, що найкращий і найдорідніший. Матері наваривши дванадцять страв в пам'ять дванадцятьох апостолів, складали їх на вистелений пахучим сіном і застелений гарним, часто вишиваним обрусом стіл. На кожному розі стола кладено по одній головці часнику, який після повіря мав хоронити цілу родину від всяких хворіб.

Решта родини милася і одягалася в чисте, а часто в нове одіння і чекали, коли на небі появиться перша зірка. За нею

стерегли зокрема малі діти, що не ївши цілий день, вже хотіли пожитися. Всі старалися, щоб борони Боже не спізнитися, бо мовляв, хто пізно сяде до Св. Вечері, той все буде спізнитися зі своєю працею в полі й городі. Коли вже все було готове, і коли діти сповістили, що на небі появилася вечірня зірка, за якою вони з жадобою заглядали ще майже від полудня, тоді батько врочисто і з повагою заходив за стіл і запрошував решту родини до стола словами: „Ну дорога родино, сідаймо до Святої Вечері!“ . Всі приступали до стола, батько ставав біля дідуха і об'єднували цілу родину. Тепер батько проводив молитву, дякуючи Господу Богу за те, що зволив діджати Святого Вечора, благословив страви і сідав на своє місце. В декотрих домах практикували ще й ворожбу, де батько, або голова родини брав на ложку кутю і кидав нею об стелю і стільки зерен пшениці прилипло до стелі, стільки буде кіп на полі, або роїв у його пасіці (копа це 60 снопів).

У нашому домі цього не робили, бо мої батьки, як ревні християни, полягали на ласку Божу й в ніякі ворожби не вірили.

Першою стравою була кутя, пізніше борщ з вушками, начиненими оселедцем, вареники троякі, або й четвероякі, пшоняна каша, варені сливки, голубці, варена риба, бараболі та буряки зі сливками. Крім того були пампухи з повилами і інше печиво. На самій середині стола пишались два калачі з пшеничної муки, або житній хліб, що в них втикалося свято – вечірню свічку. Цей хліб, або калачі звали васильниками, бо вони стояли на столі аж до Нового Року й свята в честь св. Василія Великого.

Вся ця пожива була пісна, єдиною омастою був конопляний, льняний, або гарбузовий олій, який готовлено під час Пилипівки.

Після Св. Вечері колядували різні колядки, а особливо „Бог Предвічний“, а опісля діти йшли з „вечерею“ до бабці, або дідуся, які їх щедро обдаровували.

Відтак старші діти й молодь йшли з колядою по селі, а особливо по кривих.

Церковне Братство й старша молодь колядували на церкву, яку треба було розмалювати. Колядували до півночі, а опісля йшли на Сл. Божу.

На саме Різдво по полудні знову йшли з колядою. На другий день – Собор Пресв. Богородиці й св. Йосифа, коляду молодь майже вже скінчила, – а колядували ще Браття і Сестриці, які не спішилися, а яких майже в кожній хаті гостили. В той же день молодь вибирала між собою смільчака – жартуна, перебирала його на жиду з маскою на лиці і йшла цілою товпою по селі, витворюючи різні невинні жарти і сміховинки. На третій день – день св. Стефана робили те саме, або просили вийти й священика про дозвіл на забаву з музикою і бавилися до пізньої ночі.

Між Різдвом, а Йорданом – Богоявленням Господнім, це був час святочний і гучні забави були заборонені, тому кожний молодець і дівчина чекали м'ясниць, коли вже могли відбуватися весілля і забави. Йорданські Свята так само, як і Різдво відбувалися дуже урочисто. День перед Йорданом, називано – другий Свят – Вечір. Тоді також була Свята Вечеря і мале водосвяття. Після водосвяття поспішали жінки по освячену воду й нею окроплювали ціле своє господарство. Також розробляли тією водою рідке тісто й з нього робили на всіх входах до своїх будинків знаки св. хреста. Збанки на воду були прикрашені колоссям з дідуха і іншими саморобними оздобами. Вечеря складалася також з дванадцяти страв. Після вечері молодь ходила щедрувати. Дівчата виходили на двір з немитими після вечері ложками і тарахкали ними, поки на цей неприродний звукдесь не озвалася собака. І з котрої сторони озвалася собака, то звідти мав прийти її суджений. Правда, це рідко траплялося, але коли ворожба сповнилася, то повіря зростало й набирало більше сили.

Раннім ранком, бо біля 4-ої години, всі йшли святочно одіти до церкви на утрєню і Службу Божу. Після Богослуження всі процесійно з хрестом і хоругвати та священиком йшли до каплиці (яку до речі збудував мій батько), під якою вибухало велике й сильне джерело пречудної води, яка зараз невеличким

потічком вливалася в ріку. Ця вода ніколи не замерзала, навіть тоді, коли зимою сягало 30 ступнів Ц.

Там, коли позволяла погода, вирубувано з льоду великий хрест і клали біля криниці, яку творив потік, випливаючий з джерела в середині каплиці.

Біля каплиці, яка мала форму маленької церкви, бо мала п'ять бань та біля хреста відправлялося велике водосвяття. Коли було дуже зимно, то в середині в каплиці, що могла помістити лише тридцятьою людей, то решта мусіла стояти на дворі. Однак таке водосвяття не мало того чару та врочистості. Це прекрасно розумів о. Михайло й навіть в люті морози з вітром, він волів відправляти на дворі біля криниці, часто наражуючи своє здоров'я. Після водосвяття кожний брав собі в гарно оздоблену посудину благословенної води і з горючою свічкою, яку запалено було ще в церкві перед походом до каплиці, вертав до дому.

Горючою свічкою викиджували знак св. хреста на стелі в хаті, а опісля робили з дідуха кропило, наливали в посудину свяченої води й окроплювали нею ціле своє господарство, не мінаючи жадного кутика. На воротах прибивали гарно оздоблені хрестики, на яких були колоски з дідуха окроплені свяченою водою і галузки червоної калини. Ці хрестики були різної форми і різної оздоби, залежно від вмілости господаря чи господині, або дівчини, що його оздоблювала. Деякі з них були справжнім мистецьким твором. Вони стояли на воротах аж до Господнього Стрітення, а по Стрітенні їх збирали і заховували на наступний рік.

Це окроплювання свяченою водою та покроплені хрестики тієюж водою, мали хоронити їхнє господарство від усякого лиха, а особливо від вогню, якого кожне село страшно боялося.

М'ЯСНИЦІ

Як уже сказано вище, молодь очікувала м'ясниць, щоб вона могла собі погуляти на весіллях та виладувати свою енергію.

Весілля мали теж свій оригінальний обряд і звичай. Бувало, що вже на другий день після Богоявлення, в день св. Івана Христителя, молоді пари в товаристві старших осіб, особливо з родини, йшли до священика й даючи йому скромний дарунок, просили про оповіді, що вони мають намір побратися. Такі оповіді тягнулися три тижні. За той час молоді, а особливо старші – їхні родичі, робили приготову до весілля.

В день перед шлюбом приходили ранком запрошені свахи – старші господині, розплітали молодій та її дружці, або дружкам коси, коли їх було більше, як одна, і сплітали їх в т. зв. зв'язки, на які клали обвинений шаліною хусткою з твердого паперу обруч у формі каптура. Каптур обкладали позолоченим барвінком, що творило форму вінця. З-заду голови спливала ціла маса стяжок, розкинутих майже на цілу голову. Так оздоблена „молода” йшла з дружками від хати до хати і просила на своє весілля такими словами: „Просили тато й мама й я ващець прошу нині на коровай, а завтра на весілля” – при чому старшим людям низько кланялася, цілуєчи в руки, а молодших, або своїх ровесників цілувала в лице. Прошені на весілля, звичайно широко дякували, а господиня обдаровувала „молоду” в'язкою повісма, або іншим даром. Всі ті дари носили дружки, а коли їх було забагато, то залишали у своїх кривних, або знайомих, залишаючи собі тільки одно і йшли даліше.

„Молодий” був теж святочно одітий і навіть серед літа носив велику баранкову – козацьку шапку, до якої свашки причіплювали з правого боку з позолоченого барвінку китицю.

Дружби мали теж китиці, але з лівого боку. Вони просили на весілля тими самими словами, що й „молода” але їх ніхто нічим не обдаровував. Вони теж всім старшим людям низько кланялися та цілували їх в руки, а молодших, навіть дітей в лице.

Коли так находились по селі й обійшовши яких 200 хат, вони були такі втомлені, що й весілля не було дуже миле, але їхня душа раділа й вони почувалися щасливими бодай в той день, бо рідко траплялося, щоб подружжя було силуване.

Увечорі пекли коровай – великий, гарно удекорований

пшеничний хліб, а свашки плели із хрещатого барвінку вінки, під час яких виспівували різні, часто сумні, а часто веселі – жартівливі пісні при акомпанементі троїстих музик.

Зразок цих пісень подаю в уривках:

Жалісна: *Ой, вінку мій вінку з зеленого барвінку,
Купувалам тя в ринку,
Замикалам тя в скринку аж на нинішню динку,
А тепер я рушу й заплакати мушу...*

Весела: *Ой, як ми вінки плели, з медом горілку пили,
А як вже доплітали, то поповні випивали,
Поповні, повнісінько, а в горлі сухісінько...*

Ці пісні переривала молодь, особливо хлопці своїми коломийками, а деколи танцями. Після скінчення плетення вінків, господиня – мати молодої гостила свашок вечерею, а опісля молодь бавилася і танцювала до пізньої ночі.

На другий день, – в день шлюбу, раннім ранком свашки приходили, садовили молоду серед хати на стільці й розчісували її косу, при чому приспівували:

– *„Ой летіли горобці, ці, ці...
Сідай, сідай Марусенько на стільці!”*

Молода, звичайно плакала, особливо, коли це була сирота, якої мати не була приявни на весіллі своєї доні. Свашки розжалоблювали її своїми піснями, які часто були своєрідними, або нашвидку складеними.

Після розплетин клали на голову молодої вінець з позолоченого барвінку, на якому було пришито на вхрест три зубці часнику. Це роблено в тій вірі, що часник хоронить людей від всяких недуг.

На плечі молодої вкладали нову квітисту червону шалінову хустку, а по ній складене довге біле полотно, яке називали рантухом. Так убрана молода була готова прийняти свого нареченого і йти до шлюбу.

Коли вже все було готове – після умовленого часу, приходив, чи приїздив на коні, чи на возі молодий зі своїми друзями і боярами. Вони ідучи, чи йдучи, виспівували різні любовні пісні в супроводі музик:

– *„Та я тебе дівчинонько полюбив відразу,
Коли тебе вперше стрінув коло перелазу“.*

При воротах молода зустрічала молодого зі своїм почотом – друзками і свашками. Тут вони сердечно розцілювалися і вона вводила його до хати, де перед столом на ослоні сиділи її родичі, тримаючи на колінах по бохонцеві хліба.

Молоді ставали на колінах перед родичами, цілючи хліб, їх руки і коліна та просили благословення.

Родичі відказували: „Най вас Бог благословить!“, при чому цілували своїх дітей в чоло, кладучи на їхні голови св. хліб. Це повторялося тричі.

Під час благословення свашки приспівували:

– *„Калинонько похилися, дівчинонько поклонися,
Та й отцеві й матінонці й усій своїй родинонці“.*

Або, коли дівчина була сиротою, тоді спів був сумний і зворушливий до сліз.

– *„Кому ж ти ся дівчинонько кланяєш,
Що ні батька, ні матінки не маєш?“...*

Опісля вже приготовлялися до церкви на шлюб. Музики грали весільного марша й ціла громада вирушала в дорогу. По дорозі свашки і бояри виспівували:

– *„Ой, ми до шлюбу йдемо й молодих ведемо,
Червоні, як калина, а солодкі, як малина“...*

Їм вторували бояри:

– *„Ой, дівчино, дівчинонько, як тя не любити,
Коли ти така гарна, що й не замінити...“*

Обое молоді йшли попідруку, яких зв'язувала квітчаста червона хустка. Попереду них музики, які пригравали різні марші, або вторували співакам.

Обое молоді мали при своїх боках пишні й гарно випечені калачі. Молодий мав великий калач прив'язаний з правого боку червоною хусткою, а молода несла свій під лівою пахвою. Цими калачами, вони ламлячи їх на невеличкі куски та обдаровували всіх гостей, що були приявні під час шлюбу.

Перший дружба теж мав калач, який церемоніяльно прив'язувала йому перша дружка теж на хустці, яку він за тиж-

день її звертав і з цієї нагоди була велика церемонія і забава.

Після шлюбу ціла весільна громада йшла до хати молодої на обід. Всі вони йшли тим самим порядком, але між молодими не було вже хустки, вони йшли побіч себе – вона з його правої сторони, коли до шлюбу вона йшла по лівій стороні. Чим це мотивувати – тяжко сказати.

Йдучи від шлюбу свашки напереміну з боярами виспівували:

– *„Дякуймо попонькови, як рідному батенькови,
Що він нас довго не забавив і скоро нас відправив...“*

Або знову:

– *„Ой голя, голя, матінко моя,
Бо я вже не твоя!
А лиш цього пана,
Щом му присягала...“*

А далі:

– *„Ой плакала молода, як йшла до шлюбу,
Що я свого миленького любити не буду!
А як йшла вже від шлюбу та й си розгадала,
Що ліпший мій миленький, як рідная мама...“*

А бояри відповідали:

– *„Ой, дівчино, дівчинонько,
Вже ти не любити,
Які маєш гарні очі,
Вікапалибити...“*

Коли молоді вертали з церкви, їх на порозі зустрічали родичі молодої. Батько з пляшкою меду й хлібом в руках, а мати держала тацу, а на ній наповнені чарки з медом. Першу чарку – одну тільки давала молодцям, які ділилися нею, решту чарок роздавала по черзі всім весільним гостям. По цьому привітанні, вони всі входили до хати і засідали вже заздалегідь накритим столом. Молоді звичайно сідали посередині, оточені друзками і дружбами, а далі вся близька й дальша родина та решта гостей.

За обідом були промови – побажання для молодих і спі-

ви, головно невмовкаючих свашок. Опісля були танці до вечора.

Увечорі приїздив молодий на гарно удекорованому возі в товаристві своїх друзів та боярів і забирав молоду та її свашок, із її приданим до себе до дому.

Коли вже були на подвір'ї молодого, тоді свашки молоді підходили під хату молодого, де вже їх, очевидно очікувано й виспівували:

– *„Добрий вечір сватове, – ми до вас,
Залетіло наше гусятко межи вас,
Наше гусятко біленьке із значком,
Залетіло зночі – вночі з гусачком. –
Або ви нам гусятко верніть,
Або нас за гостоньки прийміть!“*

Господиня дому приймала гостей медом з горілкою, але на знак своєї суворої вивертала кожух шерстю назверх і так приймала свою невістку. Невістка усміхнена, з приємним виразом лица витала свою нову маму поцілунком руки і в щоку та входила в хату. За нею входив її чоловік, друзи, бояри і решта гостей. Тепер знову починалася гостина, яка часто бачила білий день. Хлібороби, звичайно зимою, не цінили часу, тому, коли траплялася якась оказія, то вона продовжувалася в безконечність.

Свашки, звичайно підпивши трохи, приспівували:

– *„Наші свахи із Погоні*,
Покупили собі коні
Та й завели їх під мости,
Заглядали попід хвосту, –
Ой, чи кінч, чи кобила –
Чим добре заплатила...*

Або знову:

– *„Наші свахи неоднакі,
То криві, то горбаті...
А одна була проста,
Та й в той на плечах короста...”*

Гульні, їда й напитки продовжувалися майже до ранку.

**) ПОГОНЯ, маленьке сільце в товмацькому повіті, засноване в XIII ст.*

Але варто згадати те, що все те відбувалося дуже культурно без образи старших людей та без пониження гідності гостей. Коли якийсь молодець на підпитку дозволяв собі забагато, тоді старший порубок підходив до нього й казав йому йти до дому. Він слухняно це виконував і то так покійно, що ніхто не запримічував, що когось випрошено з хати. Значить, всюди був лад і порядок та не було ніякого замішання.

Взагалі всі імпрези, чи то весільні, чи празникові, відбувалися в нашому селі культурно й примірно.

ВЕЛИКИЙ ПІСТ І ПРИГOTOBA ДО ВЕЛИКОДНЯ

У великий піст даліше продовжувано працю біля хати, або в лісі. Селяни вивозили обірник на свої поля, а інколи робили це толокою – на одну обору з'їжджалося кільканадцять фір і за кілька годин вивозили весь обірник. Часто бувало, що за один день було оброблено два, а навіть і три двори.

Господар реванжувався тим, що гостив своїх робітників їдою та напитками. Жіноцтво й дівчата турбувалися чищенням і біленням знадвору своїх хат, викінчували свої прядива та вишивали на свята нові сорочки, як для себе, так і для мужчин. Вони часто сходилися до однієї хати і там при співі побожних пісень виконували свою працю. Вже в Страстний, або Великий тиждень, праця горіла на всіх ділянках. Кожна хата мусіла бути вибілена знадвору й гарно підведена жовтою глиною. На подвір'ї мусіло бути чисто. В стайні й на обори все позамітано, а коли б який господар про це не подбав, то на самий Великдень наражувався на посміх. У Великий, чи Страстний Четвер, було всюди гамірно, але сумно.

Кожний виконував свою працю тихцем і спокійно. Жінки порались біля печі, пекли прекрасні паски, калачі й інші присмаки на свята. Дівчата сходилися гуртом до однієї хати, писали писанки, або одною краскою красили яйця. Мужчини робили останню заготівлю для худоби, а також покупки в місті. У вечорі, всі святочно одіті йшли до церкви на Страстну Ве-

чірню з 12-ма Євангеліями. На дзвіниці весь час після кожного Євангелія гомоніли дзвони. Вони відігравали свою останню, передвоскресну мелодію, бо замовкали вони на два дні й ніхто не посмів їх рушити.

У Велику П'ятницю село покривалося сумом, мовчанкою й тишиною. Ніхто не смів ні сміятися, ні співати, ані свистати. Зранку господарі поралися біля своїх господ, попрячуючи те, що було не до ладу. Все те виконувалося тихцем, без галасу, а навіть голосної розмови.

Около полудня від церкви розносився сильний голос „калаталів” – биття дерев'яними молотками в завішену широкую й грубу дошку на знак смерті Ісуса Христа на хресті. На звук тих калатань селяни побожно христилися і відмовляли молитву там, де їх застав звук калатання. Старші жінки падали на коліна й склонивши свої голови в сторону церкви, відмовляли з видимою щирістю молитву. Був це дуже гарний звичай широко – відданих християн (на превеликий жаль їх не було багато).

У Велику П'ятницю ніхто не йшов в поле до праці, навіть тоді, коли Великдень бував пізньою весною. Після третього калатання всі йшли до церкви і брали участь у виносі св. Плащениці й клонилися Божому Гробові, приступаючи навколіш-ках, цілуючи св. Плащеницю.

У великодню суботу роблено рештки недоконаної роботи на подвір'ї і в хаті. Молодь – хлопці готували моздірі, а пізно у вечорі розпалювали велику ватру біля якої сторожили цілу ніч. По домах хлопці прикрашували свою одягу, особливо крисаті, солом'яні брилі – капелюхи павиним пір'ям, часами навіть у три стяжки. Усе мусіло бути чисте, а часто й новеньке.

Матері пекли м'ясиво та різні булочки. Дівчата готували свої убори на завтрішній день. Особливою дбайливістю була прикраса голови, вони вбиралися мов до шлюбу, лише не було білого рантуха. Ціла голова була в квітах і різних стяжках. Що багатша була дівчина, то більше прикрас було на її голові. Вся одяга майже кожної дівчини мусіла бути нова, почав-

ши від гарненьких жовтих, або червоних сап'янових чобіток, гарних шалінових спідниць та вишиваних запасок і біленької чудово вишитої сорочки до стяжок на голові включно. Бідніші користувалися часто приборами своїх подруг з минулого року. Між ними панувала така дружність і щирість, що хіба не найшлося би ніде рівної в світі.

Перша світова війна знівечила не тільки убори дівчат, але також відіграла від них ту давню примірну щирість та дружність, а навіть змінила до не пізнання їхню ментальність. Вони перестали бути тими, якими були їхні матері, а навіть стали погорджувати давньою прекрасною ношею і звичаєм.

ВЕЛИКДЕНЬ

Великдень, або день Світлого Воскресення Христового, був для кожного жителя села дійсно великим днем. Раннім ранком, коли ще зорі сяли на небосклоні, коли від церкви розносився глухий звук калаталів, вони всі святочно одіті спішили на Воскресну Утреню і Резурекцію. Багато з них несли зі собою клунки і кошики зі свяченим і ставали рядом доколя церкви, очікуючи о. пароха, щоб поблагословив Господні дари.

Благословення пасок було таке оригінальне та займаюче, що його тяжко описати. Серед моря горючих свіч, легенького лепоту хоругов та співу дяків і хору: „Христос Воскрес із мертвих...”, під гармонійні звуки дзвонів, при сяйві раннього весняного ранку, о. парох убраний у святочні світлі ризи, звільна посувався, благословив і окроплював свяченою водою паски і своїх парохіян.

З дзвіниці розносилися гармонійні звуки дзвонів в руках вправлених дзвонарів. Оподалік стрясали повітрям раз-у-раз сальви моздірів...

Приємний і милий весняний ранок вітав розмолених і щасливих мирян, що діждалися Світлого Празника Воскресення Христового. Вони з видимою радістю на їхніх обличчях цілюючи одні одних та бажаючи собі взаємно веселих свят і всього добра, вертали домів, щоб покріпитися освяченими Божими да-

рами. Після празникового сніданку, відпочивши трохи, вони знову йшли на майдан біля церкви, де вже збиралася молодь.

Дівчата виводили різні гагілки, при чому приспівували: то „Зельмана”, „Воротаря”, „Жучка”, „Насточки” і т. п. Гагілки ці вже широко відомі й я не вважаю за доцільне пояснювати їх у подробицях, бо вони мало різняться від усіх інших поширених скрізь по нашій широкій Україні.

Хлопці збиралися в групу 16-ти, і ними командував один із висулужених вояків. Вони вчилися військових вправ, особливо групових маршів. Їх часто вів провідник на групу дівчат, що зібралися в гурт і виводили гагілку:

*„Дубовая дощечка – дощечка –
По ній ходить Настечка – Настечка.
Ой, шовками шуміла – шуміла,
Підківками дзвеніла – дзвеніла...”*

Дівчата розкакувалися з криком і сміхом, що нібито їх розганяє військо. У другому куті майдану, хлопці робили гімнастичні вправи та приваблювали до себе багато глядачів, які рясними оплесками нагороджували добре виконані фігури. Ще інші робили „Оборога”, які старалися обійти два-три рази до окола церкви, але часто котрийсь з них губив рівновагу й „Оборіг” пропадав..., серед веселости і радості розбавленої молоді.

Старші, окремо мужчини, а окремо жінки, сиділи на мураві, або лавках та оповідали собі різні жарти та небелиці, до яких приводили їх забави молоді. До цього був дуже здібний Микита Семанюк, зв. Процак і Дмитро Сапа. Вони оба могли і мертвого розсміяти, як казали про них ті, що їх слухали.

Коли десь з'явився на майдані убогий чоловік, або жебрак, то жінки, що набравши зі собою всякої їди для своїх дітей (бо сиділи вони на майдані аж до вечора), обдаровували його так щедро всім добром, що він мав що їсти цілий тиждень. Це було виразом української щедрости і гостинности в тодішні часи.

Говорячи про цю щедрість, ще мушу згадати, що моя добра мама у великодню суботу посилала мене й мого молодшого

брата, або наймичку з плесканкою масла й грудкою сира до убогих хат, щоб і в них не був пісний та сумний Великдень. Коли мені було шість-сім років життя, я ніяк не міг зрозуміти, чому я маю нести той сир і масло по тих хатах і чому вони його не мають. Інколи я вередував та неохоче йшов куди мене посилали. — „Неси, неси, — було каже мама — і дякуй Богові, що маєш що віднести”.

У Світлий Понеділок після Служби Божої, забави на майдані продовжувалися, але з тою різницею, що дівчата одягалися скромніше, бо за давньою традицією хлопці обливали дівчат водою. А що у нас церква була на горі, де було тяжче за воду, то вони вживали великих сикавок. Часами було досить сміху, коли якась відважна дівчина була теж узброєна в сикавку й обляла водою гордих парубків. А були й такі парубки, що били гонтами злегка дівчат, особливо тоді, коли вони цього найменше сподівалися.

Мій батько, що мав поважний голос у громаді, старався викоринити цей поганий звичай і після першої світової війни він уже загинув зовсім. А коли ще який парубіка пробував практикувати це, то його всі картали за те, а старший парубок, або молодий господар силував парубіку, щоб він перепросив покривджену дівчину, а коли він цього не хотів з гордості вчинити, то діставав доброго ляпанця в лице й був вигнаний з майдану.

На третій день — у Світлий Вівторок вже було менше людей на майдані. Одні вже спочивали, щоб на другий день йти до праці в полі, інші стояли групами і розмовляли про різні речі, але молодь не уставала у своїх іграх. Вона вибирала між собою найбільшого смільчака-сміхуна, вбирала його в маску та жидівське одіння, подібно, як це робили під час різдвяних свят і ходили цілою гурмою по селі, або заходив на майдан біля церкви і тишив усіх своїми жартами та дотепами. Найприємнішою у нього забавкою була „купівля в дівчат телят і свиней”, під час чого несподівано ловив дівчину в обійми й розцілював. Дівчина ніби з обридженням спльовувала та би-

ла „жида” куди попало. Поза тим, його жарти були приличні, хоч смішні та веселі. Коли даний смільчак добре вив'язався зі своєї ролі, то його обирали теж на слідуюче Різдво, або Великдень, як що він до тої пори не оженився, бо після звичаю на цю роль вибрано тільки нежонатого.

Дзвони з церковної дзвіниці не вгавали майже через цілих три дні. Відпочивали вони лише тоді, коли в церкві правилося Богослуження. Під вечір у Світлий Вівторок затихали дзвони і молодь з сумним виразом лица розходилася по домах, щоб відпочавши, взятися на другий день до тяжкої весняної праці.

ЗЕЛЕНІ СВЯТА

Четвертим з черги великим святом були т. з. Зелені Свята – Зіслання Св. Духа. Ці дні були помітні тим, що в навечорі свята – в зелену суботу, хлопці й дівчата обмаювали свої хати зеленню. Служила до цього найкраще липа й клен та осока – татарка. На воротах прибивали великі гіляки липи, а також біля входових дверей до хати.

Стріхи всіх будинків були обтикані малими гілками липи напереміну з осокою. Також у хаті на нововимощеній долівці розкидали осоку, яка своїм приємним запахом наповнювала цілу хату.

Після відправи в церкві, велика процесія народу з хрестом та всіма церковними хоругвами під проводом о. пароха обходила всі поля, що були довкола села. Похід цей представлявся дуже гарно й велично. Напереді дівчата з дзвінками, далі хрест, за ним вдва ряди десять хоругв, священник, за ним хор, складений зі самої молоді, далі майже ціле село, святочно одіте брало участь в поході. Довкола села було багато різних пам'яткових хрестів та фігур. Біля кожної пам'ятки була якась відправа, залежно від господаря, що на його полі стояв хрест чи фігура, або капличка. По дорозі співано різних церковних пісень, а дівчата виривались з походу на поле, де ще зеленіло жито чи пшениця, вибирали щонайкраще колосся і плели з нього по дорозі вінки, які завішували на хрестах біля

яких задержувався похід. Такими вінками окрашували також хрест і хоругви. Господарі не гнівалися, що вони волочили їм збіжжя, а навпаки, були горді, що їх дорідне жито чи пшениця надавалися на окрасу хреста.

Найдовша відправа й при найбільшому числі вірних була біля хреста, що стояв на двірському полі, де розходжувалася з битого шляху дорога до села Пшеничник, що його закопано там 16 травня 1848 року на пам'ятку знесення панщини. Колишнє давніше роблено окремих похід – процесійний такий день 16 травня, але пізніше це чомусь занехано.

Треба ще згадати, що всі хрести і фігури, що стояли на селянських полях чи огородах були прибрані в вінці й квіти. По такому поході, що тривав аж до вечора, були всі втомлені, особливо молоді хлопці, що несли хоругви, а яким дуже часто доводилося нести не тільки тяжку хоругву, але й боротись з вітром, що інколи віяв мов на збитки. Та зате вони на другий день після Служби Божої солодко відпочивали по садах, або по стодолах.

Другим важливим святом було Різдво св. Івана Христителя. Напередодні цього свята теж обмаювали хати та господарські будинки чорнобілом, лопухом і жовтими квітами, званими „Кров св. Івана”, що росли по луках і лугах. Ця квітка мала ту особливість, що хоч була помаранчево-жовта, але коли потерти її квіт, то сок її був червоний мов кров.

В селі ще де-не-де панувало повір'я, що в ніч під св. Івана ходять відьми та відбирають молоко від корів, а в саму північ гуляють опирі й розцвітає папороть в лісі, якої квіт мав би принести велике щастя тому, що його побачить та зірве. Та був лише один випадок, що кількох молодих сміливців пішли в ліс, де росло багато папороти. Одні поснули, а другі перелякані майже до смерті, вернули додому і оповідали неслуховані речі, які тільки змогли вміститись у їхню перестрашену голову. Кожний шелест, чи перелет нічної птиці видавався їм громом і маршем всіх чортів.

Після того ніхто вже не важився йти в ліс і чекати „страшної півночі та оглядати цвіт папороті, яка ніколи не цвіте.

В день св. апостолів Петра й Павла, всі йшли до Погоні на відпуст. Погоня маленьке сільце серед лісів. Положене в долині між великими горбами, між селами: Клубівцями, Пшенничниками і Надорожною, товмацького повіту.

Була там маленька старинна церковця, в якій містилася чудотворна ікона Божої Матері й монастир оо. Василян. Там була теж легендарна Бунева криниця. Переказ каже: що під час нападу татар, всі люди з дооколишніх сіл були скрилися в згаданім монастирі й, коли один загін татар за ними загнався в той яр під проводом свого ватажка Буня, то він побачивши красу того яру й церкву – осліп, а його вояки побачивши свого сліпого ватажка, втекли. На місці, де він стояв, вибухло велике джерело води. Джерело творить невеличкий потік, який крутиться загадочно поміж горбами і вливається до річки Ворони, допливу Бистриці. Водю з цього джерела користувалися люди, що там жили, а також монастир оо. Василян, який був недалеко від нього.

Ж Н И В А

Жнива, це чи не найкраща та чи не найбільш улюблена пора року для хліборобів. Тільки хлібороб може зрозуміти і уявити собі радість селянина, коли він шпаркими кониками, чи круторогими волами звозив свою працю до клуні – стодоли з усміхненим лицем, а навіть часто з помітною гордістю, крізь яку пробивалася втіха та вдовolenня. У моїх батьків жнива мали ту особливість, що збір жита, пшениці чи навіть вівса відбувався часто толокою. У тиху липневу чи й серпневу ніч, при сьв'я місяця зі співом на устах виходили дівчата й молоді молодіці та хлопці на наші ниви, чи віднаймлені у священника, або двора поля і жали співаючи жито, пшеницю, або овес, а хлопці в'язали снопи і складали в полукіпки побільшій частині чотиригранні, щоб краще просихало. Жали вони з гідним подивом захватом так, що за кілька годин кілька моргів жита чи пшениці були вже зложені в полукіпках. Батько інколи виходив на поле й з вдовolenням глядів на їхню працю. Коли місяць

вже хилився до заходу, а на сході починало ясніти, вони зі співом у супроводі вибраної з-посеред них „княгині жнив”, вертали до нашої хати, де мама й сестра витали їх хлібом з медом, або сиром зі сметаною, а „княгиня” віддавала мамі вінок на знак з закінчених жнив. Для хлопців була оковита, яку вони залюбки випивали, але не більш, як по одному. Деколи така толока кінчилася і перед північчю, тоді після гостини чекала на женців троїста музика, де вони забавлялися аж майже до рана. Наші сусіди не нарікали на таку нічну забаву, але навіть брали в ній активну участь. Коли ж толока протягнулася вже під ранок, то була лише гостина, а музика була замовлена для женців на найближчу неділю.

Тоді мати теж гостила їх хлібом зі сиром і сметаною, або медом, а хлопці діставали бодай дві літри оковити. Оковиту давалося в руки одному із старших хлопців на його відповідальність, щоб ніхто не впивався і щоб забаву мала чесний і спокійний характер.

Сноповози відбувалися майже в той самий спосіб. Приходили молоді люди – господарі й хлопці, а інші приїздили зі своїми фірами і звозили збіжжя з поля до стодоли, а коли стодола не могла всього помістити, тоді складали в стирту, або круглий оденок (стіжок) на подвір'ї.

Був це милий і приемний час. Великий віз навантажений снопами клетотів по пільній дорозі, а господар сидів із задоволенням високо на снопах і помахував батогом над своїми вороними. Він їх не вдаряв, бо це немов його діти, він тільки віжками давав їм знати, що він царствує високо на возі й вони слухняно пофоркуючи тягнули великий тягар на обору, немов знаючи, що тут є їхня пайка, якою вони скорше чи пізніше смачно поживляться. Коли ви збоку глянули на такого господаря та його власними руками виплечаних коней, в якому задовіллї в'їзджали вони на обору, то й вам уділялася бодай якась частина їхньої радості і втіхи та душевного задоволення. Вам здавалося, що й ви в душі ділите з ними їхнє щастя і радість, бо це ж вони звозять до хати плід своєї праці.

Для мене, як малого хлопця було великою радістю сидіти

на такому навантаженому снопами високо на возі, коли він свobodно хитався поміж нивами, а коли в'їзджалина битий шлях, коні самі із себе відчуваючи полегшу, пускалися бігом, то це була найбільша приемність. Коли заїзджали на обору, тоді мене зди́мали з воза, розпускали „рубель” і скидали снопи. На оборах виростали малі стирти, або оденки, складані вправними руками селян в такий формі, що навіть під час осінніх дощів вони не замокали.

КОСОВИЦЯ

Після жнив селяни забиралися до косовиці. Це вже рідко відбувалося толокою. Хоч де-не-де, приміром на сіножатах о. Дурделли, це часто практикувалося. Отець Дурделло любив щедро угощати косарів, а особливо смакував їм після тяжкої праці його власного виробу та з власної пасіки питний мед. Тому на його сіножати зліталися орлами косарі в числі 50–60 мужа й кільканадцять моргова сіножать була скошена за півдня.

Був це дуже приемний час. Раннім ранком було чути в селі клепання сотень кіс. Це клепання перепліталось із дзвенькотом сталі, творило музику, яка мило вражала вухо слухача. Її часто переривала кличка молодих господарів і молодців, що випитували один одного, куди йде косити, або до кого. Село мало дві великі сіножати: „Вунява”, що мала яких 150–160 моргів і „Крічман”, що мав около 110–120 моргів. „Вунява” мала кращі трави і окружена зі всіх сторін невеличким лісом. Її косили скоріше від „Крічмана”. Назва „Вунява” походила від річки тієї ж назви, що окружала сіножати. Звідки взялася назва „Крічман” невідомо. „Крічман” мав осоковаті – квасковаті трави і не мав зовсім ліса, був наче степом, який простягався яких 9 кв. км., і його косили пізніше тому, що сіно висихало там скоріше.

Раннім ранком йшли косарі громадами на одну, або другу сіножати. Прийшовши на свою сіножати, кожний знімав капелюх, побожно христився і відмовляв коротку молитву, просячи Всевишнього про поміч.

Після малитви накладав косу, наливав в кушку*¹ води і брався до праці. Косити вже пристарілу траву косою не було легко. Чола косарів вкривалися потом, але вони залюбки тягли косою цілий день з півгодинною перервою на обід, який виносила господиня, або підрутки-діти. Під вечір, коли вже заходило сонце, вони складали коси і також молилися, дякуючи Господеві за поміч в тяжкій праці. Збиралися знову в гурт і зі співом на устах вертали домів. Пісні косарів завжди були повні чару та глибокі своїм змістом. Голоси у них були гарні, чисті й дзвінкі. У них можна було відчутти радість і журбу, ту-гу й щастя вдоволення і навіть горе, що добувалося зі струджених грудей. Не в кожного з них пісня була виявом вдовілля, але кожний співав. Під звуки пісні косарів всі вертали з поля домів. Діти гнали цілі череди худоби, а дівчата й жінки спішили готувати вечерю.

Здається, що немає кращої картини, як наше село в цю пору.

За яких два, три тижні, на сіножатах стояли вже копиці сіна, які поволі звозувано до стоділ, або укладувано в великі копиці, або стирти на оборах, або також під обороги. Тепер на оборах було багато праці. Треба було попідбивати оденки і стирти лопатою, щоб всі снопи були рівні та не замокали під час осінніх дощів. Сіно складене в копиці, стирти чи обороги треба було попідсмикувати так, щоб не тільки гарно виглядало, але щоб вдолі стирта чи оденок були вужчі, як горою, щоб спливаюча дощівка не запливала в середину.

В празник Преображення Господнього після св. Служби Божої, о. парох благословив овочі й квіти. Був це дуже приемний образ, коли святочно одіте жіноцтво стояло довкола церкви з гарними кошечками, повними різних овочів і пахучих різнобарвних квітів, які благословив о. парох окружений хоругвами та співаками.

У свято Успення Пресв. Богородиці, всі спішили до Станиславова до катедрального храму, де щорічно відбувався відпуст.

*¹) Кушка – дерев'яна посудина з гачком, який закладався за пояс, в тій воді стояв брусок до заправи коси.

Туди йшли всі люди з дооколишніх сіл, а навіть і з Хом'явки, що була віддалена десять км. на схід від Станиславова.

Треба підкреслити, що колись побожні наші селяни не опускали ніяких свят, навіть менше урочисто-церковних, стримуючись від тяжкої праці в полі чи на оборі.

На свято Різдва Божої Матері спішили до Одай – маленького сільця, положеного при битім шляху: Коломия – Тисьмениця, між селами Марківцями і Свобідкою, де була досить простора церква в честь Преч. Діви Марії і де була теж чудотворна ікона Божої Матері, яку відслонювано тільки раз в рік – в день Різдва Божої Матері. Туди сходилися і з'їзджалися люди з далеких сторін, часто були і прощі із Закарпаття.

Різнобарвна маса нашого жіноцтва творила величезний квітник на просторому майдані біля церкви. Бо хоч церква була простора, то все таки не могла помістити всіх прочан, яких число сячало часто й до десяти тисяч. Такі відпусти були зразковим виявом богобійности та глибокої віри наших людей в Галицькій Землі.

Та на превеликий жаль, перша світова війна убила в них цю відданість і ширість та посвяту й глибоку віру наших людей. І коли мені прийшлося відвідувати ці місця вже по війні, то вони мали вже зовсім інший характер, а колишня багатолюдність зменшена до непізнання.

Не хочу про те багато говорити, бо прикро робиться на душі, але слід підкреслити, що війна знищила велику мораль наших людей і вони помалу ставали індиферентними супроти церкви і св. віри. Пізніше це боляче відбилося на нашому громадсько-економічному й політичному житті.

О СІНЬ

Під осінь вже було менше життєвої радості серед селян. Зі закінченням збору плодів, сіро-непогідні, інколи дощеві дні, навівали на них якийсь внутрішній неспокій, сум та журбу. Треба було журитися не тільки заготівлею на зиму – теплою одежиною і паливом, але також оплатою податку, на який вони

звичайно не мали зложеного гроша. Треба було ділити плід своєї майже цілорічної праці та везти його на ярмарок, а що це робив майже кожний селянин, то ціна на його продукти падала дуже низько й він часто за безцін віддавав свою тяжко запрацьовану працю, щоб добути гріш, яким треба було оплатити своє буття на своїй рідній землі.

До нашої хати часто сходилися господарі в мрячні осінні вечорі та довгими годинами дискутували про своє незavidне положення. Батько було радив їм одне, або друге та все таки вони відчували свою безрадність, саміність та своє гірке життя. Невеселі й зажурені пізно вночі вони йшли домів, сумно помахуючи своїми сидими головами. Та молодь лишала всі клопоти своїм батькам, а сама журилася, дебо трохи розважитися та погуляти.

Восени відбувалося найбільше весіль в селі, бо хлібороб не мав часу забавлятися тоді, коли в полі горіла праця. Тому на весільні забави осінь була найвідповідніша пора.

Про ці весілля, їхню красу та типовий звичай описано вище. Весілля увосени різнилися від інших весіль хіба тим, що вони, а особливо танці могли відбуватися на дворі й більша частина молоді могла брати в них участь. Коли була гарна погода, то й обіди відбувалися за старим козацьким звичаєм теж на дворі.

Користаючи з гарної погоди жінки терли на терлицях коноплі та лен на прядиво. Коли ви зайшли в село в гарну погідну осіньну днину, то в селі був такий тріскіт, що перевищував своїм галасом і шумом гавкіт собак.

ДАЛЬШІ РОКИ МОЄЇ МОЛОДОСТІ – ВІЙНА

Я помагав батькам у господарстві й учився дома, придбавши собі всі підручники з п'ятої класи і готовився до виїзду до Відня, не передчуваючи, що я його, як студент ніколи не побачу. Перше серпня 1914 року – вибух I – ої світової війни перекреслив назавжди наші пляни.

Батька покликано до війська, як резервіста й він був стаціонований на постерунку жандармерії в Тисьмениці. Я обов'язково два рази в тиждень відвідував там батька, котрий з виразом великої журби за дім, за матір, розпитував мене про все до всіх подробиць. Там було около 60 батькових ровесників. Там вони щоденно повторювали свою військову муштру. Батькові з журби муштра не йшла до голови. Він змінився до не пізнання, був висохлий і почорнілий. Одного разу, коли я прийшов відвідати батька, принісши йому дещо з їжі, батько зі своїми товаришами недолі муштрувався на просторому подвір'ї. Командував ними десятник – поляк. Я стояв біля фіртки чекаючи, коли скінчиться муштра й коли батько буде вільний. Мій батько був у першому ряді й мабуть зауважив мене за парканом і на його голову прийшли різні думки про дім і родину та мабуть тому не звернув уваги на команду й не виконав як слід якогось обороту. Поляк прискочив до мого батька з криком і вдарив його в лице. Я тої зневаги не міг видержати і миттю скочив до поляка, пхнувши його в груди і закричав: – Не смій!... Поляк подивився злісно на мене й глумливо сказав: – От дивись, яка оборона. Геть звідси! Я не уступав і сказав йому: Пане, ви не вояк, ви є батяр!!! Він хопив мене за комір та мабуть хотів пімститися за свою зневагу, але вмить з'явився командант Кікта й крикнув: „Позір! „ Десятник став як вкопаний. Кікта посварив на десятника за його грубу поведінку й закінчив словами: – Батько, що має такого сина, не заслуговує на те, щоб його в приявности сина бити. Він передав команду вістунові – капралеві, а десятника взяв з собою до канцелярії. Не знаю про що вони там говорили між собою, але коли я після муштри стрінув батька, то він поцілував мене в чоло й сказав: – Сину, то був надто сміливий крок з твого боку... Також батькові товариші цілували мене, а батькові гратулювали.

В день 14 вересня, а був це четвер я прийшов відвідати батька десь так около полудня, але його вже не застав, бо десь серед ночі всі опустили Тисьменицю. В місті говорили, що москалі вже в Ніжневі, але вони були значно ближче, бо около

першої години по полудні вони вже були в Тисьмениці. Місто залишилося без ніякої влади; всі крамниці були позамикані, а перестрашені жиди виглядали з-поза фіранок своїх вікон і з трепетом чекали, що буде далі. На ринку вешталися дооколишні селяни, які не знаючи ситуації, прийшли на купно. Около 1:30 по полудні на шляху, що біг з Ніжнева до Станиславова й проходив біля ринку, показався на чорному, шпаркому коні, в чорному одінню та кудлатою шапкою з крісом готовим кожної хвили до стрілу, один козак. Його кінь йшов теж спокійним, але обережним кроком. Всі селяни, що були на ринку подалися на шлях та з острахом, який перевищувала цікавість, приглядалися новому гостеві.

За ним в певній віддалі їхали такі ж самі два козаки, за двома їхало п'ять. Всі вони їхали в тій самій поставі. Побачивши переляканих селян, один із п'ятьох сказав до людей: - Не бойтеся люди, живіть в спокій!

Так вони проїхали ринок і подалися обережним кроком у сторону Станиславова. За тими п'ятьма їхала двійками ціла ескадрона. Ці затрималися на ринку. Позіскакували з коней та почали бити прикладами крісів виставові вікна крамниці Зіцера, що торгував дорогими речами зі срібла та інших металів. Розбивши вікна, вони викидали весь товар на хідник та дорогу, вигукуючи до людей: „ Бері, ето твайо! “. Селяни зразу отягалися і не хотіли нічого брати. „ Бері, чаво стаіш? “ – крикнув грізно один козак, і підкинув в товпу, яка вже вспіла зібратися на місці розбою, якусь посріблену чашу. Хтось нахилився і підняв чашу та сховав під полу сердака.

Козаків над'їхало більше й вони пішли дальше в ринок і розбили велику крамницю Вайнравха, яку він був прекрасно урядив на американський лад, де все було за склом у гарних шафах. Пішли в рух кріси і багнети та різні залізні й дерев'яні дрючки. Так розбивали вони всі крамниці, викидаючи різні полотна, шальон і всяку всячину на двір. Мені весь той розбій якось не припав до вподоби і я чомусь глядів на то все з якоюсь внутрішньою погордою. Не знаю, хто дав знати дооколишнім селянам про те, що діялося в місті і яким чином вони на-

віть з-за кільканадцять кілометрів могли так скоро прийти. Але в місті зробився такий тлум людей, що годі було доглянути, хто й що брав та звідки він походив.

Я з прикрістю приглядався тому всьому й не міг зрозуміти тієї захланності наших людей, яких так легко можна було спровокувати до грабежів.

Десь около 3-ої години по полудні москалі запалили гуральню та повипускали з величезних кітлів і бочок горілку, яка наповнила невеличкий потік, що протікав біля гуральні. Люди бігли з коновками і ведрами туди, щоб бодай трохи зачерпнути одурманюючого напитку. Ті, що їм не пощастило дістатися до середини через вогонь, черпали спирт навіть і з брудного потоку.

Ця сцена, коли вони тручали один одного в потік була цікава й навіть весела, але zarazом була й гидкою. Вкінці й потік загорівся. Пливуча синя полумінь загрожувала дерев'яному мостові на головному шляху. Якийсь старшина наказав козакам причищувати потік і хоронити міст. Козаки нерадо виконували той наказ і брали собі до помочі людей, що збіглися по горілку.

Мені обридло дивитися на те все й я пішов помалу домів. По дорозі стрінув мене якийсь дядько й каже: — А ти нічого не несеш? — Ні, — відповів я, бо я не привик грабити чуже майно.

— От дурний! — відказав він та й пішов собі дальше, двигавши на плечах великий міх напханий всяким чужим добром.

Вже було під вечір, коли я прийшов до дому, а в нас в селі робилося щось подібне, як в Тисьмениці, з тою тільки різницею, що в селі не було москалів. Наш священик о. Михайло Дурделло, як відомий український патріот, побоюючись ув'язнення москалями, зібрав всю свою родину та все те, що міг забрати на віз, виїхав ще вчора звечора на захід за австрійським військом. Те саме зробив його тесть о. декан Калинський з Чорнолозець.

Селяни під протекстом збереження майна о. пароха, почали розносити його майно по своїх хатах. Вони повиносили

все, що було в хаті, на оборі, забрали худобу, а навіть кури та гуси. Деякі бралися розбирати кірат за стодолю, але вони не мали ключа до великих шруб, тому він і мала молотівка залишилися на своєму місці. Саме попри приходство плила річка Стремба, що перепливала село. Було жаль, страшно й соромно дивитися, як вони витаскували великі бочки з медом та викочували їх на вози враз із іншим добром та везли до своїх хат, а інші несли, що могли на плечах. Якийсь дядько ніс на плечах бочку маринованих оселедців і бредучи через річку, якої дно було ринисте, зашпортався на слизькому камінні, впав разом з бочкою в воду й майже всі оселедці висипав в річку. Одні розносили збіжжя, інші муку, а ще інші розносили прецінну бібліотеку о. пароха. На приходстві, на подвір'ї, ба й по цілому селі валялися видерті незручним несенням листки різних книжок, журналів і газет. Коли я прийшов до дому, село виглядало немов по якійсь страшній бурі. Мені зараз доповіли, що сталося. Я пішов на горбок напроти приходства, де стояв великий хрест, і я не міг пізнати колись взірцевого господарства о. пароха. Мені стало дуже соромно за моїх співсельчан, що вони відважилися так страшно ограбити його дім. Я спитав одного парубка, що заледве міг читати і ніс велику в'язку різних книжок: — А що буде, як отець парох завтра, або позавтра повернеться?

— А що, каже він, — мають москалі забрати? Ми — каже дальше, — як отець повернеться, то все йому віддамо.

— А оте порозсипане й знищене, хто віддасть? — запитав я знову.

— Ну, то йди та збирай, як тобі того шкода!

Я з обуренням пішов до дому, а що був змучений дорогою та пережитим страшним днем, зараз після вечері положився спати.

Десь коло 9:30 вночі мене розбудив сильний крик та гавкіт собак.

Ну, вже в селі є москалі — подумав я, — і накинувши на себе якусь загортку, вибіг на двір.

— „Бандити, злодії, віддайте чуже добро!“ . Це був голос

о. Калинського, що вертав зі своєї втечі перед москалями і вже якось знав про грабунок приходства свого зятя.

Ідучи повагом дорогою, яка вела серединою села до Чорнолозець, він заєдно повторював повищі слова зі страшним напруженням, що здавалося, що його старечі груди не вистерять і тріснуть від сильного обурення і крику.

Він зірвав на ноги ціле село. І деякі під покрешкою ночі, щоб їх не пізнано, відводили коні, худобу, кури і гуси та пускали самопас на приходському подвір'ї. Та тут їх стрічала висока й грізна постать о. Калинського, який лаяв їх на всі заставки. Отець Калинський не поїхав до дому, але заночував на приходстві свого зятя. Спати йому довелося на брудній долівці, бо ліжка „микосердні” люди забрали. На третій день повернув о. Дурделло. Побачивши, що сталося з його господаркою, а особливо з бібліотекою, яку він дуже цинив, він гірко заплакав, і хоч була неділя під вечір, він не пішов до церкви, як звичайно відслужити вечірню – в нього не було сил...

Тому він із сумом на обличчі пішов до недалекої каплиці, де під час Йорданських свят відправлялося водосвяття і там тихцем на самоті довго навколішках молився. Багато селян слідило за ним, але ніхто, крім мене не відважився увійти до каплиці. Коли я в кутку молився, отець оглянувся і молився далі. За якийсь час я встав і хотів відійти. Встав і отець, я вклонився йому, а він підійшов до мене й ледве вистогнав:

– Міську, це страшно!

– Простіть їм отче, вони не знали, що вони робили...

– Я вже простив – відказав отець, але з його добрих очей можна було вчитати сум і горе.

Селяни зношували дещо з того, що були забрали, але більша половина дрібних та необхідних речей, ніколи не була повернена. Отщо парохів приходилося купувати збіжжя та муку, щоб прожити зиму. Багато селян, яких о. парох знав особисто, просто стидалися повертати ті речі, що вони забрали в нього під час його неприсутності. Деякі, щоб їх не гризло сумління, підкидали ночами деякі речі, але не все. Тут була запанувала психіка нашого села й його поведінка в часі безладдя.

Я із засади не любив розхристаного, розперезаного та безумного життя. Воно завжди мене дратувало й я завжди гостро на нього неагував.

В пізніших роках, вже по війні, я в читальні, чи кооперативі, часто пригадував нашим селянам грабіж свого власного о. пароха. Їм це було боляче й вони боронилися тим, що вони мали на меті захоронити його майно перед москалями. А тим часом вони показалися гірш москалів, які не зараз прийшли в село.

У воєнні часи о. парох збіднів. Сини його пішли на війну, поле було не заоране й він мав лише одну конину та кілька корів.

На нашому господарстві була теж одна конина, тому ми часто спрягалися, коли треба було поїхати до Станиславова, або повітового міста Товмача.

За яких два-три тижні по приході москалів, коли фронт посунувся в Карпати, через наше село пробіг відділ австрійських вершників. Вони якимось чином опинилися позаду ворога й причвалали пільними доріжками до містечка Тисьмениці та там вбили стрілом із кріса одного козака, а самі скрилися в сусідніх лісах. Це спричинило велике замінання і страх серед москалів і вони зігнали в наші околиці одну кінну й одну пішу дивізій на розшуки за „австріяками”. Ці розшуки були страшні. Москалів мов муравлів було всюди повно. Вони перевертали зложене в купки кукурудзиння, тратували кіньми ще не викопану бараболю, розбирали оденки і стирти зі збіжжям, пхали штики в кожную купку сіна чи соломи і розкидали все, що далось рушити. Нам розкинули оденок з вівсом і він опісля замок і майже весь овес знищився. Так бушували вони яких два тижні й за той час далися нам гірко взнаки.

Не знаю чи знайшли москалі тих вершників-кіннотників чи ні, але нам і дооколишнім селянам прийшлося відпокутувати їхній рейд.

Зимом в р-ках 1914-1915 в нашій околиці не було москалів. Фронт був далеко в Карпатах, а в нас були лише маленькі залоги по містах та залізничних станціях і вузлах. При кінці

січня 1915 року москалів виперто з наших околиць і на кілька тижнів прийшли австрійські війська. В тому часі малярські полки, що посувалися за москалями, вивішали дуже багато наших невинних людей, особливо з підгір'я. Їх безпідставно по-суджувано, що вони шпигуни і працювали в користь москалів. Всі ці люди були Богу духа винні, а багато з них були неписьменні й на шпигунській роботі зовсім не визнавалися.

Ми дістали вістку від батька, що він брав участь у бою, був ранений в ногу й тепер приділений до граничної сторожі.

Ми не знали, де батько знаходиться, бо він не міг нам цього подати, а полева пошта носила лише число без подання місцевості. Хоч як скупі були ці вістки, то ми були щасливі, що довідалися, що батько живий. Нова офензива москалів знову відігнала австрійців. Під весну т. зв. офензива Гінденбурга прогнала москалів далеко на схід від нас і хоч прийшли австрійці, то нам від цього не стало легше. Вони грабили усе, що попало. Літом вони зарядили другу загальну мобілізацію. 22-го липня прийшла черга й на наші околиці.

ДРУГА МОБІЛІЗАЦІЯ І ПОЖАР В СЕЛІ

Все село вийшло супровожати новобранців, бо вони зараз по лікарських оглядинах були відправлені до призначених частин і до дому вже не верталися. Брало всіх без розбору, лишалися тільки наглядні каліки. Тому не було хати, щоб з неї хтось не був покликаний. Був гарячий липневий день, хоч повівав легенький вітерець.

Десь около полудня загорілася хата Михайла Крука, прозваного Ільчичиним. Звіявся вітер і перекинув вогонь на високу стодолу Павла Пронюка й так пішло половою, що за одну годину десять господарств стало в огні. Рятувати не було кому, бо хто не був в Тисьмениці, той був у полі, або на далекій сіножаті. Сикавку, що я її витягнув із моїми ровесниками, була непридатна, бо не можна було приступити з нею ближче вогню, а всі криниці були теж в огні, на яких горіло дерев'яне цебриння. На щастя над'їхала валка військових возів з сіном і ці во-

які залишивши коні в безпечнім місці від огню, помагали нам рвати плоти і огорожі, що ними вогонь рвався навіть і під вітер. Заки люди, що були в Тисьмениці змогли добігти 6 км. до села, з тих десять господарств залишилися лише згарища, де дотлівали грубі стовпи та дерев'яні підвалини. Нам вдалося врятувати кілька забудов, що сусідували з приходством, а тим самим і приходство. Вогонь гнаний північно-східнім вітром, перекинувся через річку, спалив ще два господарства й спинився у вільхах, що росли над річкою у великому її закруті.

Не тільки новобранці, які пішли на певну смерть за чужу справу, а яких село дало більше сотні, але й пожар прибили селян на душі й тілі, де лишилася глибока рана, яка довго, довго не могла загоїтися.

Плакали всі, і ті, що втратили дорогих їхньому серцю, що пішли на війну й ті, що потерпіли в наслідок пожару. Цих двоє нещастя, що потрясли їхньою душею в один день, сокрушили їхнє серце, бо на якийсь час вони стали знову добрими людьми. Всі ті, що опинилися без даху над головою, знайшли притулок серед інших господарів. Під вечір, коли вже всі посходилися до села, кожний добровільно брав коновку чи відро та йшов гасити недотлілі бервена, щоб борони Боже яка іскра не погашеного вогню не перекинулася на інші будинки. З особливою увагою ми стерегли приходство, що було дуже близько полоси вогню. Ми зілляли водою з річки при помочі сикавки пожарище трьох останніх господарств та всі дахи хат, стаєнь і стоділ, що осталися цілими, а були близько вогню.

Хоч я був годі молоденький і повний енергії, але я був дуже втомлений того дня, гасаючи без їжі від полудня до півночної ночі.

Моя мати, що відпровожувала свого наймолодшого брата Михайла на війну й вернула під вечір, була так приголомшена, що навіть не могла зварити нам вечері. Напившись молока з хлібом ми лягли спати десь по півночі. Війт поставив вартівників, які мали строгий наказ берегти полосу, спустошену вогнем цілу ніч аж до ранку.

Після пожару та забрання із села всю молодь і старших

до 45-ти літ, село почувалося немов по великому похороні. Зникла веселість на обличчях майже всіх, кожний ходив з похнюпленою головою і обзивався лише тоді, коли цього вимагала крайня потреба. Кожного гнітило якесь горе, чи то з втрати когось собі близького, або зі втрати всього майна. Смуток одних, передавався другим. Жінки часто заводили вголос:

– Хто ж нам покосить сіножати...?

– Де то нам головоньку приклонити...?

– Що ж ми бідні почнемо тепер...?

Цим запитам самих себе, не було кінця, як немає кінця людському горю.

Був це голос розпуки бідних селян, яким не було кому дати помочі, розради та потіхи. Отець Дурделло старався їх під час своїх глибоко обдуманих проповідей – потішити, але це мало помагало, бо село розуміло свою кривду в інший спосіб, – спосіб ніким ще непродуманий, щоб усмирити скорбну душу нашого селянина. Наш селянин не вмів сприйняти того, що йому говорять, він хоче наглядно бачити покращання своєї долі, а коли він цього не бачить очима своєї щирої, але вбогої душі, то до нього можете говорити й цілий день, то й так нічого не допоможе.

ТРЕТЯ МОСКОВСЬКА ІНВАЗІЯ

Пізньою весною 1916 року прийшли до нас знову москалі. Тепер у нашому селі стояли постоем. В селі стояв 296 Березінський полк, який занадто задовго задержався та здеморалізував багато людей, а особливо – молодого жіноцтва. Під осінь того ж року вони вибралися від нас далеко на схід. При їхньому пересуванні вони забрали зі села щось з десять підвод. Між іншими мусів поїхати і я, бо не було кому мене заступити. Мучили вони мене аж до кінця січня 1917 року. Мої коні виснажені надмірною погонею та неправильним відживленням – погинули. Один зламав собі ногу впавши на льоду, а другий був хворий. Мені дали іншу пару коней, загарблених в якомусь дворі теребовельського повіту. Будучи все з мо-

скалями, я за той час засвоїв собі московську мову до того ступеня, що дехто вважав мене за москаля. З кінцем січня 1917 року мене звільнили та дали „пропуск” і я з великим трудом вернувся до дому. Дома я застав інших непрошених „гостей”. У нашій хаті була канцелярія І-ї батареї 117 легкого артилерійського дивізіону, яким командував полковник В. І. Дудинський. Мое одіння було подерте, тому мені дали одіння московського солдата. Коли я вступив до хати, то моя мати глянувши на мене сплеснула в долоні й кликнула:

– Ой, Боженьку!... – і розплакалася. Я привітався з матір'ю, братами і сестрою та почав скидати з себе засніжене одіння, а брата попросив розпрягти коні та ввести до стайні й дати їм їсти.

Канцеляристи, що сиділи біля стола, здивовано дивилися на мене, що цей молодий „солдат” не здоровкається з ними.

Мати сказала їм: – Це мій найстарший син Михайло! Я підійшов до них і сказав: „Здрастуйте!”. Найстарший з них, гарний з лиця і гарної будови, прапорщик – підійшов до мене й подавши мені руку, щиро привітався зі мною і з усміхом сказав: – Ну й хороший з тебе „солдат!”

Був це колишній промисловець, німецького походження, з високою освітою та гарними манерами, і походив, як я пізніше довідався з міста В'ятки. Решта – двох канцеляристів зробили те саме, що їхній начальник, – привиталися зі мною.

Мати за той час пригріла мені молока, яке я зі смаком запивав. Господин Фоминих, як прапорщика всі називали, присівся біля мене та випитував мене куди я їздив, як мені поводитися, а при кінці сказав, що моя мати дуже журилася моєю долею. Мені заімпонувала його ширість, а йому моя московська мова. За кілька днів ми заприятелювали. В хаті було дві машинки до писання, один розмножувач і телефон. Я дуже хотів навчитися писати на машинці, тому просив Фоминиха, щоб дозволив мені її вживати, коли її не вживали його два канцеляристи. Він радо на те погодився, а навіть давав мені переписувати різні рапорти та звіти. За два-три тижні я вже добре писав, і коли одного дня відвідав канцелярію полковник Ду-

динський в товаристві командира I-ої батареї капітана Сухова, він застав мене при машинці, де я перекладав з московської мови на українську невеличку книжечку, що мені подарував Фоминих, під назвою: „Обсада мельниці”.

– „Облога млина”. Коли всі стояли на „смирно” – „позір’”, полковник підійшов до мене, взяв книжечку, оглянув її, а потім поглянув на моє писання і запитав:

– Що ви робите молодий чоловіче?

– Перекладаю оцю книжечку на українське – відповів я, встаючи спокійно з крісла.

– Новий Гоголь? – запитав з усміхом він.

– Ні, я ще далекий від того, Ваше Високоблагородіє!

– Ну, хорошо! Чи можете сьогодні вечером прийти до мене на квартир’ю?

– Коли ваша ласка, то можу, – трохи збентежений відповів я.

– Харашо! До свідання!

Полковник вийшов, а мої очі спинилися на обличчі прапорщика і я запитав його: – Чи не думаєте, господин Фоминих, що я напитаю вас біди вживаючи вашу машинку для своїх вправ?

– Ні, він хороший чоловік – відповів той; він дуже любить молодих людей – додав, усміхаючись.

– Чого ж ви думаєте він просив мене до себе?

– Ну, може на чай!

– Жартуєте?

– Ні, так може бути.

Вечером я вже був на приходстві, де була квартир’я полковника. З якимось острахом і несміливістю входив я до дому о. пароха, не знаючи, що має означати моя візита в російського полковника. Вхід до його кімнати був з боку від саду, тому можна було зайти до нього не турбуючи нікого вдома.

Коли я застукав до дверей, зі середини почувся гострий голос вояка:

– Увійдіть!

Коли я увійшов до кімнати, полковник сидів біля невеликого стола, на якому була велика столова лампа з білою умброю.

Його гарне обличчя відтіновалося на стіні, а його сірива борідка (шпiц бард) здавалася білішою, як звичайно. Він виглядав більше на професора, як на полковника.

Я вклонився і привітав його: – Здравствуйте Ваше Високоблагородіє!

– О, о – вітайте! Прошу сідати – відказав він чистою українською мовою. – Мені дуже приємно, що ви прийшли! При цьому він подзвонив у дзвіночок, що був на столі й в одну мить з’явився джура.

– Чайок – прошу!

– Сейчас! – відповів солдат і бистро скрутився та вийшов за двері. За кілька хвилин він з’явився з шипучим самоваром, двома горнятками та якимись бубликами і цукром на тарілці. Поклавши все те на столі, вийшов.

Полковник налив двоє горнят чаю і попросив мене сісти при столі. Я з подякою присунувся ближче. Він підсунув мені горнятко й цукор.

– Прошу! – сказав, – нема в мене хазяйки, щоб приймала гостей, то будемо повояцьки гоститися.

– Дякую! Приємність не робить різниці хто її виконує.

– Ви гімназист? – запитав він спроквола.

– Так, але нескінчений, – війна перешкодила.

– Так, так, – багато наших молодих людей буде змарнованих через неї.

Ми ковтали кип’яток, закушуючи бубликами і при тому перекидалися словами. Полковник хотів знати, де мій батько, що він робив перед війною, які предмети ми вчилися в школі, а навіть, яку будуччину ми мріяли собі в наших молодих серцях.

Все те його дуже цікавило. Дальше розпитував про село, його буття, а вкiнці запитав: – Чи у вас в селі є москвофіли?

– Ні, нема, їх і ніколи не було.

– Значить, чисте українське село?!

– Так!

– А ваш священник як?

– Він українець, великий патріот і дуже сердечна людина.

– Знаєте, я йому не зрадився, що я теж українець, бо не

знав його духу, хоч по його обставинці в хаті бачу, що він мав би таким бути. Ми в нашому житті, мусимо бути обережними...

– Даруйте, ваше високоблагородіе...

– Пане полковнику, тільки – перервав він. Це тільки при людях прошу так звертатися, а коли ми самі, то без того „родія” можна обійтися. А що ви хотіли б ще знати?

– Я хотів спитати, коли можна, – звідки ви, пане полковнику набрали до мене такого довір'я?

– Цікавий ви молодець! Це з вашого перекладу й прошу вас, як що скінчите, принесіть мені. Мені дуже цікаво, як це буде виглядати.

– Добре, я можу вам його навіть подарувати, бо я робив це тільки для вправи, а не для літератури.

– Дуже дякую, але мені з тим незручно возитися. Я хочу лише бачити ваш переклад. Знаєте, я дуже люблю молодих людей, які використовують кожну нагоду, щоб чогось навчитись. Бачу, що ви до них належите.

– Сердечно спасибіг вам за признання, я ніколи й не мріяв, щоб удостоїтися такої чести.

Ми ще якийсь час говорили на різні теми і я, щоб не бути нахабою, встав з крісла, вклонився полковникові й сказав: – Пане полковнику, може позволите мені відійти? У вас є праця, а я безпотрібно забираю вам час.

– Та що це ви, Михайле Корниловичу? Посидьте ще трохи, мені приємно з вами поговорити, бо ще як на моїй любій Київщині я не розмовляв рідною мовою з ніким. А це вже роки, роки скитання і невигод.

– А скажіть мені, чи ви у ваших школах вивчали історію України?

– Так!

– В цілому, чи тільки дещо?

– В цілому, це був окремий предмет.

– Це гарно й це мені подобається. Значить, що коли настане слухна година, кожний з вас буде знати своє місце.

– Так бодай сподіємся.

– Так, так, – треба бути готовому!

– Чи щось передбачається, пане полковнику?

– Так, чудні вістки маємо з дому й не добром воно пахне, – відповів він притишеним голосом.

– Може Господь змилується над нами і пішле нам волю, за якою ми вже віками тужимо.

– На це тяжко відповісти сьогодні, бо не знаємо, що завтрішній день нам принесе. Але будьмо готові на все! – Прошу ще горнятко чаю. При тих словах він знову налив теплого чаю та подав мені.

Ми випивали чай та перекидалися словами і закушували смачними бубликами. Опісля я встав і подякував полковникові за гостинність і промовив:

– Пане полковнику, мені було дуже мило й приємно побувати у вашому достойному товаристві, але кому пора, тому в дорогу час.

Полковник встав і подав мені сердечно руку, яку я широко стиснув.

– А пам'ятайте, я хочу бачити ваш переклад! А коли скінчите, так зараз до мене!... Добре?

– Добре, – відказав я з уклоном і вийшов з кімнати. По дорозі до дому мені роїлися різні думки в голові від несподіваної зустрічі з першим патріотом, якого я зустрів з Великої України, що хоч носив на раменах золоті пагони, не вирікся, ані свого народу, ані своєї рідної мови.

Коли я вернув до хати, Фоминих мене зразу запитав, як вдалися мені мої відвідини у полковника.

– Ви вгадали! – відповів я – був чайок.

– Ну, й бачиш, а ти так перелякався. Говорив я тобі, що він хороший чоловік!

– Справді хороший! Його можна не тільки слухати, але й любити.

– О, так!...

На другий день я взявся широко до свого перекладу й працював цілий день майже без відпочинку. Я сказав матері, що полковник хоче бачити мій переклад. Фоминихові сказав, що хочу чим скорше закінчити, щоб не забирати в нього машинки,

бо може пізніше йому її буде потрібно, коли він казав мені, щоб я трохи відпочав.

За яких десять днів, мій переклад „Облога млина” був готовий. Я звинув його в трубку й пішов до свого полковника. На подвір'ї я стрінув о. Дурделлу.

– Ти до мене Міську? – спитав ласкаво.

– Ні, прошу отця, йду до полковника Дудинського.

– А що це за дружба у вас завелася? – жартом запитав о. парох.

– То наш чоловік, прошу отця, тільки серед отої московії не хоче себе зрадити.

– Я щось підозрівав, бо коли він увійшов у мою хату перший раз, сказав, що „очень приятно”, побачивши портрети Шевченка та Хмельницького. До нас відноситься дуже ввічливо й з повагою певної пошани.

– Так, то дуже гарна людина, цікавиться нашим життям, наукою, побутом і нашими стремліннями та аспіраціями. Коли б таких було більше, то може ми не відчули б так тяжко їхнього побуту серед нас.

– Ти вже мав з ним розмову?

– Так, цей зшиток паперу зацікавив його мною.

– А що ти там маєш?

– Це переклад невеличкої книжки з московської мови на українську.

– Ти переклав?

– Так, коли він був у нас на інспекції тому кілька днів, то він застав мене при машинці, – очевидно військової і казав собі принести. При цих словах я розгорнув зшиток і показав отцеві переклад.

– Ну, то дуже гарно з тебе й гарно по майстерськи виглядає. Працюй і вчися, бо це дуже потрібне в нинішніх часах. Ну, йди, йди, я не хочу тебе задержувати.

– Дуже дякую отче! – і я вклонився о. парохіві та пішов до бічних дверей, що вели до кімнати полковника. При дверях стрінув мене його джура й впустив до середини.

Постукавши в двері, я почув знайомий голос: „ Увійти!”

Цим пазом полковник хоч щиро, але із засумованим лицем прийняв мене й попросив сідати. Я подякував і сів на одне з крісел.

– Ну, що доброго чувати коло вас, Михайле Корниловичу?

– Усе постарому – відповів я.

– А що це у вас, може переклад уже готовий?

– Так, прошу – і я розвинув скруток паперу й подав йому.

Він взяв від мене зшиток, присівся ближче лямпи і почав читати. Він читав з захопленням і навіть відразу не спостеріг, що я стояв біля нього. За кілька хвилин він підніс очі й побачивши мене, майже крикнув.

– Та що це ви, Михайле Корниловичу, стоїте мов на іспиті? Сідайте будь ласка!

Я знаєте так захопився рідним письмом, що не зауважив, що біля мене діється. От бачите, як часами людина оторопіє...

Я сів, а він читав далі, пробігши бистрим оком вже кілька сторінок.

– Прекрасно, чудово! – вихоплювалося час до часу з його уст. За якийсь час, він відклав зшиток та сказав до мене: – З вас, Михайле Корниловичу, може бути колись добрий письменник, але щоб самому творити, то ще треба трохи підучитися. Одначе ви в цьому перекладі задержали не тільки зміст, але й форму автора. Українська мова у вас знаменита, честь за це вашій школі. Я це оповідання добре знаю – тягнув дальше полковник, – і можу вам його переказати, тому тверджу, що ваш переклад є знаменитий. Де це ви опанували так московську мову?

– Я ж жив з москвинами поперх шість місяців.

– За так короткий час?

– Я щасливий, пане полковнику, що він не був довший!

– Ха-ха-ха! – розреготався на ціле горло. – Це знаменито, знаменито! Ну, мій молодий друже, гратулюю вам! – і простяг мені свою м'яжку, але костисту козацьку руку, – прошу тримайтеся пера у вас є хист!...

– Сердечно дякую вам, пане полковнику, за признання та захохоту працювати пером, але серед наших умовин, це майже недосяжна мета, – відказав я, стискаючи його руку.

– Пробуйте, не ставайте в половині дороги, йдіть вперед, майбутнє перед вами.

– Ще раз дякую вам, пане полковнику, за щирий вислів, але, яке буде наше майбутнє, то хіба один Господь знає.

– Це правда, але ми мусимо стелити шлях і працювати і для Бога й для батьківщини і з цього шляху ніколи не сходити та ніколи не бути гордими, бо гордість жене людину в загибель, а навіть в неволю. Ви ж знаєте нашу історію, чи ви не вбачаєте того, що наша гордість нам стократно й гірко відплатилася?

– Так, це правда!

Він подав мені зшиток і міцно стиснув мою руку.

– Коли будете мати вільний час, прошу зайдіть ще до мене й розвеселіть душу старого козака, хоч в уніформі московського офіцера. Уважайте! Бо як для нас так і для вас грядуть страшні часи. Прощайте!

Він ударив військовим звичаєм в зап'ятки, а я вклонився і ми розійшлися.

Час біг скоро, близилася весна – нова праця для хлібороба. Ми з братом вивозили в поле обірники, поправляли плуг, борони та всяке інше рілнничє знаряддя, щоб було готове до весняних робіт в полі. Вечорами сиділи разом з москалями в хаті та розмовляли на різні теми, або слухали їхніх оповідань і насміхів одних з одних. Прапорщик Фоминих сидів посумнілий і понуро слухав, а інколи кидав терпке слово в одну, або другу сторону.

РЕВОЛЮЦІЯ В РОСІЇ

Одного дня, десь наприкінці лютого 1917 р., він дістав з дому пачку з харчами, в якій було всяке печиво з гарної мукки та різні присмаки, між тим був і лист від його дружини. Він лист сховав, а всякі бублички пороздавав усім, собі залишив одну булочку. Коли нікого не було з його канцеляристів в хаті, він вийняв листа з кишені й став його дуже уважно читати. Його лице зраджувало, що невеселі вісті він дістав від

родини. Прочитавши листа він вкинув його в піч. Потім сів на крісло, взяв голову в руки і довго щось думав і переживав. Коли він підніс голову, я симпатично спитав його чи не сталося яке нещастя в його родині.

– Спасибіг Міша, але покищо, ще ні, та невдовзі воно може бути.

– Як так?

– Погано, в Росії твориться революція, все пропаде!... Голодні робітники вже роблять демонстрації по вулицях Петербурга.

– Так це вже не раз бувало й здушували, здушуть і тепер.

– Не так легко тепер, нарід виснажений війною, робітництво підбхетає соціялістами буриться і коли там не буде порядку, то й фронт розлетиться, – значить буде погано.

– Не тривожтеся, господин Фоминих, може аж так зле не буде, – потішав я його, а в душі радів, що вкінці розвалиться тюрма народів.

За два тижні, 17-го березня вночі заgrimів телефон. Фоминих, що очікував його шохвилини, скочив до телефону. Телефон повідомляв, що – в Петербурзі революція, що цар Микола абдикував та що Росія має нове правительство з Керенським у проводі. Поручається всім воякам задержати свої пости, бо війна продовжується. Хитрий німець прийняв повідомлення, але запитав, хто говорить. Відповідь була – полковник Дудинський. Фоминих передав зміст телефонічного повідомлення своїм канцеляристам. Один з них Міколаєв прийняв ту вістку з захопленням і вигукнув: „Ура”! Другий Коркін прийняв байдуже.

Ранком вже не було збірки біля старого двора, де була розташована І – ша батарея. Солдати ходили гуртами і кожний на свій лад пояснював хід подій в Росії. З III – ої батареї з'явилася гурма солдат вже з червоним прапором, на якому було написано білими буквами: „Да здравствует Новое Правитель-ство”! Вони парадували так по цілому селі. Вкінці до них прилучилися всі солдати з усіх батарей. Старшин між ними не було.

Вони з піснею на устах: „ Вставай, паднімайся рабочий народ”!... проходили здовж і поперек села та вигукували різні гасла. Більша частина з них була узброєна в кріси, на яких були настроєні багнети (штики).

Вкінці всі вони зішлися на площі І – ої батареї, яка була найбільша й там стали довгими рядами. До них вийшов капітан Сухолов і привітав їх словами: „Здрастуйте ребята”! Вони йому відповіли: „Здрав’я желаєм гаспадін капітан”! Вже тут „благородія” не було. Сухолов був типовий москаль з великою виплеканою бородою та знав добре психіку москалів, – тому він і так промовив до них, як вони того чекали, то ж всі його промову привитали трикратнім: „Ура”! За кілька хвилин з’явився на коні зі своїм штабом полковник Дудинський. Капітан скомандував „смирно” і солдатня його послухала. Полковник став посередині зібраних і дав команду – „спочинь”! Сидячи даліше на коні, привітав їх всіх з новим правительством. Відгук був знову дуже грімке трикратне „Ура”! Даліше полковник повідомив солдат, що хоч ми маємо нове правительство, то треба пам’ятати, що війна ще нескінчена, що кожний солдат, чи старшина має виконувати свою службу, бо коли ми перше служили цареві, то тепер служимо батьківщині, а батьківщина вимагає від нас карности і виконання свого обов’язку. – „ Я, як той – говорив даліше полковник, – що вів вас доси, обіцяю довести вас побідно домів”!... Ці слова знову покрито грімким „Ура”! Полковник завернув коня і поїхав зі своїм почотом до себе на квартир’ю.

Солдати ще не розходилися і почали між собою голосні балачки та вигуки. Перша батарея почала голосно щось вигукувати. Капітан Сухолов хотів їх втихомирити, але його не слухали. Він був сам, біля нього не було його заступника – адютанта, поручника Савцилова. Один з солдат запитав капітана, де Савцилов. Капітан відповів, що на квартир’ї. З рядів виступило п’ятьох солдатів з багнетами на крісах і пішли в сторону квартир’ї. Капітан не спиняв їх. Він був страшно блідий і здавалося, що впаде в болото, яке було перед ним з розтального снігу. За кілька хвилин ті солдати винесли на штиках пор. Сав-

цилова з квартири і так понесли його перед своїх товаришів. По крісах спливала кров, а Савцилов в судорогах баламкав ногами. Його рот був роззявлений і з нього добувалося глухе харчіння. Це був страшний і дуже неприємний вид. Солдати піднесли його вище й мов на команду кинули в болото перемішане з ледяною водою. Там він і сконав. Капітан хотів щось сказати, але ніхто його не слухав. Кількох солдатів підійшло до трупа й копнувши кілька разів, сказали: „Давай лопати”! Тіло Савцилова затягнуто на широку межу між двором, а сільським полем, що була покрита різними кущами. Там кількох солдатів викопали велику яму, вкинувши в неї тіло Савцилова й прикрили землею, поховавши його мов собаку. Поручник Савцилов належав до тих старшин, що страшно знушалися над солдатами. Він бив їх по лиці під час муштри і визивав різними словами. Лише кілька днів перед оголошенням революції, коли він муштрував батарею на розтаянну полі, де в долині була вода, він загнав усю її в воду. Солдати дуже сердилися на нього за це, мовчки зносили шикани лихого москаля, хоч і не обійшлося без лайки та матюкання в його сторону. Тепер коли зібрався цілий дивізіон, він не вийшов проти них і не хотів їх бачити. Тому вони пішли до нього.

Ця страшна подія потрясла й солдатами і навіть мешканцями нашого села. Солдати стали свавільними, не виконували приказів своїх старшин та поводитися по дикому. Такий стан тривав з тиждень. Вкінці вони трохи втихомирилися. Коли настала весна, багато з них брали свої коні та запрягали до плугів і орали селянські ниви. Полковник у своєму наказі дав дозвіл орати селянські ниви для тих селян, що не мали коней і які про це просили даного капітана. Капітан не силував нікого до орання, але питав, хто має охоту йти на таку роботу й попереджував, що за неї не береється ніякої заплати. Селяни давали солдатам їду під час праці, а котрі були неспроможні й того дати, то залишилося на „Спасібог”.

Селяни були вдячні за таку вислугу, бо інакше їх поля були б незораними. Була це знову ініціатива полк. Дудинського, але він, як обережний старшина, не хотів себе виявити. Тому

при одній, здається чи не останній зустрічі зі мною він сказав мені, щоб селяни просили командирів батарей, щоб солдати зорали їм поле. Я пустив це між людей і ця вістка блискавкою рознеслася по селі, а на другий день вже було таких просьб по десять в кожній батареї. Канцелярії батарей записували кожного просячого й назначували день орання їхнього поля. В означений день, даний селянин приходив до канцелярії, йому давали розписку й він з нею ішов на постій батареї, а там йому призначували солдата з доброю парою коней, якого він вів на своє поле.

Ось так то веснували селяни Хом'яківки весну 1917 року.

Десь з кінцем травня 1917 року артилерійський дивізіон вибрався від нас. На його місце прийшла піхота, але вона за кілька днів теж відійшла на схід. Фронт посувався все більше на схід. Москалі забирали з собою все, що могли забрати. Здалека вже було чути гук гармат, який то стихав, то пожвавлювався.

ВІДВОРОТ

В село часто навідувалися відділи кінноти, які відпочавши кілька годин, рüşали далі. В половині червня вже виразно було видно, що москалі „втікають”, – як казали наші люди. Останні їхні відділи були злющі й грабіжні. Тому то я порадившись з матір'ю і рішили взяти віз та коні й заховали їх в густому невеличкому ліску, що простягався за нашими сіножатями „Вунявами”. До мене долучилося ще кількох хлопців, одні з кіньми і возами, а інші тільки з кіньми. Було нас всіх вісім. Місце, де ми скрилися, було недоступне з трьох сторін, бо його окружав майже непроходимий мочар, а густа рістня давала добрий сховок. Ми розібрали вози і позатягали в таку гущавину, що їх тяжко було знайти. Коні паслися в ліску, яких ми вночі прив'язували до дерев, щоб не виходили від нас задалеко та щоб нас не зрадили, коли б вийшли на сіножать. Через ту околицю не проходили ніякі частини москалів, – вони трималися доріг.

В тому ліску просиділи ми майже тиждень. Їду доносили нам наші молодші брати і сестри. Одної ночі ми побачили великий пожар у селі та почули різні вибухи. Хоч пожар видавався мені близько нашої хати, то все таки я не відважився піти в село, щоб себе не зрадити не тільки перед москалями, але й перед своїми людьми, які вже не були тими, що перед війною. Раннім ранком прибіг до нас мій молодший брат Володимир та розказав нам, що москалі запалили стодолу Дмитра Заячука, де був склад зброї і амуніції. Рівночасно запалено палату князя Любомірського в Городищі. Дальше брат розказував, що заки розгорілася стодола Заячука, то люди повиносили звідси багато крісової амуніції та багато австрійських крісів, марки „Штаер”, а також багато ручних гранат. Була це зброя з одного австрійського магазину в Станиславові, що його захопили москалі й опісля перевезли до нас. Вістка про спалення стодоли з амуніцією трохи мене стривожила, бо та стодола була яких 300-350 метрів від нашої стодоли. Але брат запевнив мене, що вибух розніс стодолу й тому вогонь не був загрозовий. Він теж повідомляв, що в селі нема ніякого московського війська та що, можна нам податися в село, щоб особливо запастися крісами та амуніцією. П'ятох нас побігло в село, а трьом хлопцям я наказав пильно стерегти нашого сховища. Прибігши в село, я перше побіг до хати привитатися з мамою, що її вже я тиждень не бачив, а потім подався на межу зарослу терням, де були поскидані кріси, набої та ручні гранати. Ми взяли зі собою 10 крісів і стільки набоїв, скільки міг кожний з нас занести. Йдучи поміж нивами з високим житом, один з хлопців непомітно заладував кріса й стрілив понад село. В той час гостинцем (дорогою) їхав московський козак. Він почувши стріл, який своїм гуком дуже різнився від московського, стиснув коня і вихром пігнав в сторону села Пшеничник. Я гостро скартав хлопця за стріл і відібрав від нього кріс. Втеча москаля зробила хлопцям велику радість, але я строго заборонив їм стріляти, бо грозила небезпека, що решта останніх стеж може з пімсти запалити село. Це їх переконало й вони слухняно виконали мій наказ. Вкінці ми доволіклися до на-

шого „постою”. Я наказав заховати кріси і набої в безпечно й сухе місце, але це мені не так легко вдалося. Хлопці маючи в руках зброю, не хотіли з нею так скоро розпрощатися. Я переконував їх, що це дуже небезпечна річ, а в додатку, коли б появились австрійці, або, що гірше – мадяри, то можуть нас всіх повивішувати. Це промовило до їх розуму чи сумління і вони зложили кріси в поблизькім чагарнику. Я трохи змучений простягся під дубом і задрімав. Хлопці використавши це, побігли до крісів, наладовавши їх, почали стріляти. Я схопився, повідбирав кріси і гостро накричав на них. За якої півгодини над'їхав відділ австрійської кінноти і об'їзджаючи мочар, побачили наші коні й притьмом пригнали до нас. Їх провідник, лейтенант гостро запитав по-німецькому: – Що ви тут робите?

– Пасемо коні, – відповів я.

– Хто тут стріляв?

– Тут ніхто, але там далше була австрійська стежа й вона дала кілька стрілів.

– Де є село Марківці?

– Там! – показав я рукою.

– Де Хом'яківка?

– Я знову показав рукою напрям.

– Ти добре говориш по-німецькому, де ж ти навчився?

– В школі.

– Ви з якого села?

– Хом'яківки.

– Чи є москалі в Хом'яківці?

– Ні нема, останній втік перед двома годинами.

– Звідки це знаєш?

– Я був в селі в той час.

– А як в Марківцях?

– Про це не знаю, але коли їх нема в Хом'яківці, то й в Марківцях їх бути не може, бо їх марш шов з полудня на північ і на схід. Він глянув на карту й знову запитав: – Де ми є тепер? Я приступив ближче й попросив карту.

– Тут! – показавши йому пальцем на карті. – Коли вам

треба до Хом'яківки, то прошу триматися онтої річки і вона приведе вас до села.

– Дякую! – сказав вже лагідно лейтенант і торкнув коня острогами та пігнав по вказаному напрямі.

– Бачиш один з другим?! – сказав я своїм хлопцям. – Що було б, як би вони застали вас з крісами в руках?

Хлопці похнюпили голови і нічого не відповіли. До вечора пересунулося попри нас ще кілька відділів піхоти. Деякі нас замітили, а деякі ні.

Вночі села – Марківці, Хом'яківка, Пшеничники і містечко Тисьмениця наповнилися австрійським військом, яке відпочивши трохи, пішло далше на схід. Москалі майже не ставили опору, тому австрійці скоро посувалися за ними.

За кілька тижнів вже все було унормоване. Адміністрація пошта та залізниця вже нормально працювали. Ми дістали від батька вістку, що він живий та здоровий, що нас дуже утішило.

При кінці липня відбулася нова мобілізація – нових річників. І знову прорідилися ряди робочих рук по селах і містах. Тоді покликано й мене, але я дістав звільнення на основі того, що мій батько був на війні та що, в мене була хвора мама.

Я працював на господарстві й вчився. Добрий о. Дурделло широ мені допомагав.

Московський фронт у зв'язку з революцією майже завмер. Остання липнева офензива була поразкою для москалів. 7-го листопада 1917 року, большевики скинули уряд Керенського та старалися під проводом Леніна опанувати ситуацію в Росії. Зайняті революцією внутрі, большевики майже вийшли з війни з центральними державами, а навіть шукали перемир'я.

УКРАЇНСЬКА ВЛАДА НА ВЕЛИКІЙ УКРАЇНІ

Заснована ще 17 березня 1917 р. Центральна Рада в Україні, роїла нам дуже багато різних сподівань, але безпосередніх зв'язків з Україною не провадилося. Між Галичиною і Україною все ще був кордон.

Ми студенти раділи українським правительством, але стар-

ше громадянство робило йому закиди за те, що не проголошувано української державности, бо вважало, що на це наспіла вже пора. Перша відозва Центральної Ради, хоч була дуже поетична та взнесла, то все таки носила шаблонний характер та твердила, що Україна є залежна від Москви. Такі панове, як д-р Є. Олесницький, д-р І. Макух, д-р В. Янович, д-р Я. Грушкевич, отці С. Левицький, М. Дурделло й багато інших не поділяли її змісту. Так само не поділяли й резолюцій Українського Національного Конгресу, що відбувся 19 квітня 1917 р., що підтверджували те саме – бажання автономії, а не самостійности. Хоч я з тими панамі мав дуже мало спільного, але їхні настрої переповідав мені дорогий для мене о. М. Дурделло, що болів і радів кожним потягненням українців за Збручем, залежно від того, чи це потягнення було розумне, чині.

– Українські кости обросли московським м'ясом, – говорив він було про них. Та все ж таки галицькі українці раділи подіями на Великій Україні та вірили, що обставини покращають і Україна таки діждеться своєї волі...

Коли ж дня 9 лютого 1918 р. в Бересті Україна заключила мирний договір з Центральними Державами й зістала ними визнана, це знову додатньо поділяло на галицьких Українців. Хоч зміст договору був для нас майже невідомий, то все таки була втіха з того, що Україна визнана та що, війна між Австро-Угорщиною і Україною вже закінчена. Українці в Галичині й на Буковині дуже радо витали Берестейський мир, а у Львові відбулася велика українська маніфестація. Поляки гостро реагували на те, називаючи Берестейський мир „четвертим розбором Польщі“, але українців радше це тішило, як смутило.

Вістка про похід большевиків на Київ та евакуація українського уряду з Києва, вдарила приголомшуючо галицьких українців. Кружляли різні вістки, які годі було перевірити. Та фактом було те, що Україна була в війні з большевиками, яким так довіряли українські соціалісти.

Нарешті виправа німецьких та австрійських військ в Україну родила надію, що московські большевики будуть побиті й Україна буде вкінці звільнена від Москви.

Під весну 1918 р. відбулося нове покликання до військової служби. Покликано й мене та приділено спершу до 8-го полку кінноти, яка вже не мала коней, а лише назву, а згодом до 18 полку стирійських стрільців.

Після відбуття муштри мене перенесено до 117 Баону граничної поліції, що стояла постоем Люблин – Любартів.

На Великій Україні кипіло мов у горшку. Німці і австрійці хоч прогнали большевиків, то не зуміли порадити українській стихії, як братися за будову власної держави. Хоч ми мали скупенькі вісті про те, що там діялося, то все таки довідувалися хоч і з запізненням про важніші події.

На початку травня ми довідалися про переворот дня 29 квітня та що владу в Україні перебрав Гетьман Павло Скоропадський, нащадок Гетьмана Івана Скоропадського з 18 ст.

Галицькі соціалісти цим не раділи, але консервативна більшість та здорово думаюча частина громадянства тішилася і раділа, авжеж буде якийсь лад і порядок в Україні та може ми скорше чи пізніше прилучимося до нашого материка й постане велика Українська Держава.

В Галичині відчувався великий брак хліба, тому наше міщанство й селянство посунуло цілою масою за хлібом в Україну. Австрійські власті без ніяких перешкод видавали перепустки, як в Гусятині, так у Підволочиськах та інших переходових місцях галичанам, які викупували всяку поживу, а особливо муку, крупи і т. п. Кожний тішився, що міг найти місце на рідній землі, де міг придбати трохи хліба для своєї зголодненої родини.

Гетьманські власті не робили ніяких перепон, а навіть до-раджували де кому їхати вглиб краю, де можна було дешевше купити хліб. Та на це могли собі дозволити хіба гандлярі хлібом, що як завжди робили на людській нужді інтерес. Селяни, що мали менше грошей, вдоволялися тим, що могли дещо купити в пограничних містах. Достатки хліба та інших споживчих продуктів в Україні, пояснювалися рідною владою та розумною господаркою.

– От бачите! – говорили деякі селяни, що їздили в Украї-

ну, — де є своя розумна влада, там немає голоду. Не тільки, що самі мають досхочу, але ще й нам продадуть!

Дня 22 жовтня 1918 р., я дістав 10 денну відпустку й прийшов до дому. Дома зраділи моїм приходом, бо треба було зібрати оті мізерні плоди з нашого поля. (Мізерні плоди були тому, що пізня весна й літо були незвичайно сухі). Осінь була дощева й холодна.

31-го жовтня я мав виїздити і ставитися до своєї частини, але різні позначки вказували, що не було потреби, бо Австрія з кожним днем наближалася до упадку.

Сильним поштовхом до того, щоб не вертатися, дало мені велике повітове віче, що відбулося в неділю 27-го жовтня в Товмачі. Отець Дурделло під час проповіді в церкві, закликав усіх своїх парохіян, щоб спішили до Товмача на це великої ваги національне віче. З нашого села поїхали візком тільки родина о. Дурделли, з ними ж пор. Євген Яворівський, що був теж на відпустці й гостив у свого вуйка (дядька), Іван Заячук і я. Ми з Заячуком їхали верхи. Я осідлав свого сивака, Заячук на позиченому коні без сідла. Панство Дурделли постаралися про український прапор, якого верх держака дівчата прикрасили китицею яскравих осінніх квітів, який напереміну ми несли з Заячуком. День був дощевий і холодний. Ми їхали попереду візка в мундурах австрійського війська й хоч як нам хотілося пуститися бігом, то не хотіли залишати родину о. Дурделли далеко поза собою. Їхні коники тільки на битій дорозі могли йти трохи швидше, а на пільній дорозі сіл Чернолозець та Колинець ледве, що посувалися по болоті. Та все таки по півтори годинній мандрівці ми добилися до Товмача, де на ринку вже було кілька тисяч народу.

Головними вулицями парадувало козацтво, в'їзджаючи на конях двійками на ринок в силі яких 1200 шабель. Найкраще з усіх зарепрезентувало себе свідоме й багате село Палагичі, що дало майже дві сотні козаків, убраних в чорні жупани з шаблями при боках та в чорних високих смушевих шапках. Решта була мішанина — селянський стрій в чорних козацьких шапках, австрійські уніформи і т. п. Нас прилучено до села Стриганець.

З одної кам'яниці з балконау промовляли різні люди, переважали наші українські католицькі священики. Між ними вирізнявся сильним і гарним голосом, а також і будовою, о. С. Левицький, парох села Стриганець, а рівнож і о. М. Дурделло.

Яка сотня козаків творила мов почесну сторожу біля кам'яниці, решта замикала величезний круг зібраної кілька тисячної маси народу.

Промовці підкреслювали знатніші дати з нашої історії та звертали увагу на те, що грядуть події, які рідко бували в історії українського народу, а тому ми мусимо бути до них приготівані. Найбільше промовистими, яких народ гучно оплескував, були згадані отці — С. Левицький і М. Дурделло.

Велика шкода, що тоді не було, ані фотографічних, ані фільмових апаратів, щоб можна було зняти на фільм той величавий здвиг. Це було щось надзвичайне, щось підіймаюче-величне, чого Товмач, ні перед тим, ні опісля ніколи не бачив. Дощ мрякотів дальше, але це не відстрашувало учасників того здвигу. Це не було віче, це був здвиг народу товмацького повіту, зацікавленого своєю долею...

Пізно вночі ми повернули до дому втішені тим, що мали спромугу взяти участь в тій маніфестації, хоч були промоклі до нитки.

ПЕРШИЙ ЛИСТОПАД

Раннім ранком у п'ятницю 1-го листопада збудив мене з кріпкого сну вахмайстер (ст. десятник) п. Микола Коцький з Тисьмениці й поручив мені, що я маю їхати кур'єром на села: Пшеничники, Надорожну, Клубівці та Острию — повідомити їх, що Австрія розпалася та що, Українська Національна Рада у Львові перебрала владу в свої руки. Окружня Команда в Станиславові взиває всі села й громади задержати лад і порядок аж до дальшого зарядження.

Це післанництво я дістав на письмі, підписане чіимось нечитким підписом. Разом з тим, я дістав кусень паперу, на

якому начальники тих сіл мали мені посвідчити, що я в них був.

Я нашвидку зібрався, поснідав таки стоячи, осідлав свого сивака й пігнав до Пшеничник. День був гарний. Крізь осінні хмарки визирало сонце. Було приємно гнати полями, на яких вже працювали люди, копаючи бараболі, збираючи кукурудзиння і т. п. За яких 30 хвилин я вже був в Пшеничниках. Розвідавши де мешкає вїт, я пригнався на його обійстя. Вїта я застав на оборі, що лагодився виїздити десь в поле.

– Пане вїте! Я є кур'ером Окружньої Команди... – І приносите мені радісну вістку, – перебив він мені.

– То ви вже знаєте?

– Знаю, шойно перед вами дали мені знати з Тисьмениці.

– Розпорядок знаєте?

– Який?

– Окружня Команда взиває вас і ваше село задержати спокій, лад і порядок аж до дальшого розпорядження!...

– Добре, дякую, цього я не знав, але постараюся, щоб все було добре!

– Прошу підписати цей папір і прибити печатку.

Вїт пішов в хату й за хвилину вернув та подав мені мою посвідку.

– Ви спішітеся, правда?

– Так! Ще маю три села. До побачення!

– Їдьте здорові!

В Надорожній вже було тяжче відшукати вїта. Село розлоге та потонуло в гарних садах і мало кого видно було на дворі. Та якось без великих труднощів мені вдалося його відшукати. Цей нічого не знав про те, що діється в світі. Він зробив великі очі, коли я його повідомив яка ціль моїх відвідин. По якимсь часі запитав: – То кажете, що Австрії вже нема?

– Так, нема! Тепер ми самі будемо ковалями нашої долі!..

– Ну, то як воно буде?...

– Так буде, як ми зробимо, – відповів я здивований його невторопністю.

– Ви, пане вїте, скличте громадську раду й повідоміть її про те, що я вам сказав. При тому прошу не забувати, що в селі має бути лад і порядок, як досі. Прошу підписати цей папір і прикласти печатку.

– А – а то нащо?

– Я мушу здати звіт, що я у вас був.

– О – о!

Поки він підписував посвідку, я спитав його чи в селі є які частини австрійської армії. Він відповів, що нема. Я взяв від нього підписану посвідку й сказав: – Тепер будьте здорові й працюйте для України!

– Най Бог провадить! – відказав вїт з якимось невиразним вдоволенням. Я вийшов з його хати, скочив на коня і пігнав в сторону Клубовець.

Клубовецький вїт заможний господар і видно освічений, прийняв мене з отвертими руками, попросив у хату та ще й погостив хлібом зі сиром і сметаню. Вістку, яку я йому приніс, прийняв з великою радістю і обіцяв зробити все, що буде в його силі, щоб допомогти в будові рідної держави. Я радів його радістю. Він вливав у моє молоде серце багато надій і щастя. Ми сердечно розпрощалися і я поїхав до Острині. Мій кінь незвичклий до такої їзди, трохи втомився, тому я його не дуже підганяв. Вже було полудне, як я приїхав до села. Там вже все знали з вісток з Товмача, вже була назначена міліція з чотирьох чи п'ятьох людей і виконувала свої обов'язки. Вїт прийняв мене щиро, подякував за радісну вістку, підписав мою посвідку та заявив, що доложить всіх старань, щоб все було добре. Я попросив його дати щось коневі перекусити, бо передо мною є ще яких 14 кл. дороги. Він це радо виконав, а за той час просив мене на маленьку перекуску, що складалася з хліба з медом і горнятка теплого молока. Десь біля 2-ої години по полудні я приїхав до Тисьмениці. Тут я вступив на постерунок та здав звіт зі своєї місії.

М. Коцький, що був заступником коменданта прийняв звіт, подякував мені за сповнення доручення та сповістив, що в наше село вибирається відділ стрільців в цілі розброєння та перепроєнтя т. зв. Вїртшафту на фільварку „Косів”.

— Чи чекати мені на них? — запитав я.

— Ні, ви можете їхати до хати, але, як що ви не будете дуже змучені, то я буду радий, якщо ви допоможете їм в тім ділі. Я попрощався з вахмайстром Коцьким і поїхав додому. Мій кінь відчуваючи, що вже йде до дому, спішив без нагінки. Приїхавши до дому я розсідлав коня, дав йому води і поживи, пішов у хату, щоб дечим підкріпитися. Мати і мої брати та сестра гляділи на мене з подивом, коли я розказував їм про пережитий — святий для мене день.

Вже насувався вечір, коли я прибув на фільварок „Косів”. Там вже була розташована варта з наших селян під проводом учителя Володимира Михайлівського й десятника Петра Калинчука. Прибувши стрільці з Тисьмениці, вже не мали нічого до роботи, як тільки ствердити, що Віртшафт розброєний, що австрійські вояки, які склалися зі старших людей: мадярів, словінців та хорватів, розпущено додому. Вся зброя, яка знаходилася на фільварку, була зложена в одній з кімнат. Вісім крісів кожний з п'ятьма набоями, роздано вартовим, які що дві години мали змінятися. Хоронити було що, бо Віртшафт був добре загосподарений. Мав 30 пар коней, 50 возів, 15 тяжких плугів, 8 залізних борін, 120 крісів, 20 пачок набоїв, 2 сикавки, мука, цукор, кава й навіть готовий хліб.

Правда, коли вояки довідалися, що їм можна йти додому і коли їх комендант німець однокінним візком поїхав у своєї, то кожний вояк набрав всякого добра повний наплечник і подався додому. Не без того, що дехто з селян поживився деякими продуктами, поки те все списано. Цей господарчий відділ вів добру господарку під проводом німця агронома, тому мав великі запаси сіна, бараболь, жита та пшениці, а навіть ярини. Все те списано й один примірник передано Окружній Команді в Станиславові, а другий мав Володимир Михайлівський. За яких три тижні, або й довше все те передано Окр. Команді. Дві гарні сикавки, що служили для підливання городовини і охороняли фільварок від огню, віддано селові Хом'яківці.

На другий день в суботу 2-го листопада, нам прийшов наказ з Тисьмениці, щоб ми пішли втихомирити велике село

Лядське — Шляхоцьке, яке не хотіло признати Української влади.

На майдані біля читальні „Просвіти” зібралося нас около 60 осіб, кожний з крісом та багнетом добутим на Віртшафті. Треба зазначити, що село Хом'яківка було найщасливіше в нашому терені. Воно мало кріси, набої, багнети, а навіть однострої австрійських вояків. Біля десятої години ранку, ми вирушили під проводом Михайлівського і П. Калинчука в сторону села Марковець, де нас мало стрінати поповнення із сіл: Марковець, Одай і Свобідки. Довго ми вичікували тих, що мали прилучитися до нас на майдані й на дорозі біля марковецької церкви. Аж десь біля першої години по полудні вже всі зібралися. Одай і Свобідка прилучилися до Марковець, і ними командував мій свояк вахмайстер кавалерії Євстафій Гробелько. Це все дало нам около 120 багнетів. Хом'яківка, як найкраще зорганізована та вивінувана частина йшла попереду. Поки ми пройшли два км. і дійшли до залізничного шляху: Чернівці — Станиславів, почав падати дощ. Зараз за шляхом нас стрінула процесія з хрестом і хоругвами під проводом коменданта жандармерії в Ляцькім-Шляхоцькім, українцем з походження, але великим австріяком. Наші коменданти сердечно з ними привіталися і ми під проводом тієї процесії, що начислювала біля сто осіб, без ніякої зброї крім коменданта, що мав тільки револьвер і малу поліційну шаблю, пішли в село.

Похід той виглядав хоч гарно, але якось без форми. Напереді хрест і цілий ряд хоругв, а за тим сотня селян, а за ними військо. Тяжко було вгадати, хто кого веде. За те було приємно, що нас стрінули із св. хрестом.

Село Лядське-Шляхоцьке мало дві церкви, один костел та три читальні: одна українська, одна руска (москвофільська) і одна польська. Саме це говорило, що село мало різноманітне населення. Були там колишні шляхтичі українці, були і поляки. Селяни, якими перші дві групи погорджували, теж ділилися на два табори: український і москвофільський.

Ми станули на просторому майдані біля української читальні, де вже нас чекала на дощі поважна маса людей. Оче-

видним було, що село Лядське-Шляхоцьке знало про наш прихід, бо в читальні була приготовлена перекуска, а на майдані збудовано трибуну. Але чи сподівалося воно побачити аж таку кількість озброєних людей, це було тяжко вгадати.

Коли ми стали в два ряди біля трибуни, нас привітав теплим словом, старший віком, український католицький священник та висловив свою радість з приводу того, що він дожив до тієї хвилини, що побачив рідне військо й закінчив евангельськими словами: „Нині одпускаєши раба Твого Владико!...”

Після нього вітав нас комендант постерунку, при чому склав урочисту заяву, що він щасливий, що зможе тепер послужити рідній Україні.

З черги зайняв місце на трибуні Володимир Михайлівський. Він коротко переповів нашу історію та довше спинився на днях, які ми переживали. Після нього промовляв дуже щирими словами Василь Васишин з Марковець, залізничний службовець. На кінець, здається за посередництвом учителя В. Михайлівського, покликано до слова мене. Я ніколи перед тим не промовляв до такого великого зібрання і почав отягатися. Мене почали підштовхувати, щоб я йшов. Вийшовши на трибуну я дістав трему, але якось себе опанував та промовив:

– Шановні зібрані! Хоч на світі глуха та дощева осінь, то в наших серцях ми відчуваємо весну! Весну, яка принесла нам по 537 роках волю!... Чи не радіє ваше серце, коли усвідомите собі, що ви вже вільний народ, що не чужому, але самому собі, ми відтепер служитимемо? Що не для когось, але для себе будемо працювати? Що з нашої праці ми самі будемо користати і не будемо її з ніким ділити?... Післав нам Господь волю, пошануймо її! Станьмо всі, як один в її обороні!... Докажм, що ми гідні нащадки наших славних предків!... Що ми не посоромимо земель князя Романа, короля Данила та князя Ярослава! Віддаймо себе, й всі наші сили без виїмку на службу нашій Батьківщині й будьмо вірні їй аж до смерті!... Хай нам в цьому Всевишній Господь допоможе!...

Ось так менше більше я пописався у своїй першій публичній промові. Як усіх попередніх бесідників так і мене витали

рясними і довго тривалими оплесками. Але я майже нічого не бачив, мені шуміло в голові й здавалося, що я цілий горю від невидимого тепла. Зійшовши з трибуни я якось потрапив на своє місце. Мені теж здавалося, що я западаюся під землю...

Хоч багато людей гратулювали мені, а перший з них Володимир Михайлівський, я стояв, як вкопаний. Старенький священник закриваючи віче рівнож мені погратулював і похвалив за розумне слово, яке, як він сказав, вийшло з уст наймолодшого промовця.

Опісля нас запрошено на перекуску – чай, або каву. Хоч то був майже вечір, але мені чомусь не хотілося їсти. Я випив тільки горнятко чаю і з'їв кусник разового житнього хліба.

Вже сумерком ми покидали гостинне Лядське-Шляхоцьке, яке зі сумом прощало нас. Як вони так і ми переживали день нашого відродження. З піснею на устах ми вийшли на шлях, що розмоклий виблискував своїм рідким болотом проти заграви від зайшого вже сонця. Дрібний осінній дощик даліше сік, але ми були так ущасливлені, що він нам не докучав. – В Марківцях ми розпрощалися зі своїми товаришами дня і пішли ще 4 км. до Хом'яківки. Скинувши свою промоклу одержу й випивши склянку теплого молока, я поклався на спочинок.

На другий день – в неділю 3-го листопада, ми мали явитися в Тисьмениці до присяги Українській Державі. Отець Дурделло під час Сл. Божої широко закликав, щоб кожний, що здібний носити кріс, явився там. І знову зібралось на майдані біля читальні около 70 людей озброєних в кріси і багнети.

Під проводом Михайлівського, хом'яківська сотня, як нас жартома вчора прозвали, з піснею на устах вийшла бадьорим маршем на шлях.

День був понурий, але не було дощу й дорога вже трохи підосхла так, що ми скорим маршем за менше як годину зробили 6 кл. дороги.

В Тисьмениці на ринку вже було багато людей, коли ми на „позірт” вмашерували перед Український Народний Дім. Було там багато військових, але було около тисяча в цивільному одязі, які витали нас рясними оплесками.

Присяга мала початися о 3-ій годині по полудні. Ми прибули десь чверть по другій. Ми стали в два ряди перед головним входом Народного Дому, з балькону якого звисали українські блакитно-жовті прапори. На сусідській „Касі” і братському будинку теж маяли прапори. Ціле місто було під знаком великого свята. День ставав ясніший, навіть декуди крізь хмари визирало сонічко та виблискувало на багнетях українського війська.

Маючи трохи часу, я зайшов до великої залі Народного Дому, щоб поглянути, як там уряджено. Крісла забрано, на сцені був довгий стіл накритий білим обрусом. На столі було велике Розп'яття, яке частинно заслонювало св. Євангеліє. По боках стояли золоті свічники в яких скісно уложено по п'ять свічок. Сцену теж прикрашено українськими прапорами.

В саяві світла це виглядало чудово й захоплююче.

За деякий час з резиденції о. декана Коцюби, під його провідом, вийшла громадка священиків, а між ними гарні постаті оо. С. Левицького і М. Дурделли. Коли священики увійшли до залі, тоді й нас попрошено увійти. Гарним парадним ходом ми увійшли до залі й зайняли перші ряди перед сценою. На столі засвічено свічки, а всі священики стали рядом за столом. Старенький о. Коцюба привитав нас теплим словом і молитвою „Царю небесний”, які ми вислухали на „позір”! Опісля виступив убраний в ризи о. С. Левицький, парох села Стриганець – прекрасний промовець і гарячий та відданий патріот. Він у своїй глибоко обдуманій промові, закликав усіх нас без застереження служити Україні, а коли цього буде вимагати потреба, то навіть життя віддати за неї. Він говорив коротко, але кожне його слово западало глибоко в душу слухача. На залі було так тихо, що здавалося, що тих поверх п'ятсот людей, це не люди, але мармурова криця заслухана в ширі слова священика – патріота.

Отець Левицький умів промовити не тільки до серця, але й до розуму. Мабуть і тому йому, а не кому іншому було доручено перевести цю небуденну урочистість. Скінчивши своє знаменне слово, він узяв в руки св. Євангеліє і попросив усіх, щоб

щоб повторяли за ним присягу Україні. Я на превеликий жаль не маю повного змісту цієї історичної присяги, але як собі пригадую, то вона менше більше звучала так:

– „Присягаю перед Господом Богом в Тройці Святій Єдиній, перед святим хрестом і перед святим Євангелієм, що віднини по всі часи мого життя, буду вірно служити моїй батьківщині Україні. Буду чесно й вірно виконувати всі на мене наложені обов'язки і, коли цього буде вимагати потреба, я готовий покласти моє за неї життя. Так мені Боже допоможи!!!”

Грімко й щиро неслися слова присяги з 500-их грудей українського вояцтва та западали глибоко в душу кожного учасника цієї великої урочистості. Це була незабутня хвилинка в нашому житті.

Я не знаю, що діялося в душах моїх товаришів, але на мене ця присяга так поділяла, що мені здавалося, що я ходжу не по землі, але, що десь в небесах та найщасливіший за всіх людей на світі. Це була хвилинка, яку я пережив цілим своїм еством. Це було щось таке, чого не можна висловити словами. – Це була найщасливіша хвилинка в моєму житті. Ніколи перед тим, ні потім, я не зазнав такого щастя і душевної радості, як тоді. З тою присягою я пішов у широкий світ і до сьогодні вона жевріє в моєму серці та з нею я піду й в могилу...

І хоч пізніше мені знову довелося складати приречення в рядах УГА., то тієї радості я вже не відчув. Навіть сьогодні на схилі мого віку, на чужині, я бачу той величний образ – о. Северина Левицького зі св. Євангелієм в руках та п'ятсот людей, які складаючи присягу, стискали у своїх руках український кріс...

Десь за тиждень від того торжества, добився до дому мій батько та недовго ми натішилися один одним. Батько був гордий з мене, але не поділяв моєї думки йти на фронт і часто відраджував мене, кажучи, що фронт, це не те, що запілля. Вкінці я таки не видержав, пішов до Станиславова й зголосився до I-го Стрілецького полку. Мене приділено до 2-ої сотні. 18 листопада я вже був у старому селі під Львовом. 21 листо-

пада наші війська виперто із Львова й почалася наша боротьба на життя і смерть з поляками. Наша частина відступила до Винник. Там під час наступу я був ранений відламком гранати в ногу. Мене перевезено до Станиславова. Лікар О. Дикий ствердив, що в мене нарушена кість в стопі, яка забере більше часу, щоб рана загоїлася, і що б я міг знову свobodно ходити. Це вже був лютий 1919 року. Давши знати моїм батькам за посередництвом наших селян, вони на другий день приїхали мене відвідати. Шпиталь був переповнений, обслуга невелика числом і не могла задоволити всіх ранених та хворих. Тому батько звернувся з проською до д-ра Дикого, щоб відпустив мене до дому, де буде мені вигідніше й легше видужати. Лікар сказав, що це можливе, але зараз він того зробити не може й що, така справа забере кілька днів. В додатку, він хоче вимити добре рану та дати свіжу перев'язку.

– Якщо це не буде робити вам великих труднощів, то прошу приїхати за три дні – сказав. – Бачите, між стрільцями кидається тиф і я хотів би навіть вислати тих, що не дуже важко хворі десь на свіже повітря, щоб вони крім своїх ран, не мусіли боротися ще з тифом. Я на милицях посувався поміж стрільцями потішаючи і розраджуючи їх, збував довгі дні й ночі.

Читати чи писати було не можливо, бо зойки і крики ранених перешкоджали цьому. Десь коло 25-го лютого я поїхав з батьками і молодшим братом до дому з тим, що по видужанні я зголошуся знову до моєї частини. Моя рана довго не хотіла гоїтися, навіть почала загнюватися, я полокав креоліною розпушеною водою та боровим квасом, але нарушена кість дуже боліла так, що я аж до травня не міг взяти обуви на ногу.

На нашому фронті з поляками було чим раз гірше. Поляки дістали велику підмогу в дивізії Галлера, а в нас було повно дезертирів по селах і містах, що треба було вислати карні експедиції вилловлювати їх, а пригнавши до коша, вони на другий-третій день знову втікали домів і ховалися по стрихах, а навіть по лісах. Найгірше було те, що вони приходили домів в повному озброєнні й це, як і дезертирство параліжувало нашу

боездатність. Все це гризло мою душу... В другій половині травня фронт підсунувся аж під Станиславів. 25-го травня наші війська евакували Станиславів.

Була неділя, зранку було гарно й погідно, а під вечір падав густий весняний дощ. В наше село зайшла III-та золочівська бригада, що посувалася на схід. Я мало не розплакався, коли вона десь коло півночі покидала наше село, а я не мав сили піти з нею, бо ще таки мусів ходити на милиці, не можучи стати добре на ліву ногу. Так то сталося, що я залишився в хаті аж до приходу ляхів.

ЛЯХИ В НАС

Приблизно кінця червня я вже почувався здоровішим та міг свobodніше ходити, хоч нога в черевіку таки ще боліла. Польська армія в наше село не заглядала, вона йшла головними шляхами зі заходу на схід. За те їхня міліція і поліція складена з різного роду босяків, давалася нам взнаки. Вони йшли групами в село та робили різні бешкети, а навіть доходило до того, що насилували жінок і дівчат, а з мужчин на вулиці здирали одіння, ніби мотивуючи це тим, що те одіння було військове. На вулицях у білий день побивали кожного. Тепер тим нашим дезертирам, що обкрадали українські склади зброї і втікали з фронту, прийшло до голови, що вони робили зле. „Було каяття та не було вороття” – як каже наша прислів'я.

Треба ще пригадати, що зі всіх 70-80 осіб з нашого села, яких покликано до війська, служило Україні лише кільканадцять. Решта ховалася по підвалах і стрихах. Коли по них приходили карні експедиції, то вони ховалися по лісах і то зі зброєю в руках. З великою прикрістю мушу ствердити, що наше село, хоч і невелике, яке було гордістю повіту, в першому кварталі 1919 року, мало аж 60 дезертирів.

Вертаючи трошки взад, я хотів би згадати, що в другій половині березня прийшла до нашого села карна експедиція. На майдані біля читальні карали буками батьків дезертирів,

поки не появився син. Багато поганих батьків „перетріпали” тоді Гайдамаки, наловивши щось з 50 дезертирів. Та привівши їх до Станиславова, вони на другий, або третій день були знову в селі умундировані, а навіть зі зброєю в руках, з якої вистрілювали своїм Настям і Катеринам під вікнами. Глядіти на це було страшно й соромно...

Я не хотів би про це згадувати, але не можу пропустити цієї ганьби, бо то вона винна тому, що ми програли війну з поляками, які тепер жорстоко мстилися над ними, їх сестрами і матер'ями. Коли б не це дезертирство, ми могли б мати не 100 тисячну армію, але пів мільйонову та легко вигнати ляхів ген за Сян. Пригадую собі, що коли я на Великдень при допомозі мого брата прийшов на милицях до церкви, то там було повно молодих людей в мундирах, які навіть одного дня не служили рідному краю, а деякі були такі нахабні, що навіть понашивали собі зірки на комірах. З розпуки боліла душа, але годі було щось тому зарадити – в тих рудей не було почуття патріотизму.

Не хочу називати їх всіх по імені, хоч всіх їх я добре знав, бо з ними майже зріс, але це лиха не направить.

В чортківській офензиви наші стрільці доклали всіх зусиль, щоб відбити ворога, але в запіллі ворога було два рази стільки молодих людей, як на фронті. Тепер кожний з них кається, коли якийсь ляхок вибив його по лицю на його власнім обійстю та ще й копнув ногою, або вдарив прикладом кріса між ребра.

Поляки знали, чи бодай догадувалися, що село має зброю, тому в липні того ж року дали приказ, щоб кожний, що має якунебудь зброю до тижня склали в громадській канцелярії. А коли її не зложать добровільно, то вони самі будуть робити ревізію і якщо в кого знайдуть, то той буде гостро покараний, а навіть грозили смертю.

Було дивним, коли в громадській канцелярії нашлося 50 крісів, кільканадцять багнетів і два револьвери. Набоїв, що правда не звертав ніхто, хоч було певним, що їх було багато по хатах.

Крім цього добровільного звороту зброї, поляки всеодно робили ревізії, при чому зникали зі шаф яйця, сир, сметана, або куски солонини. Неодн мисник опинювався на долівці з розбитим начинням, по якому топтали поляки брудними чобітьми. Селянські хати в середині виглядали, немов би по них пролетів гурган. Жінки плакали і просилися, але це нічого не помагало, і замість пощади вони діставали в бік прикладом кріса, або удар в лице, а в найліпшому випадку брудну польську лайку. Аж тепер зрозуміли наші лісові герої, що то значить ворог, а ще до того – розбещений ворог.

Такі бешкети тягнулися аж до пізньої осені. Восени вже якось притихло. Восени молодь дружилася, справляли навіть гучні весілля, але на кожному весіллі мусіло бути два-три польські поліцаї, яких хоч ніхто не запрошував, треба було годувати і напоїти. Зимою вже було трохи легше, але за те починалися арешти. Арештовано о. Дурделлу, а опісля Володимира Михайлівського. В січні 1920 року прийшла черга й на мене. Очевидним було те, що всі ті арешти були на підставі доносів таки наших людей. Отця Дурделлу звільнено по допитах. Михайлівського передержано який тиждень. Повернувши назад, він скоро від нас десь перенісся. Я мав те щастя, що комендантом постерунку був колишній товариш по військовій службі мого батька, Стояловскі. Він запитавши мене кілька слів і сказав, що я вільний і можу йти до дому. Польські поліцаї обходилися з арештованими грубо й арогантно, часто побиваючи їх аж до крови. Вони взагалі поводитися в Галичині, як у завойованім краю, не щадячи нікого й нічого...

Батько зайнявся своїм будівництвом, бо багато з тих господарств, що згоріли ще 1915 року, почали в міру спроможности відбудовуватися. В краю ніби почали налагоджуватися нормальні відносини, але таки відчувалося военний стан. Село мусіло стерегти телеграфічні дроти, і туди часто забігала польська поліція складена з різних босяків і бандитів.

ТИФ У СЕЛІ

Зима 1919-1920 р., була для нас страшною, в додатку до

немилосердного переслідування поляками, ще кинувся в цілій околиці, що обіймала сотки сіл тиф у різних своїх відмінах. В нашому домі перше захворіли мій молодший брат і сестра. Вони на щастя не дуже терпіли на що страшну недугу й мали високу гарячку лише кілька днів, а опісля вже хорували „ходячи”. Дня 8-го лютого було свято Трьох Святителів, і коли ми прийшли з церкви мені не хотілося обідати, боліла голова і час до часу пробігала дрож по тілі.

— Здається, що прийшла черга на мене — сказав я до родичів. Не чекаючи вечора, я таки зараз положився до свого бамбетля. Мені було, то холодно, то гаряче, і раз здавалося, що я взношуся понад хату, то знову западаюся під землю. Мене розбирала гарячка. На другий день я вже не міг встати. Просив води, яка не могла погасити моєї спраги. Їсти мені ніяк не хотілося. Під вечір моя гарячка дійшла до такого ступеня, що я втратив притомність. Так пролежав я більше тижня. Прибувши лікар приписав ліки і наказав тримати мене в чистоті й теплі. Моя родина пізніше оповідала мені, що я в гарячці зневажав лікаря і був дуже неспокійний, то засипляв, то знову будився і кидав собою на всі боки. Моя недуга показалася багато гіршою, як мого брата й сестри. Це дуже затривожило моїх родичів, бо в селі вмирало денно по двоє-трьох людей. Вмирали старі й молоді. По тижневі знову прибув д-р Янович і заявив, що кріза вже минула, але я ще буду дуже хворий яких три-чотири тижні, а тому треба мене дуже пильнувати, щоб я не простудився і що дня міняти мою постіль. Я перепросив д-ра Яновича за зневагу під час моєї непритомности, а він усміхнувшись сказав:

— Це нічого, воно мені не раз доводилося таке почути, і то не тільки від непритомних, але й від здорових...

З моєю постілью була ціла велика морока, бо до такої процедури не було в нас того, що потрібно. Тому кожного ранку батько з братом брали мене на руки і саджали на другому бамбетлі, а за той час перестелювано мою постіль. Пригадую собі, що одного дня я ще мав досить високу гарячку, але пам'ять моя вже бодай частино повернулася та я не бачив бать-

ка біля себе, як звичайно. Я почав у тривозі його кликати. Мені сказали, що батько поїхав до Станиславова.

— А — а! — з гирким докором вистогнав я, — це батько поїхав по дошки мені на домовину! І я заплакав. Мій плач розчулив решту моєї родини і вони всі почали плакати, а мене заспокоювати... Цілий день я кликав батька й в сні й на яві. Під вечір мені стало гірше, я заснув і дуже тяжко віддихав. Моя мати думаючи, що я вже вмираю, голосно заридала надо мною. Її ридання мене збудило й я знову закликав батька. Мене почали заспокоювати, що дорога далека, а до того ще й розмокла й не можна поспішити. Мати подала мені чаю з цитриною і я заспокоївши спрагу й сам заспокоївся та знову заснув.

Батько в дійсності поїхав по дошки, бо готових домовин не можна було ніде дістати, тому що помір був великий і їх забракло.

Коли увечорі батько приїхав, він просто побіг до хати, навіть не розпрягаючи коней. Я в той час якраз пробудився, коли батько входив у хату.

— Татусю! — я з радістю закликав і хотів піднятися та не стало сил і я знову повалився на подушку. Батько прибіг до мене, хопив мою голову в свої руки і склав теплий поцілунок на мое чоло, а з його очей закапали сльози і зросили мое гаряче лице. Я хопив батькову руку й шосили в мене було притиснув її до моїх уст. Це привітання було таке зворушливе, що ціла наша родина розплакалася... Я глянув батькові в очі й слабим голосом спитав:

— Привезли дошки мені на домовину?

— Ні сину, не по дошки я їхав, я мав інші справи.

— Я знаю! — відказав я.

Батько глянув по хаті й запитав:

— Хто тобі це казав?

— Ніхто, але я бачив вас, як ви саджали дошки на віз у Станиславові.

— Як ти міг мене бачити, коли ти тут лежав?

— Я бачив вас у сні.

— Ні сину, це не був сон, це була твоя уява, ти маєш високу гарячку...

— А правда, що ви купили шість дошок? — вистогнав я.

— Так, так, — але це не для тебе, не журися, ти будеш жити!... При цьому батько поставив свою холодну руку на моє чоло. Мені зробилося приємно від того й я глянув батькові в вічі, які були повні сліз...

— Анно! — звернувся батько до матері — там у торбі є помаранчі, вдуси трохи соку й дай йому напитися.

Холодний сік зі своїм приємним ароматом поділав на мене підкріплююче й я сказав: — Дякую! — і повалився на подушку.

— Він цілий день тебе кличе, — сказала мати до батька, — такий якийсь неспокійний був. Батько хлипнув і, щоб не зрадити свого зворушення погладив мою голову та відвернувшись вийшов з хати.

Десь в середині Великого Посту я вже міг вставати, але був ще дуже ослаблений. Мені дуже хотілося їсти. Моя добра мама, що була дуже побожною і строго заховувала піст, тепер годувала мене молоком і яйцями та свіжим дуже смачним хлібом і я помалу приходив до здоров'я. Тільки, що я піднявся зі свого ложа, як захворіла моя люба мама, а за три дні і мій дорогий батько. Для нас це був великий удар. Вони обоє лежали і мучилися в гарячці, а ми мучилися біля них. Батько був дуже неспокійний і прикрий. Мати була спокійна й лише дивилася на нас блудними очима, а її уста шептали молитву.

Коли хвороба почала погіршуватися, я зібрав свої слабкі сили і поїхав до Станиславова по д-ра Яновича. Д-ра я не застав в канцелярії (бюрі) і мені прийшлося якийсь час почекати; це були найдовші хвилини чекання в моєму житті.

Лікар оглянув хворих, приписав медицину, дав нам вказівки, як обходитися з ними і просив відвезти його до Станиславова. Я був змучений подорожею, тому післав свого брата, давши йому гроші на медицину й напминав, щоб не дуже гнав кіньми, бо вони вже зробили сьогодні 30 км. дороги. Брат слухняно пішов до коней, поправив сидження для доктора й вони від'їхали. Я лишився з хворими. Мені широко допомагала моя сестра Євфрозина, хоч їй було лише 14 років. Ми робили зимні обклади, годували хворих родичів і часто бували дні, що жадне

з нас не заснуло ані однієї хвилини на добу. А близьвся Великдень, хто був здоровий білів хату, порядкував у хаті й на оборі, але в нас не було кому виконувати тієї роботи, бо ціла наша увага була звернена на хворих родичів. В великодній тиждень наші родичі вже почувалися краще, але були ще такі слабосилі, що заледве могли сидіти і то недовго. Сестра пішла до наших тіток попросити помочі, щоб вибілити хату. Прийшли три, але батько рішуче спротивився, щоб білити хату в середині. Ми переконували його, що вапно відсвіжить хату та уб'є багато тифозних бактерій, і що вони обоє будуть краще почуватися, але це не помагало. Дівчата й молодиці за пів дня скінчили білення знадвору. Ми просили батька, щоб лише побілити дві стіни і піч (батько дуже не любив вапняного запаху) на що він зразу не хотів згодитися, але вкінці скорився нашій просьбі. За дві години хату вибілено і пахла свіжістю. Ми дали родичам свіжу постіль і вони відразу повеселішали.

Великдень того року був для нас не дуже веселий, бо родичі ще лежали в ліжках і не було кому потрудитися та напечи всячини, як то звичайно бувало. В цьому нас потішила мамина сестра Люба, що прийшла в Страстний Четвер і спекла нам дві паски. М'ясо я купив у м'ясарні. І так маючи ще живих родичів і не порожній стіл на свята, ми не мали причини бути сумними на Великдень. Але багато з наших односельчан мали дійсно дуже сумні свята. В багатьох не стало батька, або матері, сестри або брата... Їх забрав страшний тиф...

ДАЛЬША НАША ДОЛЯ ПІД ПОЛЯКАМИ

Дня 19-го квітня мене знову арештовано й тяжко побито без ніякої причини крісовими прикладами та зламано в лівому боці два ребра. В такому стані мене привезено на постерунок в Тисьмениці, а звідси до Станиславова. Стояловського тоді там не було. Він був у Товмачі заступником повітового поліційного комісара. Батько, що в той час був теж поза домом, довідавшись про мою долю, зараз пігнав до Товмача й при помочі Стояловського старався мене звільнити. Мені не закиду-

вано ніяких виразних проступків, лише в загальному сказано, що мене арештовано за протидержавну діяльність. Я просив лікаря, бо мене страшно боліло в грудях, особливо під час глибокого віддишу. За чотири дні явився якийсь лікар жид і об'язав мені груди та казав безпорушно лежати. Він не сказав мені, що в мене зламані ребра. Мене брано кілька разів на допити, але нічого від мене не довідалися, бо я справді нічого не робив проти закону. Просидівши майже тиждень на „Діброві” (станиславівська тюрма), на інтервенцію Стояловського мене звільнено. Я відразу пішов до д-ра Яновича й просив його перевірити мої груди. При тому я розказав йому про мій арешт та побої. Д-р Янович оглянувши мене ствердив, що в мене зламані два ребра, але казав тим не журитися, бо то скоро заросте, однак радив більше спочивати та не братися якийсь час за тяжку працю. Від д-ра, я пішов до Хаїма Вакса, уродженця нашого села, що тепер проживав у Станиславові й займався фарбуванням різних матерій. Мені було тяжко йти до дому, тому я просив Вакса, щоб він пішов на ринок, або торговицю, може там знайде наших людей та, щоб, як хтось має фіру взяв мене до дому, або переказав батькові, що я є в нього й, щоб по мене хтось приїхав. Вакова місія увінчалася успіхом. Він найшов Василя Ясніковського з нашого села й просив його, щоб мене взяв до дому. Василь радо згодився і заїхав по мене. Пізно вечером я добився до дому. Батько, що сидів біля стола зажурений, побачивши мене чуть не розплакався з радості. Мати зараз приготувала мені перекуску та склянку гарячого молока й я покріпившись, положився на бамбетель*) спочивати. Їзда на возі трохи мене втомила й я скоро заснув.

З весною я почувався трохи краще. Не маючи сили виконувати тяжкої праці, я порадився з батьком, чи не піти мені на вчительський семінар, щоб бодай щось мати в руках. Семінар відкрито щойно при кінці січня. У тій справі я загостив до о. Дурделли, щоб від нього дещо більше довідатися. Отець Дурделло радив мені піти, але думав, що семінар не буде довго існувати, бо є здогади, що поляки його розв'яжуть та й війна

ще не закінчена й побоюються приходу большевиків. Отець парох зрадив мені, що він вневдовзі покине Хом'яківку й хоче перенестися десь в гори. Він був зневірений і бачив, що село є сто разів гірше, як було перед війною.

– Я вже господарки не поведу, – говорив він з огірченням, – я знемігся і втратив віру в доброту селян. Отже краще мені піти в гори, де воздух чистіший і праці менше... – Не сталося Міську так, як ми собі бажали і сподівалися. Господь Бог знову покарав нас за наші проступки!...

Я з сумом притакнув на його гіркі, але правдиві слова.

За кілька днів ми поїхали до Станиславова і я пішов до семінара на розвідку. Семінар, що містився при Тринітарській Площі, якого директором був знаний педагог Станіслав Грабик – поляк, ще не був у повному ході. Студентів було мало, а знищене війною приладдя не було ще як слід наладнане. Директор Грабик прийняв мене радо та сказав, що я без труднощів могу бути прийнятий. Це мене дуже втішило й я обіцяв за тиждень знову явитися, а може й вступити на науку.

– А як буде з тим, що приходжу трохи спізнено, пане директоре? – запитав я.

– Нічого, якось то доженемо, – прошу тим не журитися!

Мій батько був теж радий з того приводу, хоч щоправда, журився оплатою.

– Але якось то буде!... – сказав.

БАТЬКО УРЯДОВИМ КОМІСАРЕМ

Десь в половині травня 1920 року, до нас приїхав комісар староства з Товмача в товаристві двох поліцаїв і повідомив батька, що його назначено урядовим комісарем – замість вибіраного вїта й що цей уряд він буде сповняти доти, поки не буде наладнана адміністрація і не будуть розписані вибори до громадських рад. Батько зробив великі очі та здивовано дивився на комісара, – просто не вірячи своїм вухам.

– Ну, що пан на то скаже? – запитав він по-польському.

– Я не розумію, яким чином староство може накладати

на мене такий обов'язок зовсім не питаючи мене, а ще до того ваша поліція арештує і побиває мого невинного сина?

– Це зроблено на пораду двора. У вас нема поляків, тому мусите прийняти це становище ви. Коли ж ви відмовитеся, то ми будемо змушені прислати до Вас якусь довірену людину, – очевидно поляка. Що до вашого сина, то це була фатальна помилка з нашого боку й ми просимо вибачення – знаєте війна ще не закінчена...

– Арешт можна вибачити, але побої і поламани ребра не так легко вибачити! Гляньте на нього! Молодий хлопець, а леде може рушатися, – сказав батько дрижачим голосом.

– Так, справді, є то дуже неприємна річ, але сталося! Прощу прийняти до відома, що поліцей, що арештував і вдарив вашого сина звільнений зі служби.

– Навіть, як би він і тяжче був покараний, то від цього не буде легше моему синові, – відказав вже гостріше батько, – я не можу служити правительству, до якого я маю в серці жаль!...

– Я пана добре розумію – відказав комісар – і, не беру панові це за зле. Я може в такій ситуації не поступив би інакше, але ми мусимо забути те, що сталося.

– Ні, я не можу прийняти цього обов'язку, я маю свої обов'язки, які від мене вимагають багато часу й наполегливої праці.

– Прощу пана подумати над моїм пропозиціям, – я за два дні буду знову у вас, повертаючи з інших сіл, бо такі зміни є не тільки у вас, але по цілому повіті.

Він встав з крісла попрощався з батьком і зі мною і вийшов. Батько відпровадив його до брами і успокоївши гавкаючи собаку, вернув до хати.

– Тьху-у!... Навіть і собака не любить ляхів, а вони хочуть, щоб я їм служив, – вимовив з досадою. – Ну й нова халепа! Чорт його знає, що тут почати?...

Батько сів у крісло й задумався, опісля скрутив цигаретку й закуривши її, затягнувся димом. Я бачив, що батько б'ється з думками і не знає, як рішитися.

– Хай тато не журиться, може вечером в родинному кружку ми якось розв'яжемо ту справу, – сказав я.

– Так справді, може так буде ліпше. А покищо, хай ніхто не знає, чого приїздили ляхи.

Під вечір мати, сестра і брат повернули з поля і після вечері батько сповістив цілій родині про візиту непрошених гостей. Мати, що була тихою і скромною вдачі, зареагувала негативно на пропозицію старостинського комісара.

– Коли б ти прийняв те, що вони від тебе хочуть, то я в хаті ніколи не буду мати спокою, – всяка голота буде лізти мені в миску та в ложку.

– Що ж ти на те Міську? – спитав батько.

– Наша дорога мама має рацію, але тут є ще одне але...

– Саме що? – спитав знову батько.

– Якщо батько не згодиться, то тоді ляхи наставлять нам якогось мазура, що буде здирати з нас останню шкуру. На мою думку легше розказувати, як повинуватися якомусь дурневі, що буде дивитися на нас через призму польської вищости і обдирати нас до останнього.

– Що ти скажеш Володку? – спитав батько мого молодшого брата.

– Я думаю, що Михась каже правду, що коли прийде якийсь мазур, то не тільки селові, але й нам самим прийдеться терпіти.

– Фрузя! – звертаючись до сестри, спитав батько.

– І я думаю так, як Михась і Володко.

Найменшого брата Ярослава, що йому було тільки 10 років життя, батько не питав. По короткій надумі батько промовив:

– Бачу, що у вас усіх є та сама думка крім матері й не можу сказати, щоб вона не була розумною, але чи здаєте собі дітоньки з того справу, яким тягарем буде ця служба для мене? Таж всяка, як каже мама голота буде мене шарпати на всі боки і це відтягне мене від праці, бо треба буде їздити часто до Товмача й тратити дармо час.

– То правда татку, ми знаємо з якою „щирістю” ви ста-

витеся до ляхів, але ми віримо, що ви собі дасьте з ними раду. В додатку, знаючи їх, вони готові з приводу вашої відмови мститися на нас і робити нам різні кривди, щоб нас знищити не тільки матеріально, але й фізично. Думаю, що ліпше прийняти тимчасову їхню пропозицію і заткати гидрі горло, як здатися на їхні шикани і переслідування, – сказав я.

– Що ти скажеш Анно, на таке слово нашого Михася?

– Та мені здається, що він добре й правду каже, але я не люблю, щоб мене серед ночі хтось будив та ліз у хату з різними примхами.

– Так, так, мамусю! Ви теж маєте рацію! Але мені здається, що легше відігнати чийсь примху від дверей з посту комісара урядового, як терпіти від тих примх. Тут ходить про те, чи це вийде нам на добро, чи шкоду. Правда, це нелегкий обов'язок в нинішніх часах, та коли треба вибирати між двома злами, то треба вибрати те, котре з них менше. Зрештою, це таткова справа й татко сам має рішитися. Маємо ще два дні, може завтрішній день принесе щось кращого.

Батько встав з крісла, підійшов до мене, взяв мою голову у свої руки, поцілував мене в чоло та промовив:

– Дякую тобі сину, розумно думаєш. А тепер підемо спочивати, а ми мали сьогодні тяжкий день. Я передумаю оце все й завтра рішуся, або на одне, або на друге.

Ми помолилися разом і положилися спочивати. Батько довго не міг заснути, перекидаючись з боку на бік, або сідав на ліжку й курих одну цигаретку за другою. Десь над ранком він заснув кріпким сном. Ранком, коли ми всі поставали, батько ще спав і ми не сміли його будити. Коли снідання вже було готове, він прокинувся і гнівно виразився:

– Ви чому мене не збудили?

– Таж ви не спали майже цілу ніч, а вам теж належить спочинок, – відізався я.

При сніданку батько оповістив нам, що роздумавши над пропозицією комісара, він рішив радше її прийняти, як відкинути, бо відкинувши буде гірше й для села й для нас особисто. Ця заява батька втішила нас, не тому, що він набув собі новий

клопіт, а тому, що вкінці скінчилася його духовна мука. Але батько рівночасно нам сказав, що він поставить комісареві певні умови зі свого боку, і якщо він на те піде, то батько прийме його пропозицію. Також заявив, що він не прийме ніякого секретаря з міста, як досі водилося, але, що секретарем маю бути я.

– А моя школа? – запитав я.

– З тим якось порадимо!...

На другий день приїхав комісар, як був заповів. Довідавшись від батька про його згоду, він нескрито виявив свою радість. Батько сказав йому, що він не бажає собі, щоб село відвідувала майже щоденно поліція і робила в селі бешкети та, що кожний прибувший поліцай має у нього зголоситися чого й по що він прийшов у село. І, коли адміністрації залежить на правопорядку, то це хай залишать йому. А коли буде потрібна поліція, то він сам її покличе. Друге, щоб село не шарпано забиранням кілька разів тижнево підвод, бо це паралізує працю в полі, а держава потребує хліба. Третє, що секретарем він настановляє мене, а свого заступника та решту радних він добере собі сам та про це в найближчому часі повідомить староство. Комісар на те все погодився, але щодо поліції, то трохи скривився, але обіцяв взяти те все до уваги і припинити її самоволю. Опісля він пішов зі своїми поліцаями до в'їта, що був вибраний за української влади, забрав у нього громадську печатку й всі книги та протоколи і все те вони разом з в'їтом принесли до нашої хати. Склавши все те на столі він вийняв зі своєї торби старостинську грамоту й вручив її батькові та рівночасно попросив батька підписати посвідку одержання такої, а мене попросив списати протокол з одержаних речей у двох примірниках, які батько й бувший в'їт підписали, – перший, що одержав, а другий, що передав. Обидва примірники підписав комісар, як свідок і один примірник взяв з собою, а другий остався в нас.

Ось так сталося те, що мій батько поневолі став урядовою особою польського „паньства”.

ВІЙСЬКА ОТ. ПЕТЛЮРИ І ПОЛЬСЬКО-БОЛЬШЕВИЦЬКА ВІЙНА

На Сході даліше продовжалася війна з большевиками проти яких боролися недовитки петлюрівської армії разом з поляками. Фронт підсувався чимраз ближче на Захід. Інколи вже було чути гук гармат...

Після умови я був знову в Станиславові й вступив відвідати директора семінара. Він сидів задуманий у своїй убого вивінуваній канцелярії і попросив мене сідати. За хвилину він відкинув від себе якісь папери і промовив:

– Здається мій молодий пане, що мусимо з вашим вступом ще трохи почекати. Ми живемо в тривозі з дня на день і боїмося, що фронт таки докотиться аж до нас.

– Невже ж воно так погано?

– Так виглядає!

Ми ще трохи поговорили і я попрохався з директором, а він обіцяв повідомити мене поштою, якщо обставини зміняться на краще.

Полагодивши свої справи в місті, я вернув до дому. Під вечір я пішов попрощатися з дорогим для мене о. М. Дурделлю, що на другий день мав виїздити зі села. Зі сльозами в очах ми прощалися, – село втратило ревного душпастиря, а я щирого опікуна й доброго приятеля. Ми зразу переписувалися, а згодом перестали. Думаю, що до цього спричинився хворий стан о. Дурделли.

Поволі плили безнадійні дні. Батько займався будовою, а я писав різні реляції до староства, яких майже кожного дня була ціла купа.

Зараз по жнивах, коли люди заходилися з косовицею, прийшли в наші сторони УНР-івські війська під проводом от. Петлюри, що був заключив союз з поляками. До нашого дому причвалав верхи якийсь поручник Савченко і зажадав 20 підвод. Батько відповів йому, що він був би щасливий, коли б він міг йому їх дати, але в селі навіть не знайдеться і п'ять.

– Чому? – запитав він згрізна!

– Тому просто, що їх нема. Війна зруйнувала село.

– Я не бачу ніякої руїни у вашому селі...

– Ви не бачите тому, що ви його не знаєте; руїна, мій пане, неє в фізичному розумінні, але в економічному.

– Ну, да! – вимовив він із якимось захитанням у своїй голові.

– Ви почому не в армії? – звернувся він до мене ні з цього, ні з того.

– В якій армії? – запитав я.

– Ну, звісно, української армії!

Мене його мова так вразила, що я відразу стратив до нього пошану й респект.

– Хіба ж то армія? – запитав я запитом на запит. – Знаєте, пане поручнику, мені прикро це вам сказати, і вже наперед поки скажу, прошу ласкаво вибачити. Отже, я готовий і сьогодні йти до української армії, але не під польським прапором. Ляхи використовуватимуть вас доти, доки їм цього буде потреба, а потому вас розбродять та посадять за дроти.

– Ну, што ж це ви? – Ми маємо договір з поляками.

– Бачу, що ви не знаєте поляків. Вони будуть з вами обходитися навіть чемно, а по тому, як їм вас не буде потрібно, то готові вистріляти вас як собак!

– Ну, как же?

– А що буде, як поляки заключать з большевиками якась перемир'я, чи навіть союз, де ви тоді опинитесь?

– Да, ви думаете, што ето можливе?

– Певно, що можливе, але хіба ви, як особа можете зарадити тому?

– Ну, да!

Савченко почувався, ні в цих, ні в тих, опустив голову, щось думав, а потім сказав:

– Да, відіте, такая в нас ситуація.

– Ситуація погана, але найбільшим нещастям у нас є те, що ми народ бездержавний і не взоруємося на державницький спосіб життя, але йдемо мов сліпі за нашими емоціями. Скажіть самі, чи треба було валити гетьманську державу, коли була просто золота нагода її вдержати і закріпити...

- Єто правильно!
 - Ви може голодні, пане поручнику?
 - Ну да, здалось би нечево покушати!
 - Мамцю, дайте йому щось з'їсти!
 - Та я сину не маю нічого, хіба хліб зі сиром і сметаною.
- Я подивився на Савченка, а він у відповідь сказав:
- Харашо, уж суткі две нічого не кушав.

Мати подала йому їжу, яку він лакомо їв. Коли наївшись і запив молоком, став веселіший і приязніший. Я погостив його цигареткою.

– Знаєте, пане поручнику, – ви в нас підводи не дістанете тому, що їх немає. Є щось п'ятеро конят в селі, то й тих зама-ло, щоб дещо звести з поля. Може б ви потрудилися в яке інше село, може воно щасливіше за нас; ваш кінь теж підсилився, ми дали йому вівса й води.

– Спасібог! – відказав він – відь ви хорошії люди. Паеду! До свідання!

– Здорові будьте!...

Так ми спекалися одного „петлюрівця”, що хотів 20 підвод, де не було й п'ять. Та на наше нещастя він не був одиноким, бо щодня приїздив один-два, а навіть ціла група, вимагаючи цього, то того. Та завжди нам щастило якось їх спекати-ся.

Однієї ночі, в половині серпня я спав у stodолі на сіні. Пізно вночі нас збудив галас та гавкіт собак. Коли я вийшов перед нашу браму, там стояло 7-8 вершників.

- Чого вам треба? – запитав я.
- Нам треба квартир, – відіззався один з них.
- Ну, що ж, займайте, коли вам треба!
- У нас целая дивізія.
- Ну, на дивізію ми ледве чи знайдемо місце, але займайте, що вам годиться.
- Ти войт?
- Ні, я його син.
- Де войт?
- Звичайно, спить у цю пору ночі.

– Приведі ево суда!

Я пішов будити батька. Його й не треба було будити, бо він розбуджений галасом вже був на ногах зібраний і збирався виходити. Собаки гавкали безперестанку. Батько вийшов за браму й спитав: – Чого вам треба добрі люди?

– Ми хочем закватірувать у вас, – нас одна дивізія.

– Добре, квартируйте, але на дивізію ми не маємо місця, бо село невелике, всього 200 хат.

– В тебе може поселитись наш полковник?

– Якщо треба, то можна.

Були це післанці т. зв. „Чорної Дивізії” під командою полковника Дідченка. Вони зробили крейдою якийсь дивовижний знак на брамі й від'їхали дальше. Над ранок вже було в селі повно кінноти. До нашої хати прийшов огрядний, чорний з лица полковник і зайняв мій бамбетель, решта його прибічників зайняли місця на долівці, нанісши туди немолоченого ще вівса. На оборі було повно коней, які смачно заїдали наш овес, який їм щедро доносили козаки. Була це субота вночі. В неділю ранком все спало майже до полудня. До нас приходили селяни жалуючись, що козаки нищать останки їхнього хліба. Батько відсилав їх до полковника, але той нічого собі з того не робив. На зажалення відповідав одним: „Ну, да – ну, да! – та й тільки всього. Козаки Дідченка зробили на нас враження більше галапасів і деструктивних людей, як вояків.

Десь коло першої години по полудні приволікся на наше подвір'я один обмазаний болотом козак і просто без ніякої пошани зголосив полковникові, що його побито онтам за річкою, стягнуто з коня та кинено в болото. Полковник не питав козака чого, за що й хто його побив, але просто вирядив одну сотню вершників і одну скорострільників покарати виновників. Згаданий „козак” поїхав собі до села Чорнолозець на грабїж. Там він знасилював одну молоду жінку, ограбив одну хату й вертав із своєю добичею до своїх. Село Чорнолізці, яке віддалене від Хом'яківки чотири і пів км., ділить від Хом'яківки ще дві річки – Ворона та її малий доплив Рокитна. Козак не міг зорієнтуватися, де саме його стягнуто з коня та побито.

Все одно він повів ті дві сотні до Чернолозець, де вони побили тяжко багато селян та запалили кілька господарств. Вертаючи з Чернолозець, вони запримітили на великому лані, що прилягав до річки Рокитни велике стадо худоби, а також великий гурт хлопців і дівчат. Це були люди з Хом'яківки і Марковець, що пасли там свою худобу. Між ними були діти й старша молодець. Козаки кинулись на них з голими шаблями й почали всіх сікти. Скорострільники стали півколом і підстрілювали кожного, що втікав від тієї масакри. Малі діти поховалися між рядами бараболі, старші не знаючи, що це має значити, стояли голіруч немов сполохані зайці та чекали здивовано своєї долі. Так посічено 22-ох молодих людей і одну дівчину та ранено в ногу малого хлопця. Всіх їх приведено до нас на майдан біля нашої стодоли. Деякі були ушкоджені тяжче, а деякі менше, але всі вони були скривавлені й виглядали страшно.

Полковник, батько й ціла наша родина та багато козаків вийшли на майдан поглянути на побитих. Поглянувши на тих бідних, невинно покалічених людей, батько тривожно запитав полковника: – Пане полковнику, що це має значити? За що покалічено тих людей?

– Оні пабілі нашого козака, – відрубав той.

– Який ви маєте доказ на те, що то вони його побили?

– Да, он сказав...

– Цього замало, пане полковнику! Чому ж ви його не запитали, що він там робив і де це саме було?

– Ну, да спитаємо, – і велів прикликати козака. Козак прийшов і став перед полковником.

– Хто вас пабіл?

– Оні! – показав він рукою на покалічених.

– Где ето било?

– Над речкою.

– Прошу спитати його над котрою річкою, бо село Чернолізці від нас ділить дві річки й одна від другої є яких три кілометри.

– Якой речкою? – спитав полковник.

– Над етой більшой.

– Пане полковнику, та ж та більша річка пливе майже попри саме село Чернолізці, а ці люди були тут, то яким чином можна їх було карати, коли вони нічого невинні? – озвався батько.

– Ну, памилка! – відповів той.

– Гарна мені помилка, – сказав батько й сумно похитав головою. Дальше батько велів покликати сільського поліцая і приказав дістати кілька підвод та завезти покалічених до Тисмениці до польового шпиталю. Полковник засоромлено делегував двох своїх старшин, які мали відпровадити та заопікуватися раненими. Коли прибули підводи, то ті, що були дуже покалічені їхали на возах, а ті, що менше, пішли пішки.

Пізніше виявилося, що того „козака” побив чоловік знеславленої жінки з двома її братами таки ж у селі Чернолізцях біля млина. За його підлий вчинок потерпіло багато людей і то аж із трьох сіл, а в Чернолізцях ще до того згоріло кілька господарств і, – це була „помилка”. Від того часу ми всі страшили якунебудь пошану до військ УНР під проводом С. Петлюри.

За кілька днів приїхав автом до нас мій шкільний товариш М. Миколишин, який служив у петлюрівській армії дивізійним скарбником. Він був у ранзі сотника. Мене дуже здивувало, що він пішов до армії, бо я знав, що він не любив війська й я став йому докоряти за те.

– Не дивуйся Михайле, – відповів він; у тебе є своя хата й рілля, а я бідний син сторожа, де я мав подітися? Ми всі були голодні, а так я маю дещо й родина не голодує.

Я розказав йому про масакру наших людей та інші звірства доконувані петлюрівцями.

– Е-е, це ще нічого, ти б побачив, що сталося в Ямниці, то ти не повірив би, що це могли зробити свої люди...

– Що ж там було?

– Там кров рікою плила! Це було страшно! Хочеш, щоб я тобі розказав, чи хочеш туди проїхатися? За дві години вернемо!

– Про їзду не знаю, мушу запитати батька, а ти розкажуй, може більше зацікавиш мене.

Мати поставила нам перекуску, Миколишин став розказувати, а я цілий потонув у його розповідь.

— В Ямниці було близько дві дивізії війська в поготівлі проти большевиків, які мали перейти Дністер, але точних даних на те не було.

— Село Сілець вже день перед тим виселено. Все скупчилося в Ямниці. Вночі хтось почав стріляти за селом між Сільцем і Ямницею. Вислана туди стежа нічого не найшла. Командування рішило, що це була провокація большевиків, яку вчинили ямницькі селяни. Ти певно знаєш, що Ямниця була майже до не пізнання знищена попередніми битвами, а люди, що вернули з евакуації жили переважно по землянках, бо не встигли ще відбудувати своїх хат та господарств. Отже ці люди вже так натерпілися, що годі було від них сподіватися якоїсь провокації. Але впав наказ покарати провокаторів. Кинулись вони мов вовки на безборонне населення і побили та покалічили більше як пів села. Ця помилка викрилася пізніше, але хто верне до життя побитих, і хто погоїть рани покалічених? Чи хочеш проїхатися і подивитися на ці звірства?

Я спитав батька чи можу я їхати.

— Ти маєш здорове серце, і як хочеш їхати, то їдь, але, що ти з того скористаєш?

— Може колись придасться, — відповів я.

— Ну, то їдь, але скоро повертайся!

Ми не гаючи часу поїхали. Дорога була добра й майже світила пусткою. За менше, як годину ми були в Ямниці. Село положе в долині над Солотвинською Бистрицею. Глянувши на нього не можна було назвати його селом. Це було селище, немов кам'яної доби. Тут і там отвір землянки, а по вулицях ще видніли калюжі крові. Ми побачили ще два непохоронені трупи з розчереленими головами, яких очевидно не було кому похоронити. Якась схожа на жебрачку старша жінка зачувши гук мотору вийшла зі своєї землянки і приглядалася нам.

— Не бійтесь газдинько, ми свої, — сказав Миколишин.

— Га, свої, та й ті, що нам зробили таку страшну кривду також казали, що вони свої, а бачите, що зробили? Ой, Божень-

ку! Коли вже нам урветься наше горе? — завилла страшним голосом від якого нам посунуло морозом по шкурі.

— Завертай Миколо, мені вже цього досить! — сказав я.

Микола сказав шоферові завертати і їхати до Хом'яківки.

Хоч мій батько казав, що я маю здорове серце, але те, що я бачив в Ямниці, було немов кошмарним сном, від якого годі було відпекатися і забути його. Вже було пізно по полудні, як ми приїхали до дому. Я запропонував Миколі переспатися в нас, а ранком поїхати в свояси. Та він чомно відмовився, бо казав, що його чекає якийсь обов'язок.

Микола поїхав, а я розповідав родині про те, що довелось мені бачити. Хоч я був змучений пережитим днем, то чомусь я не міг заснути й довго качався на сні, аж десь над раном трохи заснув.

На наше щастя большевики не прийшли в наші сторони, але руїна селянського дорібку далася значно відчуті, бо петлюрівські вояки поводилися в нас, як у завойованому краю.

Фронт знову посунувся на схід і після петлюрівців прийшли поляки, які грабили недограблене, — накладаючи різні контингенти збіжжя, сіна й соломи.

Десь під осінь до нас прийшов поліцай і зажадав чотири підводи, які мають їхати до Товмача. Батько сказав, що чотири не зможе дати, але дасть дві, в тому свої власні коні, тому, що в селі немає коней.

Припало так, що їхати мусів я тому, що батько не довіряв молодшому братові Володимирові. Я поїхав з поліцаєм до Тисьмениці, а звідси вже кілька фір поїхали до Товмача. Там зігнано яких вісім — десять підвод.

Ми стали перед домом д-ра Івана Макуха, а звідси польські вояки виносили якісь опечатані скрині й склали на наші вози. Я дістав чотири скрині й двох поліцаїв. Що було в тих скринях я не знав, але люди, які зібралися довкола будинку говорили, що там було 7-8 мільйонів українських гривень, які зареєструвала польська влада в д-ра Макуха.

Нам наказано їхати до Станиславова, де від нас станиславська поліція забрала ті скрині на головній пошті, а нас повернено до Тисьмениці.

Поліцаї пішли на постерунок, а ми роз'їхалися додому. По дорозі я роздумував над тим, чому така сума українських грошей мала знаходитися в домі д-ра Макуха, і чи кожний український міністер-секретар мав подібні суми? На ці питання я не знаходив відповіді й так приволікся пізно вночі до дому.

ВІДНОВА ЧИТАЛЬНІ „ПРОСВІТИ” І ОРГАНІЗАЦІЯ КООПЕРАТИВИ

Восени я почав робити заходи за відновлення читальні „Просвіти” в селі. Читальняний дім був знищений, бо в ньому жила одна родина, що її господарство згоріло ще в 1915 році. Я zorganizував около 50 молодих людей, в тому поважне число молодих господарів. Дівчат попрошено вибілити стіни, як із зовні так і в середині та позамащувати глиною діри в стінах. Всю читальняну бібліотеку знищено під час війни. Лишився тільки один великий дубовий стіл. Лямпи теж не було, лавок чи крісел – ніяких. Про все те треба було постаратися. Грошей на ті речі не було, а пасивне до таких справ населення не радо хотіло жертвувати, не тільки грош, але навіть, щонебудь в натурі. Польські марки, що вже появилися в обігу, селяни не радо приймали. Українські гривні були без вартости, особливо на ринку. Найтвердою валютою серед селян уважалася ще австрійська корона, але й за неї не можна було щось купити. Тому я просив кожного члена, щоб приніс яку лавку, або крісло. Деякі лавки подарував мій батько, що їх зробив власними руками зі старих дощок. Шафу на книжки я купив за свої гроші, а лямпу та печатку куплено з членських вкладок.

Я переписався з матірним Товариством „Просвіта” у Львові в справі відновлення читальні. Звідти дістав добру та навіть похвальну й заохочуючу відповідь. Та хтось з лукавих людей доніс польській поліції, що в читальні ведеться якась активність. Два поліцаї прийшли розслідувати справу. Вони доказували, що дозвіл на діяльність читальні має видати староство, а без такого дозволу невільно вести ніякої праці.

Ми з батьком висміяли їх, і сказали їм, що активність чи-

тальні ґрунтується на старому австрійському законі, що є дійсний і тепер. Отже панове не мають рації мішатися у в свої справи, тим більше, що діяльність читальні є громадсько-господарсько-освітня, а не політична.

– Я, як урядова особа, – сказав батько, – сам уважаю на те, щоб у селі не ведено ніяких диверсій, тому прошу панів бути спокійними.

Поліцаї, що мали дуже слабе поняття про закони, зніяковіли і відійшли з нічим. Читальню урочисто відновлено 7-го листопада. В її члени вписалося 58 осіб, в тому числі: вчитель П. Петрунів, о. Н. Огоновський, мій батько та ще декілька поважний господарів.

Однак з молодіжжі, яка вписалася, було дуже мало активних у читальняному житті. Щоб її трохи заохотити, я zorganizував при читальні аматорсько-театральний гурток, який дав ще такі тої зими дві невеличкі вистави, з приходу яких ми закупили трохи книжок до читальняної бібліотеки. Навіть і така активність не притягала молодь до читальні. Вона воліла, особливо літніми вечорами збиратися на майдані над річкою Стрембою та виспівували глибокі до їх душевних почувань пісні.

В таких піснях, де і я, щоб бути ближче з ними, інколи брав участь, а які часто тривали до півночі та не давали нам бажаних результатів. Польські поліцаї часто розганяли такі співочі гуртки, від яких, як казали старші селяни: „Листя трусилося на вербах”...

Тому я просив своїх співсельчан, щоб ми сходилися для таких речей радше в читальні, як на зарінку серед села. Та це на жаль не мало доброго відгуку серед молоді – вона любила волю...

Вкінші дійшло до того, що в читальні на 58 членів збиралося 5-6 осіб, а внайкращому випадку 10. Не було для кого читати лекцій, або розгортати ширшу соціально-освітню працю. Я чувся огірчений і це моє огірчення я висловлював нераз на сходах. Нарешті прийшло до того, що я просив польських поліцаїв, які часто побивали нашу молодь, яка ходила ночами по селі, – що хто з них був у читальні, того не можна бити, ані

переслідувати в якийнебудь спосіб, а хто не міг виказатися тим, що він був у читальні й вертає звідти до дому, той був зданий на ласку поліцаїв.

Причину до цього дала мені одна подія. Одного погідного, травневого вечора 1921 року, до нашої хати привели чотири польські поліцаї 18 молодих хлопців, посуджених за волокитство й порушення спокою. Їх уставлено в ряд у нашій хаті і кожний поліцай бив немилосердно кожного юнака по лицю так, що кожний юнак дістав по сім до вісім ударів в лице. Кров стікала на долівку нашої хати, а навіть бризгала по стінах. Інтервенція батька не помагала. Поліцаї були розюшені, бо хлопці ставили їм перед тим деякий опір, тому вони хотіли пімститися на них. Командир тієї боївки Шулек кричав, що він їх всіх арештує і поведе на постерунок. Цьому спротивився батько та до певної міри і я. Нам стало жаль, хоч впертих, але невинних хлопців. Бачучи таке нелюдське поведіння поліцаїв, батько крикнув: – Досить! Я, як урядовий комісар приказую вам припинити всяку бійку в моїй хаті! Тоді батько сказав всім хлопцям іти додому, а поліцаям сказав кілька терпких слів, а навіть загрозив донесенням до повітової адміністраційної влади за негідне поступовання. Поліцаї пішли похнюплені на свій постерунок, а батько плюнувши з пересердя їм у слід, сів біля стола та задумався.

– Бачите татку! – промовив я спроквола. – Що було би, якби на вашому місці сидів якийсь поляк?... Цих 18 молодих хлопців могли бути побиті до пів смерти, а деякі могли б стати каліками на ціле своє життя. Поляк ніколи не став би в їх обороні так, як це ви мужньо зробили!...

– Дякую тобі сину! – відповів батько й відвернувшись у своїй прикості вечора, сів біля стола, взявши голову в руки.

На третій день, коли у нас з'явилися знову поліцаї, я з ними зробив умову, що кожний прохожий по селі, що був у читальні й вертає до дому, не сміє бути порушений, всі інші мене не обходять, але членів читальні прошу не турбувати. Поліцаї пішли мені на руку й я з ними списав умову в двох примірниках, яку мали передавати кожному поліцаєві, який входив нічю в наше село.

В цей спосіб ляхи наганяли наших людей до своєї рідної – української читальні, щоб могли чогось доброго навчитися, замість викрикувати по селі. Після цього я мав вже поважну кількість присутніх у читальні та готовився до зорганізування кооперативи.

16-го листопада того ж року, я зорганізував Установчі Збори кооперативи. На ці Збори я запросив з Тисьмениці панів: Ю. Гринівського і П. Роздольського, щоб вони, як „чужі” люди вияснили нашим людям ціль кооперативи. Отець Микола Огоновський, наш новий парох пішов теж мені на руку й сердечно закликав у церкві, щоб прийшли на Збори та вступили в члени кооперативи.

Мій брат Володимир поїхав до Тисьмениці по згаданих панів. Вони по дорозі зрадили свої почування супроти наших селян, до яких вони ставилися з очевидним призирством, яке вони виявили під час їхньої подорожі. Зараз по їхньому прибутті, брат поінформував мене про їхнє наставлення. Я по привітанні з ними, сказав їм просто в вічі, що не всіх наших селян можна трактувати так, як вони собі думають. І просив їх пам'ятати, що деякі люди в селі мають не нижчу освіту від них, і я прошу трактувати їх, як собі рівних, бо вони не є нічим гірші від них.

– Вас прошено тому, щоб не тільки загріти і підняти наших людей на вижчий шабель, але й тому, що ви, як інтелігентні люди, зможете доказати їм, що ми всі прагнемо до покращання нашого економічного стану та, що в кооперації наша будучність.

Гринівський подивився на мене згорда й не сказав нічого, а Роздольський запитав:

– Але ж, пане Чемний, звідки ви знаєте, що наше наставлення було й є інше?

– Я це знаю і прошу не питати звідки! Прошу вжити всіх ваших заходів, щоб ваша місія увінчалася добрим успіхом. У противному разі я буду змушений без ваших промов відіслати вас назад! Прошу мене не розчаровувати!...

– Добре! – відповів Роздольський.

Зрори випали добре. Панове з Тисьмениці повелися достойно. До кооперативи вписалося 30 членів, які склали 54000 п. марок на свої уділи. Вибрано дирекцію в складі: Василь Петришин – справник, Семен Калинчук – секретар та Михайло Чемний діловод. Кожний з нас склав по 10.000 п. марок в уділах. До Надзірної Ради увійшли: о. М. Огоновський – голова, Корнило Чемний – заступник голови, вчитель Павло Петрунів – секретар та як члени: Василь Шкварок, Семен Петришин, Василь Ясніковський, Юрко Яцура, Федір Третяк і Лев Семанюк.

Кооператива мала на меті в першу чергу обслуговувати своїх членів продуктами першої потреби, які вони могли діставати по дешевій ціні, а весь товар треба було набувати через повітову кооперативу – Український Народний Дім в Тисьмениці. Кооперативу приміщено в громадському домі посеред села. Куплено дощок на шафи, що їх я зробив безплатно власними руками. Повітова кооператива допомгла нам книжками. Кооперативу під назвою „Злука” зареєстровано в повітовім суді після вимог влади.

За два тижні по Основних Зборах кооператива „Злука” відчинила свої двері для селян Хом’яківки й навіть для тих селян, що переїздили через наше село зі сусідніх сіл: Одай, Свобідки та Чорнолозць. На мою долю випало також зробити вивіску – напис для кооперативи. Діставши від батька добірні дошки, я зробив напис, як вимагала польська влада в двох мовах, але обидві написі були в українських – блакитно-жовтих красках. За це я мав неприємности від польських поліцаїв, які здерли із стіни будинку вивіску й принесли до нас із запитом:

– Що то значить?

Я поставився до них дуже гостро кажучи: – Яке право панове мали здирати цей напис?

– То має бути біле й червоне, а не блакитно-жовте!

– Чому? – запитав я. Адже для вашого задовілля там є напис і польською мовою.

– Хто зробив цей напис?

– Я!

– Нам то дивно, що пан не знає який напис має бути урядовий на крамниці.

– Пане, ніякої урадовости тут немає! Напис не служить для уряду, але для наших селян, які знають тільки свою рідну мову й я прошу вас віднести цю таблицю і повісити там, де вона була, інакше я буду примушений внести на вас скаргу за безправне порушення чужого майна.

– Ви мусите то перемалювати на біло й червоно!...

– Добре, я перемалюю, але дайте мені фарби, бо я не маю, тому прошу поставити вивіску назад на своє місце, а як ми забагатіємо, то може зробимо таку, яку ви хочете. Поки що, хай буде ця, яка є...

– Пане, я маю охоту вас заарештувати за ваше нахабство!

– Нахабство? Цікаво хто з нас є нахабою, я, чи ви? А що до арешту, то прошу пам’ятати, що я є також урядовою особою і вам з арештом так легко не піде. Бо я не мушу вам повинуватися без приказу вищої влади. Прошу поставити таблицю на своє місце й забути про цілу справу.

Поліцаї похнюпившись, понесли вивіску назад до кооперативи, але вже не вішали на стіну, тільки поставили під стіною. Повісив її знову урядовець кооперативи. Так вона там і залишилася.

Читальня і кооператива помалу розвивалася і праця поживилася; до кооперативи вписалося ще кілька членів та нещастям було те, що польські марки почали тратити вартість. З 54.000 закладового капіталу, за один рік кооператива виросла на два мільйони, але товару було менше, як на початках. Треба було тримати точний зв’язок з повітовою кооперативою кожного дня, бо те, що було продане вчора з зарібком, вже не можна було купити сьогодні за ту ціну. В наших книжках не було вже навіть місця на ті страшні, безвартні цифри. Кооператива не могла класти 100% зарібку на товарах, щоб вдержатися на поверхні, а гріш падав з кожним днем два рази більше, як виносив наш зарібок. Скликана Надзирна Рада не вміла нічого порадити. Додавати до своїх уділів ніхто не хотів. Рішено провадити так, як можна, поки не усталиться валюта. Так ми тягнули до кінця року.

Річний звіт виказав, що кооператива має три мільйони

майна, але товарів була жменя. Справник В. Петришин виїхав знову до Америки, а його місце зайняв його брат Семен. Це була тупа людина, майже неграмотна й він, щоб ніби рятувати кооперативу, приніс до крамниці кілька пляшок горілки. Мене то страшно обурило, і я сказав йому забрати горілку, бо інакше я викину то все на вулицю. На цьому тлі постала між нами суперечка. Я грозив, що зроблю скаргу до суду, а це може привести до того, що кооперативу замкнуть, а він буде покараний. Він горілку забрав, але рішив на мені пімститися. Тому му намовив і напоїв кількох сільських волоцюг, щоб ті вибили мене добре нічю, коли вертатиму з кооперативи. Мені про це донесли, і я був обережний, і навіть постарався про револьвер для охорони свого життя. Одної хмарної ночі, коли я вертав до дому з кооперативи, де робив вписи та переводив рахунки, на мене напало чотирьох бандитів. Коли я побачив кіл над своєю головою, що замаєв на тлі сірого неба, я моментально стрілив моїм напасникам під ноги. Вони настрашилися і почали втікати. Я стрілив ще раз навздогін. Після того, вже ніхто мене не турбував. В читальні я робив докори нашим членам з того приводу, в тій цілі, щоб це донеслося до напасників. Я навіть сказав їм, що я не мушу працювати, ані в кооперативі, ані в читальні, бо я з цього нічого не маю і лише себе виснажую. Роблю це лише з любови до них, бажаючи їм добра. Це мало добрі наслідки, бо деякі члени, що цінили мою працю, заявили, що вони будуть берегти мене й не пустять самого додому.

Громадська й кооперативна діяльність вимагала від мене багато наснаги та їдженя по всіх усядах: Товмач, Тисьмениця, Станиславів, Бучач, а навіть Львів. Крім того треба було їздити по селах з доповідями. Щоб відвернути від себе підозріння поляків та не наражуватися на їхні шикани, я прийняв у кількох селах секретарку. Та це недовго тривало.

Тому, що я майже щодня був поза домом, моя добра мама послугуючись своїм жіночим інстинктом, радила мені одружитися, і навіть в тій цілі підшукала мені дівчину – панну Теофілю Тимчишин. Мамина вибрана припала мені до вподоби. Дівчина була гарна, працьовита та вродлива. Ми пізналися і полю-

билися та 7-го листопада 1922 року стали під вінець. Наше молоді життя було миле й щасливе. Ще перед нашим вінчанням, батько моєї майбутньої дружини, що був в Америці, даючи нам своє благословення, обіцяв нам всяку можливу поміч. Це було для нас великою потіхою та снувало багато рожевих надій, які на жаль не сповнилися так, як ми собі того бажали. Я мріяв виїхати десь за кордон, бо життя під поляками не ворожило доброї будуччини.

Поляки зачали розгосподарюватися на нашій землі таки на добре. Не чекаючи рішення Ради Амбасадорів, вони були впевнені, що наша земля та її люди – це їхня відвічна власність і поводитися з нами, як із своїми підданими, не тільки шорстко, але до певної міри й жорстоко.

21-го грудня 1922 року вони покликали до війська три рідники, в тому числі й мене. Ми приїхали підводами до Товмача, де нас всіх, а було нас зо дві тисячі, загнано під багнетами до шкільного будинку біля торговиці. По полудні нас перевірила комісія і мене приділено до 3-ої компанії, 32-го піхотного полку. Під вечір нас знову під багнетами заведено на залізничий двірць і заладовано в товарові вози й ми поїхали до Бучача. Там приміщено нас в українській гімназії оо. Василіян. На долівці розстелено солону й так ми, мов худоба полягали.

На другий день нас запроваджено на другий бік Стрипи, де біля польського костела була заля „Сокола”. Там нас тримали дві доби, а потім знову на двірць і до товарових возів. Вози замкнено із зовні й на кожній станції, де ми зупинялися біля наших дверей ставав на стійку військовий поліцай з багнетом на крісі. Поляки видно дуже не довіряли нам і боялися бунту, або масової втечі. Ми не знали куди нас везуть, бо не могли нічого бачити. На дворі було зимно й хоч у кожному вагоні була маленька залізна піч, і в вагоні було сорок осіб, то все таки холод нам дуже докучав. Раз на добу давали нам якусь юшку з бараболь, якої в нашому вагоні ніхто не хотів їсти. За три доби нас доведено до Модліна – колишня Ново-Гегорґійська кріпость. Тут ми перебули з тижень в підземних мурах. Раз на день ми виходили на подвір'я і там за залізною

огоорожею ми бачили поважне число наших ув'язнених священників. Між ними був також ректор духовної перемиської семінарії, пізніший архієпископ і митрополит українців в ЗСА, Впресв. Кир Константин Богачевський. Ми з ними перекидалися лише кількома словами, бо розмова була заборонена. Вони потішали нас і закривали до витревалости. З Модліна веревезено велику частину з нас до Дзялдова й приміщено в колишніх німецьких касарнях. Тут ми відбували муштру й поневолі зживалися з новим ненависним життям:

По двох тижнях нашого побуту в Дзялдові ми одержали нашу „військову” одіж та мізерну платню. Кожний з нас мупідписатися, що одержав. Я якось необережно поставив свій підпис, на що відразу звернув увагу сержант Длугош.

– Яке маце вишколене? – запитав він.

– Кілька кляс гімназії, – відповів я, – зрештою ви маєте мої документи, то повинні знати.

– Прошу йти до канцелярії! Я пішов до другої кімнати, де поручник Недзялковскі заставив мене писати подання до військової округи. Я написав під його диктат.

– Добре! – сказав він глянувши на папір, – але мусите вперед відбути муштру...

Сержант Длугош був злбним, зависним, мстивим і без жодної інтелігенції чоловіком. Він на другий день покликав мене до своєї кімнати й приказав мені вичистити його чоботи. Я сказав йому, що я ще нікому не чистив чобіт, але постараюся його задоволити. Він з лукавою усмішкою слідив за моєю роботою, а потім не втерпів і промовив:

– Ну, як то виглядає? Український офіцер чистить чоботи польському підфіцерові!...

– Ну, що ж, пане сержанте, життя несе з собою різні несподіванки. Нині я чищу ваші чоботи, а завтра ви можете чистити чийсь інші. Ніхто з нас не знає, що життя нам принесе. Він глянув злісно на мене, але не сказав нічого. Коли я скінчив, я запитав, чи можу відійти.

– Так! В тому „так”, вже не було чути тієї погорди, радше відчувалося соромливість. Він більше не кликав мене до тієї роботи.

Зміна клімату й сире, їдке повітря не було нам пригоже. Багато з нас захворіло. Я промерзши, хоч і не був поважно хворий, за те мене обсіпали великі чиряки, які просто спараліжували мене. Цивільний лікар, що обслуговував наш баталіон, відіслав мене до штабу полку, що містився в містечку Пом'яховку.

За той час прийшла мені реклямація, що мене звільнено з військової служби на два роки. У Пом'яховку мене ніхто не лічив, навіть не дано ніякої масти на чиряки, що почали поширюватись по цілому тілі. Дня 15 березня 1923 р., мене знову відіслано до Дзялдова, і тут я довідався від своїх товаришів, серед яких я мав вже добрих приятелів, що я маю реклямацію і маю йти до дому. За час моєї відсутности з моєї валізи вкрадено моє гарне старшинське, зафарбоване на чорно, убрання і чоботи. Плащ мені залишено. Я злосив це в компанійній канцелярії, але поручник Недзялковскі сказав, що він на те нічого не порадить, а старий „зупак” сержант Длугош навіть висміяв мене.

Поручник дав мені кавалок паперу, на якому було написано, що я дістав звільнення з війська на два роки, і карточку на вільний переїзд до дому.

– Пане поручнику, я не маю в що одягнутися.

– Я на те нічого не пораджу, бо я цивільного одіння не маю, а військового не можу дати.

З тим я вийшов з канцелярії і пішов до свого відділу. Мій шкільний товариш приніс мені свої штани, які хоч були подерті, то все таки сяк так накривали мої ноги. Степан Гриб з Коропця дав мені свої чоботи, але вони були й завеликі й дуже невідгидні. За них я дав йому свою валізу. Отак я зібрався напівнагий, напівбраний та пішов у товаристві вістуну, що мав веревести моє звільнення в Модліні, на залізничу станцію. Холодний вітер провіяв мене наскрізь, але я тішився, що вирвався з оттого прокляття, яке мене до глибини душі гризло, і що їду до дому.

Під вечір ми приїхали до Модліна. Мою справу полагодили два канцеляристи, з яких один без обиняків заявив мені, що

я йду домів; видно й йому не солодко було в тих підземних ді-
рах на лядській службі. Було вже запізно йти на станцію і я
переспав голодний в одній з тих підземних келій.

Ранком я всів у поїзд в сторону Варшави. Поїзд їхав дуже
погано, на кожній станції задержувався дуже довго. Над ра-
нок другого дня я приволікся до Варшави. Довідавшись, що по-
їзд до Львова відходить аж вечером, я рішив піти на місто з на-
дією, що хтось дасть мені чимось поживитися, бо голод вже
став мені дуже докучати. Прийшовши в місто, я вступив до
кількох реставрацій з просьбою трохи поживитися, бо грошей
у мене не було. Всюди я дістав відмовну відповідь, а один та-
кий пан сказав мені:

– Пане, я сам працюю на кавалок хліба...

Я говорив добре по-польському так, що не зраджував се-
бе, що я не поляк, але всеодно не дістав поживи. Так я заво-
лікся на Старе Місто. Там жили переважно самі жида. Варшав-
ські жида були зовсім відмінні від інших жидів, які жили в
Польщі. Їхні довгі халати та ярмулки з маленьким дашком, що
носили на головах і їхній хід, здалека давали себе розпізнава-
ти. Я стрінув одного середнього віку жида на вулиці й попро-
сив його, де я міг би трохи поживитися, бо вже третю добу
нічого не їв. Жид глянув на мій нужденний вигляд і попросив
мене йти з ним. Він завів мене до досить убогої крамниці й
щось сказав до крамничника, а той відразу прибіг до мене й:

– О, ля Бога! Пан глодни, я зараз! За хвилину він приніс
пів питльованого хліба й кілька маринованих оселедців. Жид,
що мене привів, запитав, чи я курю. Я сказав, що так, але не
маю тютюну. Він вибіг на вулицю і за кілька хвилин приніс
мені з чверть фунта гарного тютюну, папірці й сірники. Я ла-
комо заїдав оселедці і хліб. Власник крамниці приніс мені ще
горня теплої кави. Я сердечно стиснув його благородну руку
й зі широї душі йому подякував. Вони розпитували мене звід-
ки я, звідки вертаю та куди їду. Я перед цими добродушними
людьми нічого не таїв. Я навіть признався, що я українець.

– О, ля Бога! (О, для Бога! – це така їхня приговорка).

– То вам ще далеко до дому! Вони ще завинули кусень

хліба в папір і дали 100 марок на дорогу. Я сердечно їм дяку-
вав, бо знайшов у них євангельських Самарян. Виходячи з
крамниці я ще раз їм подякував і широко попрощався. Вони мені
у відхідне кинули: – Нех пана Буг провадзі!...

Я в думці порівнював цих добрих людей з превдохристия-
нами – поляками, які відігнали мене з безсердечністю від
своїх порогів і прийшов до висновку, що ці бідні жида були
сто разів кращі від своїх сусідів – поляків, які звикли себе
величати ультра католиками.

Поїзд, що ним я виїхав з Варшави до Львова вже був кра-
ший і їхав скоріше. На ранок я уже був у Львові. Хотів піти в
місто, але поїзд до Станиславова відходив за пів години, от-
же не було часу на мандрівку, а коли я ще до того заглянув
на станції в дзеркальце, то я побачив, що я зовсім не надаю-
ся на візиту до своїх знайомих у такому вигляді. Тому, я ку-
пив собі кави за 50 марок, спожив той хліб, що дали мені вар-
шавські приятелі й почувався добре.

Пізно по полудні 21 березня я приїхав до Тисьмениці. Ви-
скочивши з поїзду, я кинувся прожогом на шлях і мов на кри-
лах ішов до дому. На шляху наздігнав мене фірман з Городи-
ща й я присівся на візок.

Ще не смеркало, як я увійшов на батьківське подвір'я.
Батько порався у возівні, а побачивши мене аж скрикнув з ра-
дости. Ми сердечно привиталися, а батько побачивши мій жа-
люгідний вигляд, розплакався. Я був пожовклий і вихуділий.
Я не міг орудувати лівою рукою через два великі боляки, що
один був біля ліктя, а другий на рамені. В хаті з великою вті-
хою привитали мене – моя мама, дружина, брати й сестра.

– Але тебе ляхи вигодували!... сказала мама, подаючи
мені горнятко теплого молока.

Батько побачивши мої боляки сказав: – Завтра їдемо до
лікаря! Мусимо з тим щось зробити!

На другий день ми були в Станиславові й вступили до
д-ра Яновича. Др. Янович оглянув мене й сказав, що я пере-
мерз, приписав ліки, масть і бандажі й ми з ним попрощалися.

Майже до половини літа я вилікувався зі своїх боляків,

які появлялися майже по всім тілі, але завдяки медицини вони вже не були такими болючими. При тому я займався секретаркою в громаді й читальнею. Наша кооператива під час моєї відсутности дуже підупала. Навіть в наслідок девальвації гроша, вона не зробила ніяких поступів уперед. Їй грозило закриття. Прибувши ревізор з Українського Ревізійного Союзу зі Львова ствердив, що господарка незадовільна. Скликавши Надзірну Раду, він представив чорний стан кооперативи та ствердив недбальство зі сторони дирекції. Я в цих сходах не брав участі, поперше тому, що мене про них ніхто не повідомляв, а подруге, що я вже мав того всього досить. На сходах ревізор ствердив, що найкраща господарка була тоді, коли її провадив Михайло Чемний. І коли цей пан – говорив він далше, – не буде працювати у вас, як перед тим, то ви панове не маєте права існувати. Моему батькові, що був на сходах було приємно почути з уст чужого чоловіка похвалу для свого сина.

Скінчилося на тому, що ревізор і голова Надзірної Ради о. Огоновський відвідали мене в хаті та просили, щоб я далше заопікувався кооперативою. Я їх послухав, але праця була тяжка. Мої співпрацівники не співпрацювали зі мною, а друге, покупців у кооперативі зменшилося до мінімум. Та все таки при наполегливій праці мені вдалося вивести кооперативу на „чисті води”.

За той час я вивідував по всіх усядах, як би то втекти з Польщі й податися на еміграцію, де я міг би свобідно закінчити мої студії і зажити вільнішим життям. В тій цілі я вніс подання до староства на паспорт на виїзд за кордон. Мені категорично відмовлено, а комендант постерунку в Тисьмениці, якому доручено розслідити моє подання навіть загрозив мені, що як я буду старатися про виїзд, то він особисто подбає про те, щоб я не виїхав і просто заявив:

– Хай пан виб’є собі то з голови!

Перед Різдяними Святами, на початку 1924 року, мені моя теща, пані Тимчишин, звірила виміняти їй 20 дол., які переслав з Америки її муж Йосиф. Я виміняв гроші на чорній

біржі, і при тій нагоді познайомився з одним жидом на ім’я Кіммель. В його помешканні ми зговорилися про те, що я хотів би виїхати за кордон. Він обіцяв мені допомогти, постаратися про паспорт і т. п., але це має коштувати 50 доларів. Я погодився на це все й з того часу тримав сталий контакт з п. Кіммелем. Батько моєї дружини переслав на руки моєї тещі для мене 150 доларів.

28-го січня 1924 року нам вродилася донечка, яку ми назвали Євстафією. Я тішився з цього приводу, а мій батько справив гучні хрестини для своєї першої внучки. Щоб не брати за дармо грошей від моєї тещі, я обіцяв побудувати їй велику стодолу, на яку вона роками збирала матеріал. Цього я доконав і в перших днях квітня стодола була збудована.

СПОКУСА

15 лютого на дворі шаліла страшна сніговія. Ми сиділи в теплій хаті, кожний зайнятий своїм ділом. Ніхто з нас не думав кудинебудь виходити, бо погода була гірш поганої. Коло полудня застукав у наші двері, ввесь засніжений чоловік, і коли увійшов, поздоровив нас християнським привітом та сказав:

– Пан граф є тепер в Пшеничниках і бажає вас бачити!

– В таку хуртовину? – запитав я.

– Та правда, погода погана, але пан граф тепер приїхав і наказав післати по вас коні.

Я не міг вгадати чого граф Осославський від мене хоче, але закинув на себе хутро й згодився поїхати. До Пшеничник не було далеко, всього три й пів км., але подорож у таку хуртовину, хоч і коротка не була приємною. По дорозі я став роздумувати – чого це від мене граф хоче, бо я ж його не бачив ще від того часу, коли кінчив народню школу, де він, як молоденький панич у товаристві князя і княгині та їх доньок, були на наших іспитах. В кінці я додумався, що ця моя візита у нього певно зв’язана якимось чином з податком. Польська влада була видала закон, що кожний фільварок приналежний

до якогонебудь села, рівночасно підпадав в юрисдикцію даного села. Тому то кілька тижнів назад, ми дістали письмо зі скарбової каси з квестіонарем про стан фільварку Городище. Ми не знали, що Городище подало, що фільварок знищений на 70% з-перед воєнного стану. Відповідаючи на даний квестіонар, ми подали, що фільварок знищено на 30%. Маючи це на думці, я вступив до помешкання директора фільварку в Пшеничниках. Мене запроваджено до гарно умебльованої світлиці, де за писальним столом сидів граф Осославський, зять князя Любомирського. Він схопився з крісла й ніби широко мене привітав і рівночасно перепрошував, що викликав мене в таку непогоду та виправдувався тим, що ще сьогодні мусить повертати до Переворська, тому мене викликав. Я йому відповів, що це нічого; проїхатися по снігу добрими кінсьми та гарними залубнями навіть належить до приємности.

– Чим могу служити, пане графе?

Він перше попросив мене сідати, спитав чи я не змерз під час їзди, бо він готовий погостити мене добрим коньяком, але діставши відмовну відповідь, приступив до діла.

– Пан є секретарем у Хом'яківці?

– Так!

– Чому пан у своїй реляції подав неправдивий стан фільварку Городища?

– Я прошу, пана графа, подав так, як то осудили війт і три члени громадської ради. Я займаю позицію тільки секретаря і більш нічого.

– Але ваш війт і його радні на тім не розуміються!

– Пане, я далекий від того, щоб бути суддею, хто на чім розуміється! Вони винесли таку постанову, і я так подав до скарбової каси, і то вони підписали. Чому пан граф не покликав їх, але мене?

– Бо то дурні хлопці, які на нічому не розуміються і я з ними не хочу говарити!

– Ну, то при чому тут я?

– Я хочу говорити з розумною людиною, а не з хамом!

– А коли я вам не піду на руку, то може й я діждуся та-

кого „почесного” імені? – запитав я насилу здержуючи неспокій, який почав мене опановувати.

– Прошу бути спокійним, я знаю, що ви шляхетського роду, тому хочу говорити з вами, а не з ким іншим про дану справу.

– Прошу!

– Ви ж самі знаєте, що Городище більше знищене, як на 30%. Палата згоріла, худоби нема, рільничі знаряди не до вжитку, стайні розвалюються. Отже стан фільварку є знищений більше як на 70%, а ви подали 30%. Чим панове руководилися?

– Думаю, що звичайним порівнянням. Колись двір мав 14 пар коней, тепер має 9, худоби було 30 штук, тепер є 20. Що палата згоріла, то правда, але вона до прибуткових предметів не належить. Коли ж стайні є в поганому стані, то це не війна винна, але під час війни й по війні їх ніхто не ремонтував.

– Мондри естесь! – сердито промовив граф уже з польська. – А що пану то буде шкодити, якщо пан піде нам на руку й ствердить, що фільварок знищений на 70%?, – почав він знову по-українському. – Ми пану віддячимо!

– Ні, пане графе, я не могу того зробити, бо квестіонар є вже в скарбовій касі, і подавати два різні звідомлення про ту саму річ не можна.

– Ми можемо знищити перший звіт і про те ніхто не буде знати.

– Я не знаю в якому світлі бачитиме нас скарбова каса, але так не годиться робити. А що до першого вашого питання, що то мені пошкодить, то я смію ствердити, що дуже багато!

– Як то?

– А так, польський уряд і його скарб мають бюджет і цей бюджет є вже обчислений і оснований на прибутках держави. Коли ж якась частина громадян в якийнебудь спосіб ухилиться від своїх податків, то це мусить покрити решта громадян. Іншими словами, якщо ви не заплатите вам виміряного податку, то я, і мені подібні, мусять його зложити. Звідси впливає шкода для мене.

Він лукаво підсміхнувся і промовив:

– Ваша калькуляція хоч ніби слухна на перший погляд, то все таки немає підстав, бо податки вже обраховані на цей рік.

– Припускаю, що так, але на другий рік вони можуть подвоїтися.

– Прошу пана, – почав він знову, – ми дамо вам десять фір*) опалу й пасовисько на десять штук худоби. Коли стільки вам не треба, то можете частину відпродати й це вам оплатиться.

– Ні, пане графе, я ніяк не можу цього для вас зробити, хоч би ви віддали мені цей фільварок!...

– Гарди шляхціц українські, – вимовив він крізь затиснені зуби.

– Дякую! – відповів я, встаючи з крісла. – Думаю, що моя гостина у вас скінчена. Прошу ласкаво відіслати мене до дому.

Граф то синів, то білів зі злости, а по хвилі надуми промовив по-польському:

– Як таке жичене пан ма, то нема ради!...

Він встав з-за стола, пішов до сусідньої кімнати й сказав своєму директорові, щоб мене відіслано до дому.

Я уклонився і вийшов та сів у залубні й поїхав.

Около 1-го березня того ж року перед нашу браму знову заїхав панський візок. Візник повідомив мене, що пан директор фільварку в Пшеничниках хоче мене бачити в дуже важній справі.

– Саме якій? – запитав я.

– Не знаю, але так казали сказати!

Я поїхав. Директор поляк привітно привітав мене на порозі свого помешкання. У світлиці попросив мене роздягнути-ся і сідати. Він рівнож вибачився, що він добре не знає української мови, а тому буде говорити по-польському, а я можу говорити до нього, або по-польському, або по-українському, бо він, хоч не дуже плавно говорить по-українському, то українську мову розуміє добре.

– Добре, – відказав я – щоб нікому не було кривди, то

*) *Галицьке Літ.* – фура, або хура.

ми пошануємо обидві мови. Хай пан говорить своєю мовою, а я своєю, – сказав я сідаючи.

– Пан буде ласкавий мені пробачити, що я осмілюся пана турбувати, але пан грабя просив мене це зробити й я це виконую. Пан грабя, – тягнув він далі, – має для пана пропозицію. Село, згідно фільварок Остриня не має управителя. Між селом, а двором не має добрих відносин. Недавно спалено стодолу, а минулого літа згоріла стирта жита. Чи пан не згодився б взяти управу двора у свої руки та налагодити відносини між селом і двором?

– Пане директоре, я не є агрономом і до управи фільварку та ще такого великого я не маю, ані науки, ані досвіду.

– Ви син землі й вмієте на ній працювати, в додатку ми знаємо, що ви маєте кілька місячний господарський курс, це вам вистарчить. Ми зі свого боку теж поможемо, як буде потреба. Ходить про те, щоб між двором, а селом були добрі відносини, а це вам, як українцеві, дасться налагодити. Пан грабя обіцяв вам дати на вашу власність 10 моргів поля, матеріял на забудовання, випас вашої худоби на двірському пасовиську й навчання ваших дітей у вищих школах на кошт двора. Понад те все, є ще й добра заплата за працю. Що пан на те?...

– Пане директоре, все те дуже гарно звучить, але в практиці таким воно не буде. Село має свої вимоги, а двір свої, я опинюся між молотом, а ковадлом. Служити двом панам є просто не можливо. Я знаю, що скорше чи пізніше двір вимагатиме від мене навіть переходу на латинський обряд, а цього я ніколи зробити не можу!

– А що то пану пошкодило б, коли б навіть і прийшло до того?

– Пошкодило б багато, бо зрадником своєї віри й свого народу я ніколи не буду, а тим більше, ради лакімства лукавого. Скажіть на Божу милість, чи ви пішли б на таке, коли б ви були на моєму місці?

– То залежало б!

– Бачите, ви вагаєтесь дати ясну відповідь, тому я вам дам ясну відповідь, що під ніякою умовою і за ніяку нагороду я себе на продаж не маю!..

– Але ж прошу пана, це є золота нагода, яка трапляється раз на ціле життя і то не кожному. Пан є щасливий чоловік! Умовини нашого життя не є такі рожеві, пан може зробити кар'єру!...

– Дуже дякую за увагу, але я не хочу бути слугою ціле моє життя. Хочу жити, хоч бідно, але гідно!

– Де ж то пан знайде в нинішні часи?

– Виїду на еміграцію!

– Але ж і там золоті грушки не ростуть на вербах.

– Я їх не сподіюся, але хочу волі! Я ніколи рабом не був і ним не хочу бути!

– То значить, що з нашої муки хліба не буде?

– Ні, не буде! – при цих словах я встав із крісла й пішов по свій плащ.

– Пан бажає від'їхати?

– Так!

– Дуже мені прикро, що пан не прийняв нашої оферти. Думаю, що колись пан буде жалувати свого поступовання.

– Може, але сумніваюся! Чи можу просити про коні, щоб від'їхати до хати?

– Але ж прошу дуже! Коні готові!

Він відпровадив мене до дверей і кивнув на візника, щоб той відвіз мене. Приїхавши до дому, я розказав про ту цілу комедію батькові й решті родині. Батько призадумався трохи над моєю розповіддю і промовив:

– Хоч то була лакома річ, але я гордий з тебе, що ти так поступив. І я не хочу, щоб ти був лядським рабом ціле життя, хоч ніби назверх хтось називав би тебе паном. Панська служба до порога! – додав.

ПОДОРОЖ У НЕВІДОМЕ

У між часі ми з батьком старалися роздобути трохи гроша на подорож В один неділений день ми пішли до сусіднього села Марковець до п. Настюка, що вернув з Америки й в нього позичили 300 доларів, не зраджуючи йому цілі позики. Микита

Семанюк, що теж вернув з Америки позичив нам 200 доларів. решту додав батько зі своїх ошадностей. Так ми назбирали около 1000 дол., за які батько гарантував усім своїм майном.

Господи!... Як тяжко було подумати, що коли б моя подорож не вдалася, тоді я пустив би мого дорогого батька на старість з торбами. Бо не легко було добути цей великий гріш, а ще до того не зрадити себе на що ці позички були. Та батько мав таке глибоке до мене довір'я, що не завагався нічим, тільки, щоб мені допомогти. Він було казав: – Сину, тяжко й боляче для мене з тобою розставатися, але я зі щирого серця бажаю тобі добра й як я щиро тобі помагаю, так надіюся, що ти це зрозумієш і не заведеш мене в надіях...

– Ніколи, батечку, – говорив я – при найблищій нагоді я все зверну! Покладаюся на Господа Бога й свято вірю, що Він мені допоможе!...

Як товариша своєї подорожі я заангажував мого сусіду Дем'яна Калинчука, що мав багатого брата в Америці, з надією, що коли зайде потреба, то він нам допоможе. Мій вибір був поганий. Хлопчисько був зарозумілий і неотесаний, але надія на грошову поміч заглушувала всі факти. Я виробив кілька легітимацій для себе й для нього, які вдалося мені затвердити в старостві при допомозі українця старостинського комісара п. Чаплинського. Хоч усі легітимації мали ту саму світлину, кожна була виписана на інше ім'я. Коли надходив час мого виїзду умовлений з п. Кіммелем, я умовився з учителем п. Павлом Петрунівою, щоб він заступив мене на кілька днів у секретарці.

Треба ще згадати, що ще на початку 1924 року, батько покликаючись на погане здоров'я, зрезигнував зі свого „комісарства”, яким він ніколи не тішився і передав його одному із селян, який дуже про те побивався – Семенові Петришиному. Петришин вислужувався полякам дуже щиро й вони любили його більше, як мого батька. За те село відчуло глибоко, що не стало його чесного й доброго оборонця. Петришина прозивали хрунем, дурнем, лядським вислужником і т. п., інколи навіть в вічі. Він собі з того нічого не робив, а в відпла-

ту тровив польських поліцаїв на тих, що його ображали. Поліцаї були щоденними гістьми в селі й побивали часто аж до крові невинних людей. Умовини життя в селі стали неможливі. Люди приходили до батька із скаргою та питали:

– Чому ви зріклися того становища й віддали нас в руки такого галапаса?...

Багато з них почали виїжджати на працю до Франції, щоб тільки втечи від того безнадійного життя. Були дні, коли я виробляв денно по 5-6 подань на пашпорти за кордон. Кожний хотів десь ніби сам від себе втечи, щоб не терпіти тієї нужди та шикан з боку поляків і їхньої нелюдської адміністрації. Така атмосфера була й не без того, щоб не мати впливу й на мій намір покинути рідне село, батьків, родину й все те, що в'язало мене з рідним місцем. Було також побоювання, що Петришин заступить мене якимось поляком з міста, якого селяни будуть мусіли задармо возити й годувати.

Хоч село не все було вдячне, але я чогось любив його й мені було жаль його. Я також розумів, що я не зможу йому багато допомогти, а залишатися довше було просто невиносиме.

Стрінувшись із Кіммедем, я просив його прискорити мій виїзд. Він обіцяв робити всі заходи. За тиждень я дістав від нього листа, в якому було написано, що він хоче мене бачити. На другий день я вже був у нього в хаті. Він сказав, що все вже готове й ми домовилися, щоб у суботу 16-го квітня о 5-ій годині по полудні я був на залізничній станції в Станиславові. В четвер я був у вїйта й повідомив його, що я виїжджаю на кілька днів до Варшави полагодити деякі справи у зв'язку з виїздом моєї тещі до Америки, а коли будуть які справи, що їх треба скоро полагодити, то це виконає вчитель п. Петрунів. Справа виїзду моєї тещі була вже голосною в селі, тому мені було легко за неї скритися.

16-те квітня був дуже сумним днем для мене й моєї родини. Тяжко й гірко було в мене на душі, а також і в них...

Зі сльозами в очах прощала мене моя дружина, а батько й мати не могли вгамуватися... Їхнє добре серце відчувало, що вони мене вже більше не побачать...

Взявши зі собою тільки маленьку валізочку, я пішов внапрямі Тисьмениці. Якийсь невимовний тягар ліг мені на гру-

КОРНИЛО І АННА ЧЕМНІ – МОЇ РОДИЧІ

ди, а непевність перед невідомим – майбутнім, зливалися разом і я почував себе дуже нещасливим.

Мій майбутній товариш подорожі, не виходив разом зі мною, бо я не хотів іти разом з ним, щоб не викликати якогось підозріння. Він дігнав мене далеко за селом. А що він був швагром*) вїята, то тим більше було небезпечно виходити разом. В Тисьмениці ми всіли в поїзд і прибули на 4-ту годину по полудні до Станиславова. На нас на станції чекав вже Кіммель. Він купив собі й нам білети*) до Варшави й ми о 5-ій годині виїхали зі Станиславова. В неділю пізно по полудні, ми вже були в Варшаві. Кіммель завіз нас на вул. св. Юрія ч. 15 і примістив нас в домі своїх знайомих, де й сам примістився. В домі Фрігбергів хоч назверх було чисто, але вночі я не міг і ока зажмурити, бо мене страшно жерли блощиці.

На другий день Кіммель хотів, щоб ми пішли до фотографа, який мав нам зробити кілька світлин до паспортів. Але я не міг ніде вийти з опухлим лицем і ми мусіли чекати поки опухлина не зникне з мого лица. Ми пішли аж під вечір, коли опухлина вже не робила з мого лица карикатури.

У Варшаві було таке зарядження, що кожний прибувший до міста, мусів зголошуватися на поліції, або його зголошував той, у кого дана особа замешкала. Нас не зголошувано, тому ми були примушені сидіти в хаті й нікуди не виходити. Навіть не довелось мені оглянути столицю „великого панства“. Те, що ми нікуди не виходили, вийшло мені на користь, бо як я пізніше довідався, наш „добрий“ вїйт вже у вівторок зголосив на поліції, що я втік та ще забрав його швагра зі собою, який хоч не був у військовому віці, бо був значно молодший від мене, але ціла вина падала на мене й за мною пущено гончі листи.

В суботу вечером ми дістали паспорти з візою до Гданська, я як студент політехніки гданського університету, а мій товариш подорожі, як робітник. Обидва ми „походили“ на підставі паспортів з Берестя над Бугом. Мое ім'я було – Массим Млинарський, а Дам'яново – Кароль Ковальський. У Гданську ми мали дістати інші паспорти до Франції, а у Франції знову інші, щоб таким способом затерти за собою сліди. В Гданську ми мали дістати рівнож різні інформації, кудю нам

*) швагер, це шурина білет, це квиток.

їхати й яким кораблем. Я мав адреси різних агентів, які мали нам, очевидно за заплаатою, допомогти в подорожі в різних місцях, як: Гданськ, Ля Гавр, Париж і Сан Назейро. Виходило, що Кіммель мав широкі зв'язки, і це скріпило моє довір'я до нього.

В суботу коло 11-ої години вночі ми всіли на фіякра й поїхали на гданський двірець. З нами поїхав молодий Фрідберг і Кіммель. Вони впакували нас на поспішний поїзд до І-ої кляси вагона, і наказали, як ми маємо заховуватися. – Найбільше вдавайте, що ви сонні, – напоминали.

Вагон ділився на дві частини; в першій їхав „начельнік паньства“ Юзеф Пілсудскі, що їхав до свого літнього помешкання у Вейгороді, а в другій ми та ще кілька пасажирів. Я подивляв Кіммеля і його спільників за їх сприт і уважність. Вони зумисне впахали нас до того вагона, бо там майже не було поліційної провірки. Десь поблизу Тшева, прийшло до нас двох поліцаїв і спитали про паспорти. Ми вдаючи сонних подали їм, а вони оглянувши їх спокійно нам їх віддали й пішли собі дальше. Ця поліційна візита була для мене дуже неприємна, так, що я з великим трудом міг задержати спокій. В душі я дякував Господу Богу, що так легко все те скінчилось.

Коли поїзд опинився на землі вільного міста Гданська, до нас приступило двох урядовців – німців. Вони глянули на наші паспорти, і один з них запитав по-німецькому:

- Де ви думаете замешкати в Гданську?
- Мерсиер шрассе Ч. 11 – відповів я.
- Там є мешкання? – запитав він.
- Так, нагорі!

Вони віддали нам паспорти й пішли собі. Був уже ранок, як ми прибули до Гданська. Хоч я почував себе тут безпечніше, то все таки я мав на увазі те, що кожного підозрілого чоловіка вони могли арештувати, і після допитів могли віддати в руки польської поліції, яка була тут чисельно заступлена. Найгірше гризло мене те, що мій вік на паспорті був на 4-ри роки старший, а Дем'яна на 9-ть, а ми обидва виглядали дуже молоді, що нас в досвідчених очах могло зрадити. Висівши з

поїзду, ми взяли собі фіякра й поїхали на вказану адресу. Тут нас стрінув молодий ще чоловік семітського походження і попросив до середини. Він нам сказав, що в полудне відпливає корабель до Ля Гавр у Франції і якщо ми хочемо, то він купить нам там місце й ми можемо від'їхати. Я згодився відразу, не дбаючи куди я поїду, тільки, щоб далше від Польщі. Дем'ян тільки дивився на нас, бо розмова велася на німецькій мові. Коли я йому переказав, то він якось знехотя згодився, бо хотів побачити місто.

– Будеш бачити ще не одно, а тепер їдь, коли є нагода! – сказав я.

В полудне ми вже були на кораблі, заплативши нашому посередникові по п'ять дол. за услугу, плюс 20 дол. за переїзд. На кораблі було повно різного роду робітників, що їхали до Франції на працю. Кілька днів ми плили по Балтійському морі, а далі через кельський канал на Північне море до пристані Ля Гавр у Франції. З Ля Гавр ми поїхали залізницею до Парижа. Їзда була довга, але приємна. Гарні краєвиди, чепурні домики французьких мешканців, які пробігали перед нашими очима відрадно впливали на наш настрій. Однак лиха думка, що тривожила мою душу, – це було питання: Що далі?

Маленькі й короткі французькі залізничні вагони хиталися аж трясли на розбитім та не поправленім як слід залізничім шляху. Інколи вколисували до сну, а деколи здавалося, що вони вилетять з рейок. Тут і там було видно поламані військові вози, гармати та інше військове приладдя, яке чомусь ніхто не спрятував та залишив те все немов на свідка недавньої війни. Пізно вночі ми прибули до Парижа. Ми пересідали на станції до рана. Ранком після снідання ми поїхали таксівою до недалекого готелю і звідси вже могли піти оглянути „столицю світу” та скомунікуватися з тими людьми, до яких я мав адресу. При допомозі автоводія таксівки не було тяжко їх знайти. Чоловік, що нас стрінув звав себе монсіє Штерн, очевидно чоловік „нашої віри”. У нього ми довідалися, що до Північної Америки, або Канади, годі дістатися, бо не можна дістати візи. За те, можемо свobodно виїхати до Мексіка, або на Кубу,

а також в інші краї Полудневої Америки. Ми вибрали Мексіко. й Кубу. Рівнож ми довідалися, що за кілька днів з пристані в Сан Назейро відпливає корабель „Еспанія” в ті сторони. За двадцять долярів ми дістали нові польські паспорти з новими іменами й прізвищами та візи до Мексіка та Куби, де й вік не робив такої великої різниці на тих паспортах. Мое нове ім'я було Александер Колосовський, а звання учитель слов'янських мов. Мій товариш подорожі залишив собі те саме ім'я, бо казав, що вже привик до нього. Там я довідався, що в Парижі існує клуб колишніх старшин московської армії, що повтікали перед большевиками. Було це недалеко й я рішив туди вступити та розвідати дещо.

Клуб містився в сутеринах великої кам'яниці. Було там багато різного типу москалів, які носили ще свої старшинські відзнаки та уніформи. Не бракувало й таких, що були в цивільному одязі. Я присівся біля незайнятого стола й насторожив вуха, щоб дещо почути. Але я міг почути тільки те, що говорилося при найближчому столі, де сиділо четверо людей – один полковник, два сотники й один поручник; всі чорити у військових уніформах з відзнаками, як за царських часів. До мене підійшов кельнер і спитав, що я позволю. Я попросив склянку вина. Коли я сьорбав вино, бо непривикший до нього, воно мені не смакувало, коло мене присівся один чоловік в цивільному одязі й почав розмову. Почалася вона від „хорошого” дня, а опісля став мене розпитувати, коли я приїхав до Парижа, чи довго тут буду та в якій частині я служив. Я давав йому виминаючі відповіді, але він приймав їх за правду. Казав, що він служить за дверника в одному готелі й хоч не багато заробляє, але йому поводитьсь не зле. Я сказав, що я хотів би виїхати з Франції і шукати кращої долі десь за морем.

– Ну, то хіба тільки в Полудневу Америку ще можна, більше нікуди.

– Чому?

– Не пускають! Але з Полудневої можна й в Північну!

– Як то?

– Коби тільки гроші, все можна!

– Коли ж їх у нас небагато!

– Правда, небагато! Наших вже багато виїхало!

Я випив вино, попросився з моїм непрошеним сусідом і вийшов. Я знову пішов на те помешкання, де нам дано паспорт, і застав там ще сидячого Дем'яна. Я попросив п. Штерна, щоб купив нам карту їзди до Мексика та Куби.

– Це має коштувати 210 доларів!

– Як, за одного?

– Ні, за двох.

– Ну, то ще не зле!

– Завтра будемо у пана й підемо купувати карти їзди.

– Добре!

Ми відійшли, і взявши таксівку поїхали до нашого готелю. Виспавшись вперше добре за кілька днів, ми на другий день були знову в Штерна. Він покликав таксівку й ми поїхали до корабельного бюро та купили там карти їзди. Агент бюро провіривши наші паспорти, сказав, що все в порядку й ми можемо завтра виїхати до Сан Назейро, бо то майже одна доба їзди. Ми просили Штерна, щоб допоміг нам дістатися на поїзд та вибрав такий, що їде без пересідки до Сан Назейро.

Ранком о 7-ій годині ми вже були в нього. Він скоренько викликав таксівку й ми поїхали на залізничу станцію. Тут Штерн купив нам два квитки, і ми давши йому по п'ятці за його услугу, поїхали поспішним поїздом до пристані. Ця дорога була багато краща від тої, що вела з Ля Гавр до Парижа й наш поїзд гнав по 80 км. на годину. Їзда тривала 19-20 годин. На другий день о 8-ій годині ранку ми вже були в Сан Назейро. Залізничний двірець, де ми висіли був недалеко пристані так, що ми вже перейшли кілька кварталів пішки. Ми зголосилися в бюро корабельного товариства й урядник запровадив нас на корабель. Тут ми лишили свої речі й плащі, бо на дворі було вже досить тепло й вийшли ще на місто. Походивши трохи по місті та пообідавши, ми посиділи трохи в парку, що прилягав до пристані та пішли на Корабель. Там вийшли на поклад і любовалися з одного боку гарним спокійним морем, а з другого, чудовим краєвидом і містом, що потапало в свіжій зелені весни...

Около 5-ої години по полудні нас покликано на вечерю. Від моря потягнуло вогкістю і вона відібрала мені охоту до їди. Однак з цікавості, я таки зійшов на долину до їдальні. В їдальні я випив тільки каву, а мій Дем'ян смакував якусь зупу з м'ясом. Коли ми так сиділи й розмовляли, до нас приступив один чоловік в синій американській сорочці й представився, як Петро Яцина з Рави Руської, який вертає, як емігрант до Америки та, що з ним їде одна дівчина – його сусідка. Я втішився, що знайшов своїх людей, бо якось відрадніше стало на душі. Після вечері, ми вже разом вийшли на поклад і посідали собі в окреме від інших людей місце та почали розмову...

Під вражінням весняного вечора я, що мав гарний тенор, замуликав собі якусь пісеньку. Яцина й його сусідка Марина почали підтягати й, так над чужим морем, що вилискувалося до заходячого сонця, понеслись легенькі звуки української пісні...

Зачувши українську пісню, до нас підійшло ще двоє людей з Волині – Дмитро й Василь... А далі, знову двоє з Перемищини й ще та й ще приходили, немов голодні птиці, коли їм хтось розсипав зерно. Так нас назбиралося около чотирнадцять осіб, а навіть один поляк з Замарстинова біля Львова, що дуже любив українську пісню, але говорив українсько-польським жаргоном. Пісня могутнішала, а далі перейшла в справжній спів...

– Ви дирегуйте! – озвався до мене Яцина. – Воно так краще вийде!

– Справді! Дирегуйте! – озвалася решта.

І так, ні звідси, ні звідти я став перший і останній раз „диригентом” імпровізованого хору. Я знав дуже багато пісень, як історичних так побутових і любовних напам'ять. Я подав слова й мелодію і ми вже гучно заспівали: „Де Дніпро наш котить хвилі”...

Пісня вдалася, хоч було трохи дисонансів, вона приємним звуком відбилася об беріг і полинула далеко по гладкому плесі моря.

За той час на березі й в парку зібралося багато людей, що любили тут відпочивати після щоденної праці, а наша пісня прикликала їх ще більше. Коли ми скінчили, над парком пронеслися гучні оплески. Це нас захопило до дальшого співу. Стара козацька пісня „Розвивайся ти високий дубе”, вийшла дуже гарно, а „Засвистали козаченьки”... – просто чудово! З парку разом з оплесками понеслися вигуки повторити пісню. Ми повторили. На поклад корабля вийшов капітан зі своєю обслугою і прислухувався нашому співові.

З мого боку було дуже нерозумним виспівувати на ціле горло українські пісні, а рівночасно міняти пашпорти та ховатися від поляків. Але молода душа не втерпіла й не звернула уваги на необережність...

На моє щастя гончі листи, які пустила польська поліція, не досягли Сан Назейро. Коли ми трохи перестали співати, з парку понеслися оплески та просьби, щоб ми співали далше. Капітан звернувся до нас німецькою мовою, щоб ми ще щось заспівали.

– Горло засхло, пане капітане – сказав я.

Капітан шепнув щось одному зі старшин і той пішов в діл. За хвилину вийшло двох служачих в гарних білих уніформах з тацю, склянками та кількома пляшками доброго португальського вина. Вони налили склянки й подали по одній кожному з нас. Ми прийняли його жест з подякою і зі смаком випили вино, а по хвилі заспівали „Чумака”, а далі „Орав мужик”, і інші загально відомі пісні та найбільше припала їм до вподоби пісня „Широкее болонячко вода заляла”..., за яку ми дістали дуже гучні оплески кілька тисячної маси людей, що зібралися в парку й тих, що на покладі. Сан Назейро певно перший і може й останній раз, слухало українську пісню, якої хоч і не розуміло, але вона своєю милозвучністю припала йому до вподоби. Вже було по дев'ятій годині вечора, як ми скінчили наш „концерт”. Деякі люди нас оплескували, а деякі розходилися по домах на спочинок. Та й ми відчували, що треба нам вже замовкнути, бо дехто готовився до спання. Корабель мав відплисти точно о 12:05 по півночі, тому й капітан пішов до своєї кабіни, готуючись в далеку дорогу.

Помалу й наш „хор” почав розходитися, а дехто залишив на покладі, щоб бачити вплив корабля, що уважалося сенсацією. Між тими залишенцями був і я. Моряки прятали й складали різні речі, як шнури, лавки, обтягали грубим полотном рятувничі човни й т. і

Около пів дванадцятої години загули мотори й це потрясло кораблем, а з димарів піднявся чорний густий дим... Це був знак, що корабель готовився в дорогу. Точно о 12-ій годині повідв'язувано грубезні шнури, якими корабель був прикріплений до пристані й рівночасно знесено переходовий місток. Загук з великою силою мотор і піднесено якори, які тягнули великі зубаті колеса, а які також робили багато гуркоту й галасу... 12:05 загук трикратно гудок і корабель нечутно почав відчалювати від берега. Його велике з рефлектором світло кидало своє сяйво на широко розлите море, яке чудово вилискувалося. Помалу зникали світла в пристані й в місті, а далі вже було видно лише біліючу заграву під якою чорнів беріг землі...

Хто не бачив відпливаючого корабля серед ночі та ще й весняної ночі, той не може виобразити собі тієї краси, а рівночасно страху й теміні безкрайого моря, яке огортає вас з усіх усюдів. Я довго дивився за зникаючим берегом Європи й цей вид насунув сум на мою скорбну душу...

– „Краю мій! – чи доведеться мені побачити ще тебе?” – говорило щось в моїй душі...

Около першої години по півночі я пішов до своєї каюти й положився спати. Я довго не міг заснути – забагато було вражень пережитого дня...

На другий день около полудня, ми прибули до еспанського порту Сантандер, де корабель задержався до ранку наступного дня, навантажуючи одне та вивантажуючи друге. Гарний гористий беріг на якому розкинулося старинне пристаневе місто, приваблював до себе. Хто хотів, міг дістати дозвіл на оглядини міста. Я також скористав з тієї нагоди. Вузькі й круті вулички з вузькими хідниками вилоненими камінними плитами та не високі камінні будинки нагадували довгий вік та старинний стиль будови.

По вулицях близько пристані стояли різні дрібні купці та з криком захвалювали свій товар. Хідники були завалені різного роду великими кошами, повні різnorodних овочів. На головніших вулицях стояли гарно умундировані жандарми й керували рухом їзди. В місті панував лад, порядок і чистота. Оглянувши трохи місто й купивши свіженьких черешень та інших овочів, я вернув на корабель. Біля корабля також товпилося багато перекупок, головно з овочами, які захвалювали досить галасливо, смагляві еспанки. Деякі з них сиділи в човнах біля корабля, а деякі на березі. Проданий товар подавали купцеві при допомозі шнурка, який спритно викидали на корабельний поклад. З цього торгу було трохи й сміху, бо деякий гріш падав у воду, замість в човен, або великий кіш, що його наставляла перекупка.

Ранком ми рушили просто на захід і вночі причалили до другого еспанського порту Коруні. Ми перестояли до рана, а потім знову виплили на широке море й звернули на полудне. З лівого боку далеко майорів беріг Португалії, а з правого широке безкрає море. Під вечір ми прибули до португальського порту – Порто (Опорто). Велике портове місто розкинене по гористій околиці вже не вабило мене до себе. Тому я оглядав його тільки з покладу корабля. Корабель, що стояв високо над водою, то все таки не перевищував високої гори, що на право від нас заслонювала нам велику частину міста. Тут ми простояли одну добу. Постій не наприкрувався, бо португальці бавили нас своїми окликами, захвалюючи свій товар. Та покупців між нами було мало, бо кожний дорожив грошем, не знаючи, що його чекає даліше. Під вечір другого дня ми виплили знову на широкий Атлантийський океан і звернули на полудневий захід. Заки смерклося, береги Європи зникли з наших очей.

Майже кожного з нас огорнув якийсь задушевний сум. Хоч ніби із власної волі ми покидали її, то все таки десь глибоко в душі відчувався жаль і туга.

Перший день плавби широким океаном ще не був поганим, але решта днів вже не належали до приємности. Наш корабель

різав води океану не впоперек, але наскрізь, тим то дорога водою була довша, а хвилі порушені вітром зі заходу били немилосердно в палубу корабля, від чого він мов горіхова лущина хитався на всі боки й жалісно скрипів.

Зразу ми виходили на поклад, але коли хвилі розколисаних вод переливалися аж через чердак і змивали все, що було рухоме, то ми радше сиділи вдоли у своїх каютах та вигойдувалися на своїх ліжках. Дехто грав в карти, дехто в шахи, а інші от так лежали, або сиділи на кріслах і мріяли про свою долю.

Я купив собі німецько-еспанський словарець та старався виучувати еспанську мову. Засвоївши собі кілька слів, я побачив, що з тим далеко не зайду, тому купив собі ще невеличку книжочку з короткими оповіданнями, а в словарі шукав пояснення слів. Я заприязнився з одним моряком еспанцем, який радо мені в тому помагав, а особливо в вимові слів. Знання латини помагало також багато. Забігши раз до корабельної крамниці, я за 50 центів купив собі польсько-англійський словник, який крім слівцець, мав ще багато різних пояснень. Ці три книжочки забирали мені весь час. На який третій, чи четвертий день нашої плавби, багато з наших пасажирів розхворувалися. Я на щастя не хворів, але не мав апетиту на ніяку їду, крім овочів, якими я відживлювався, купуючи їх в кантині. Помаранчі й цитрина з водою хоч не давали мені досить поживи, але й не творили ніяких жолудкових забурень. Мій товариш подорожі Дем'ян, дуже був розхворівся, і навіть грозив, що буде вмирати, але на це ніхто не звертав уваги. Я годував його помаранчевим соком кілька днів, а коли йому стало легше, то він сам за себе дбав. На одинадцятий день після виїзду з Порто, ми причалили около 3-ої години по полудні до Вера Круз в Мексіко.

Маючи невелике знання еспанської мови, я попросив одного старшину, чи міг би я піти на короткий час у місто трохи розглянутися. Він не дуже радо, але дав мені карточку з якою я мав право повернути на корабель, бо відчит пасажирів мав відбутися аж на другий день, а корабель мав там постояти аж

два дні. Я підійшов до містка, де один моряк провірив мою карточку, відщепив грубий ланцюг, яким був загороджений прохід і випустив мене на суходіл. Місто Вера Круз зробило на мене відразу гнетуче вражіння... Дуже переповнене, брудне й неохайне. Люди в широчезних капелюхах, з якимись коцями на плечах, рушались мов мухи в окропі. Все те виглядало немов приголомшене, без заінтересовання життям, недбале, і нецікаве. Я вступив до аптеки, на шильді якої видніло німецьке прізвище власника. Я спитав молодого ще, але дуже недбало порушуючоїся дівчини, чи може жінки, чи я можу побачити власника.

– Сеньор Пальо! – кликнула вона, але сама не рушалася з місця. З-за високої шафи показався середнього віку чоловік зі стриженими вусиками. Я приступив до нього і спитав:

– Чи говорите по-німецькому?

– Я! – відповів він.

– Я хочу вас пане про щось попросити...

– Гмм...

– Скажіть будь ласка, які тут життєві умовини для втікача з Польщі, який не має грошей та ще й мови добре не знає?!

– Ви з Польщі? Я теж з Польщі. Знаєте де Лодзь?

– Знаю!

– Ну, то ліпше нам говорити по-польському, перше, що ніхто нас не буде розуміти й язик не буде плентатися, – сказав він по-польському.

Ми розговорилися. Був це польський жид, який ще від 1920 року вів тут аптеку. Від нього я довідався, що умовини життя погані, праці немає, а без більшої суми гроша тут нема що робити. До Америки не впускають. Клімат гарячий і для нас людей північних країн, просто невиносимий. Він сам довго не міг заакліматизуватися, бо цілими днями й ночами купався у власному поті, а тіло його було завжди покрите висипкою.

– Що ж мені робити? – спитав я – маю візу до Мексіки й до Куби. Чи Куба краща?

– Ні, не краща, але хоч то острів, то умовини життя трохи легші. Зрештою й до Америки недалеко. Може змінять за-

кон і можна буде виїхати. Він погостив мене якоюсь водою званою „касіосом”, яка видалася мені приємною в запаху й смаку. Я подякував йому за гостинність і пішов назад на корабель. Тут я мав трохи клопоту. На містку був вже інший моряк і бурмочучи щось по-еспанському собі під носом, не хотів мене зразу випустити. Він обертав ту карточку в руках на всі боки, але мене не впускав. Я просив його, щоб покликав того старшину, що мені видав карточку й він посвідчить, що я належу до цього корабля. Він глянув ще раз мені в вічі й подивившись на карточку, нарешті відщепив ланцюг і я вступив на поклад. На покладі я стрінув Дем'яна, що очевидно втішився мною.

– Де ти був? Я за тобою шукаю по цілому кораблі!

– Був у місті, або що?

– Ну, нічого, але я не знав, де ти подівся!

– Е-е, ти не мусиш все знати, – відповів я з усміхом. – Ходи сюди я тобі щось скажу!

Коли ми найшлися в окремому від людей місці, я йому розказав, що я був у місті та засягнув деякі інформації і рішився їхати на Кубу, бо дорога й так заплачена й маємо візи. Він не протестував, хоч з природи був упертим – погодився.

Звідси ми поплили до невеличкого міста Кампечі, де постояли кілька годин і повернули в сторону Куби.

10-го травня ми прибули до Гавани (Габана по-еспанському). Кожний пасажир після правила мусів мати найменше 50 дол. готівкою, щоб висісти на кубинську землю. Інакше кубинські урядовці не приймали такого емігранта.

Коли ми висіли з корабля і опинилися на землі, нас стрінув гарно одягнений чоловік і заговорив по-українському. Це нас урядувало.

Був це галицький жид, який на вулиці Соль (сонце) Ч. 20 мав коршму й кілька вільних кімнат на першому поверсі до винайму по 25 центів на добу, або 7 пезів на місяць. Ми з Дем'яном у нього й примістилися; харчі ми купували в реставраціях, або на торзі. Звідси ми вперше написали листи, як до Аме-

рики так і до дому, щоб дати знати нашим рідним, де ми знаходимося. З дому ми не просили відповіді тому, бо не знали, як довго ми будемо на тій адресі. Цілі дні ми просиджували, або в парку „Ведадо”, або в пристані. Також часто відвідували американський консулят в справі одержання візи до Америки, але це була даремна витрата часу, бо там були тисячні маси народу, а квоти невеликі. Були й такі, що вже по два роки чекали на візи. Праці ніде не можна було дістати, а як що вона де була, то дуже дешево оплачувана й на неї чекало сотки рук.

Обізнана праця на доку в пристані була загрожена страйком. Наше положення було незавидне. Я особливо дуже журився тим, яким способом я віддам ті великі довги, які мій добрий батько затягнув через мене.

Одного дня сидючи в парку, ми довідалися, що приїхав з Канади якийсь д-р Йосиф Дикий і вербує робітників до Канади. Стріча з Диким мала відбутися на подвір'ї кравця Барана того ж дня у вечорі. Вечером ми прийшли до Барана, нашого бойка зі Самбірщини. Там вже було повно людей. Я ніколи не здавав собі справи з того, що таких як я, а може ще в гіршому положенні, з около дві тисячі наших емігрантів на Кубі. Десь коло 9-ої години з'явився „д-р” Дикий, якого ми привітали гучними оплесками, як нашого спасителя. „Д-р” Дикий робив приемне враження. Говорив гарною українською мовою, дуже гарно одітий на кубинський лад у біле убрання. Говорив він, що розуміє наші злидні, що він приїхав нам допомогти та, що він обіцяє нас всіх забрати до Канади, де є свої люди й подостатком праці для всіх. Ми всі дуже сердечно його оплескували, що підбадьорувало його дальше плести нам різні нісенітниці. На кінець сказав, щоб ми всі вписувалися в заздалегідь приготовану книгу та, щоб кожний з нас склав по 5-ть дол. на руки п. Барана, який віднотує це в книзі. Це, казав він, є на вироблення документів для кожного з нас та зачет на подорож, яка не буде багато коштувати, бо її субсидіює канадійський уряд. Кожний з нас радо вписувався і радо складав, може й останніх п'ять дол., щоб лише вирватися з того безнадійного пекла. Пан Дикий зібрав около три тисячі дол., і тільки ми

його й бачили. Це був собі ошуканець, що на спілку з Бараном тяжко скривдили тих бідних людей зданих на ласку долі в цій тропічній країні...

Гавана дуже гарне місто тропічних країв. Збудоване при заливі тої ж назви. Має багато парків, в яких ростуть різні тропічні й субтропічні дерева й корчі. Широкі бульвари в середині міста вилиті асфальтом та гарні, кілька й кільканадцять поверхові кам'яниці, здебільша обложені білим і сірим мармуром, надають йому казкової краси. Місто мало теж легку індустрію, як Сфифта, велику фабрику м'ясних виробів та кілька рафінерій оливи. Крамниці, а особливо коршми не мають передньої стіни. Цю стіну творить груба сталева сітка, яку на ніч засувається, а на день розсувається. В той спосіб кожний має свобідний вхід і вихід. В середині міста була комунікація гарними трамваєвими возами, автобусами й таксівами, що їх можна було стрінати на кожному кроці. Правда, вся ця індустрія, як і великі склади та люксові склепи й магазини були в руках американських жидів. В них ви могли розмовитися на якій хочете мові. На перший погляд не вдаряло в очі те, що вони визискують тубильців. Але, коли ближче приглянутися, то це давалося бачити, що тубильці були послугувачами, а панамі був хтось інший. В Гавані була теж державна льотерія, і в той час кожна крамниця, ба навіть кожний перекупник продавав льотерійні білети по 25 сентаво, на яких, як держава, так і більші і менші торгівці робили великі гроші. Виграна була щотижня і багато наївних людей тратили на це останки своїх заробітків. Правда, тубильці ліниві до праці й кожную працю, що вимагала більшої снаги, виконували європейці, заманені сюди несовісними агентами. Згодом вони ставали власниками малих підприємств, а тубильці працювали в них за безцінь. В Гавані в той час розвалювано багато старих кам'яниць, що на їх місці мали постати нові модерні хмародери. Багато наших людей знаходили собі працю при розбиранні тих будівель, бо все те виконувало людськими руками. Один з наших емігрантів хвалився мені, що за три місяці заробив 90 дол., що в порівнанні до польських заробітків називав він великим добро-

бутом. Я хоч любив працю, то за цю працю не брався, бо вона виснажувала й була понад мої сили. Пожива в Гавані була дуже дешева. Невिбагливий чоловік міг прожити за 25 сентаво денно. Але, коли не було ніякого прибутку, то привезений із собою гріш ненадовго вистарчав.

Одного дня перед полуднем росів дощ і ми сиділи на долині в пиварні нашого готелю, бо хоч на дворі було гаряче й душно, то виходити без парасолі було не вигідно, бо від цього хворіли люди. До мого столика підійшов якийсь панок, що носив і поведінкою зраджував себе, що він не кубинець. Він сів біля мого столика й замовив собі пиво.

– Поляко? – запитав він мене, п'ючи пиво.

– Но, алімано, – відповів я.

– Чи розумієте по-польському?

– Ні!

Він намагався говорити по-еспанському, але він ту мову знав гірше за мене. Я вдавав, що він мене не цікавить, але за те пильно стеріг кожний його рух. Його маринарка була заціплена на всі гудзики й я спостеріг, що йому гаряче. Він розстібнув маринарку, щоб дістати хустину й я пізнав на полі його маринарки знайому мені бляшку з „ожелкем” та написом: „Польська Паньствова Поліція Вив'ядовча”. Ага! – подумав я, – і ти тут?! – Значить, шукає за кимось.

Польща не мала свого представника в Кубі; її справи полагоджувано в румунському консуляті. Цей панок не був мені страшний, але, коли б він упевнився, що особа, якої він пошукє скидається на людину, яку він стрінув, або хтось показав йому пальцем на неї, він міг покликати кубинську поліцію, а та помогла б йому довершити його діявольське діло. Я знав, що вже кількох втікачів з Польщі так зловлено. Я був радий, що коло мене не було нікого з наших, які могли мене зрадити рідною мовою. По хвилі я встав та пішов в бік кімнати, де була туалет, а там бічними дверми вийшов на другу вулицю і пропав серед товпи. От так я спекався ляха, який з певністю шукав за мною.

Одного дня ми сиділи цілим гуртом біля пристані, до нас

підійшов добре одягнений чоловік і спитав чи хто з нас бажає проїхатися до Карденас, що лежить яких 85 миль на схід від Гавани, де можна дістати ліпшу працю на плянтаціях, як у Гавані. Кількох нас згодилося. Ця їзда мала коштувати два пези й відбутися великим човном. Ми умовилися, що на другий день рано маємо очікувати його біля пристані. Він не жадав від нас грошей згори, казав, що заплатимо завтра, але дав нам кожному, що згодився їхати свою карточку-візитівку.

Коли я вернув під вечір до своєї кімнати, я побачив, що я мав непрошених гостей. Моя валіза зникла, а з шафи забрано мої речі щоденного вжитку. Шастя хотіло, що я взяв годі із собою маринарку, в якій я мав зашитих около двісті доларів. Я зголосив крадіж власникові готелю, але цей сказав, що він не бачив нікого, щоб хтось чужий вештався по кімнатах. Казав, що покличе поліцію та я відмовився від того, бо шкода не була аж така велика, щоб втягати до того поліцію та, щоб газети робили з того сенсацію, яка могла некорисно для мене скінчитися.

Ранком перед п'ятою годиною ми були біля пристані. За кілька хвилин підпливло велике човно й ми всіли на нього. Нас було шістьох, але в човні вже було около тридцять осіб. Були там жінки з маленькими дітьми та мужчини, майже кожний-кожна з іншої країни світу. Українців було трьох: старий Яцина, Дем'ян і я. Власник човна, що його називали – сеньор Поль, взяв від нас по два пези, дав нам якісь квитки й човно рушило на захід з гаванського заливу, потім гостро скрутило на північ, і щоб не плисти по саванських болотах, відплило далеко на мексіканський залив. Сеньор Поль мав ще двох молодих помічників, з яких один сидів в долині біля мотора, а другий коло стерна. Поль стояв на чердаку й дивився в даль. Розпущені паруси робили невеличку тінь, але підійшовше вгору сонце стало таки на добре припікати...

– Коли будемо в Карденасі, сеньор Поль? – запитав я.

– О, за яку годину, – спокійно відповів він.

Острова Куби вже невидно було зовсім і нам здавалося, що ми не в заливі, але на океані. Сонце немилосердно пекло,

а схватися не було де. Біля нас появилися цілими громадами величезні дельфіни, які вискакували високо в повітря і знову занурювалися в воду. Вони немов би бавилися з нами, часто підпливаючи аж під саме човно. Інколи здавалося, що, коли б той морський звір вдарив своїм великим тілицем в човно, то може й перевернув би його. Коли ми так приглядалися цим великим риbam, в нашому човні щось гостро грюкнуло, що аж стрясло човном. Сеньор Поль побіг на діл. Був він там довго, може з годину. Я схилився над сходами, щоб побачити, що там діється. Він і механік стояли над розігрітим майже до червона мотором та про щось спорили. З їхньої мови я зрозумів, що з мотором щось не в порядку. Я пішов назад човна й побачив, що пропелер не працює. Коли вийшов Поль на поклад витираючи спітніле чоло, виглядав сердитий.

– Що сталося, сеньор Поль? – спитав я ласкавим тоном.

– Шефт урвався, але не журіться, ми будемо старатися якось то направити!

Вітру не було й вітрила хоч були розпушені нічого не помагали. Так вони направляли до вечора. У вечорі, коли сонце зайшло далеко за обрій, ми втомлені спекою простяглися на покладі й поснули. Ранком збудило нас щедро гріюче сонце. Обмитись не було чим. Бочка води, що була на покладі, була призначена виключно до пиття. Вода була тепла й вже тхнула зіпсуттям. Поживи ми не мали. Сидіти так в безділлю було прикро, але не було ради. Коло полудня Поль і його помічники винесли нам по пушці на двоє осіб консервованої фасолі. Не ївши вже більше доби, ми з'їли фасолю зі смаком, але вона посилила спрагу. Пізніше по полудні Поль дав нам по склянці руму. Цей напиток дарма, що пік, усунув трохи спрагу. Ми не знали, де ми є, як і не знали чи пливемо, чи стоїмо на місці... Дельфіни, що гралися довкола нас лише деколи, коли їх була більша громада, забавляли нас; ми почали до них привикати...

Пекучо докучливе сонце побуджувало спрагу, а вода в бочці вже не надавалася до пиття, бо страшно тхнула гниллю.

– Коли б хоч вітрець повіяв, – сказав до мене старий Яцина.

– То правда, що він нам придався б, але він і є дуже небезпечний.

– Я не дбаю який він буде, але, щоб трохи охолонути, бо здається, що чоловік згорить!

– Будьте терпеливі, пане Яцина, якось Господь дасть! – відповів я.

Вечір знову нас охолодив і хоч спрагнені та голодні, ми поснули дехто був. На третій день мало хто вставав, бо не було чого. Молода ще вірменка опершись плечима об поруччя, тулила до своїх грудей свою хвору дитинку, якій може було 7-8 місяців. Бідне маля скигліло й плакало та не хотіло прийняти грудей своєї матері. Коло неї забігав чорнявий чоловік, маючи може так з 35-ть років, але він був безрадий. Ми співчували тій бідній родині, але не могли нічого порадити тим більше, що вони не знали іншої мови, крім своєї. Я просив Поля, може б він чим допоміг їм та він безрадно лише розвів руками. Дивлячись на свою конаючу дитинку, бідна мати скроплювала її смагляве личко своїми сльозами. Не тяжко було догадатися, що діялося в душі тої нещасливої матері. Це була трагедія безпорадної родини, в якій ми всі на човні не хочучи брали участь. Ніхто не міг передбачити, яка буде дальша наша доля та що нас чекає. Інколи насувалася грізна думка, що нас усіх жде доля цієї дитини. Нас огортав страх, докучав голод, а найбільше мучила нас спрага, горяч та брак води. Вода в бочці вже смерділа та мала повно різного хробаччя, і коли хто хотів відсвіжити свої губи водою, брав хусточку від носа, накривав нею горнятко і так затулюючи носа, щоб не чути смороду крізь хусточку та, щоб в рот не лізло з водою хробаччя, відсвіжував спрагнений рот. На покладі починалося гудіння і нарікання. Поль і його помічники узброїлися в револьвери без яких не виходили на поклад. Деколи один, або другий з помічників Поля виходили з далекосяглими крісами. Було видним, що вони боялися бунту й були готові застрілити першого-ліпшого, що ставив би якийнебудь опір, або заговор. Їхне шастя було в тому, що на човні був цілий Вавилон і, що не нашлося ані десятка людей, які могли себе розуміти. Німець Фріц

Бравгер, що дуже прив'язався до мене й був дуже віруючою людиною, заєдно молився. Особливо ночами, коли всі спали, можна було бачити Фріца, як він довго навколішки молився. Його побожність впливала на багатьох і кожний молився по своєму, і як умів...

В молитві з Фріцом ми знаходили полегшу нашої незавидної долі та надію на наше врятування...

Під вечір дитинка вірменки на її колінах померла. Відна мати голосила й ридала на ціле горло, тулячи мертве тіло своєї дитини до грудей. Ніхто з нас, навіть її чоловік не перешкадав їй, а потішити її було годі, бо вона нас не розуміла. Якийсь час вона тулила дитину до грудей, а потім поклала на дошки покладу біля себе й довго, довго вдивлялася в її мертве обличчя. Потім сперлася на рамя свого чоловіка й знову голосно заридала, вимовляючи якісь незрозумілі для нас слова.

Ми всі дивилися на неї з глибоким співчуттям. Я підійшов до Поля і попросив його, щоб він дав їй щось напитися. Він пішов на діл, виніс кілька пляшок руму, подав велику чарку опечаленій матері й батькові, а також усім нам. Напиток успокоїв спрагу, але відновив жадобу їди. Зрозумівши це, Поль виніс скриньку з бляшанками консервованої риби, які роздав по одній на дві особи. Риба до якої я ніколи не мав замилювання, не смакувала мені й тепер, тому я свою частину віддав Фріцові.

Після такої вечері Поль підійшов до вірменки й вказав пальцем на мертву дитину й на море. Вона нічого не відповіла тільки очима повними жалю і розпуки дивилася на нього, ніби кажучи: „Роби, що хочеш, бо ти є спричинником її смерті“!... Він взяв від неї якусь плахту, якою вона досі накривала дитину, обвинув нею маленького мертв'яка й пішов на долину. Вернувши назад, він виніс кавалок шнура та чимось напівнаповнений мішок. Він вложив тіло дитини в той мішок, зав'язав його, скинув зі своєї голови свій ширококрисий капелюх, перехрестився, поклав знак св. хреста над мішком і взяв його обережно на руки та подав батькові. Батько відмовився хитанням

голови. Тоді він сам повагом підійшов до борту й так само повагом спустив мертве тіло дитини у воду. Мати, що досі сиділа нерухомо, кинулася мов поранена левіця за своєю дитиною зі страшним ревом розпуки. Її здержував чоловік, але вона вирвалася від нього й летіла просто на низьке поруччя борту. Вона була б полетіла в воду, коли б не Поль, що обернувся і не зловив її в свої дужі руки. Кількох нас прискочило до неї з обох сторін і старалися її успокоїти та це не так легко нам вдавалося. Вона кусала нас по руках, виривалася і ревіла мов божевільна. Вкінці ми опанували її і посадили на давнє місце. Поль загрозив, що він її зв'яже й вона трохи успокоїлася.

Ця трагедія нещасної вірменської родини потрясла нами всіма до глибини душі. Ми щиро співчували їхньому горю, але не могли ніяк їх потішити... Вірменка з-під лоба поглядала на озброєного Поля і тяжко хлипала.

Нас дуже дивувало те, що досі нас не стрінув ніякий корабель, ані жадне рибальське судно, які могли б прийти нам з поміччю. Також не могли зрозуміти, чому Поль і його помічники носять зброю, але ніхто не хотів нас про це поінформувати.

БУРЯ

Заки зайшло сонце, на небосклоні появилися маленькі білі хмаринки, яким з великою увагою приглядався Поль. Сонце не зайшло за чистий горизонт, як звичайно, але сховалося за хмару.

– Будемо мати зміну погоди, – сказав я до Фріца.

– Щоб хоч Господь хоронив нас від бурі, – відказав він.

Заки настав сумерк, видно було, що хмари густішали й зливались з собою. В тропічних і субтропічних сторонах бурі приходять нагло й скоро й, часами скоро зникають. Поль далше слідив з великою увагою за хмарами, опершись плечима об щоглу.

– На що він чекає? Що він сподівається? – майнула в мене думка, з якою я поділився з Фріцом.

— Так, справді! Який буде кінець цієї нашої подорожі? — відповів він з запитом. Скоро почав западати сумерк, а з ним надходила грізна ніч... Ми з Фріцом стали на коліна до молитви, і кожний з нас своєю мовою молив Всевишнього, щоб відвернув від нас лихо й нещастя. Ми не збиралися спати, немов передчуваючи якесь лихо. Над нами пробігла сильна струя теплого вітру й скрутила наше човно на яких 45 ступенів. На морі показалися великі буруни, які почали сильно гойдати човном. Поль кинувся зі своїми помічниками звивати вітрила. Човно мов велитенський дельфін вискакувало з води, то знову занурювалося. Великі хвилі води кидали ним мов горіховою лущиною на всі боки. Довкруги нас була страшна темна ніч... Одна велика хвиля води вилетіла на поклад і замало що не змела нас звідси. Серед усіх нас запанувала страшна паніка. Страх, що охопив нас, заставив віруючих до молитви, а невіруючих до плачу й зойку. Схоронитися не було де, бо в палубі не було місця для нас усіх. Жінки, що були на човні, почали ляментувати й верещати. Картина була страшна, яку годі описати. Ми всі були мокрі від стіп до голови, биті раз-у-раз розбурханими хвилями води. Поль наказав всім полягати й держатися поруччя. Та хоч так було безпечніше, то все таки було не вигідно, бо човен перевертався, то в один, то в другий бік, а кожна велика хвиля вдиралася на поклад і сувала нами сюди, то туди, або збивала нас усіх до купи. Вода й вітер творили страшно-оглушуючий шум, при якому не можна було почути й однісінького людського слова. Розгукане море кидало нами, мов галушкою. Через непрацюючий мотор човно було без світла. В середині палуби блимала невеличка нафтяна лампа, але її жовтавого світла не було видно навіть і на кілька кроків. Кожний з нас думав, що це прийшла остання хвилина нашого життя. Вітер дув зі страшною силою і чимраз більше розколюсував морські хвилі, які кожної хвилини грозили нам смертю. Поль, що стояв біля сходів, що вели в долину, був весь мокрий, а жовте світло лампи робило його високу й сильну постать грізною та нерозгаданю... Я підповз до нього і просив, щоб він забрав жінок в діл. Він згодився. Тоді я з Фріцом

останніми зусиллями затягнули одну жінку в діл. Інші мужчини привели другу й так помалу ми завели всіх п'ять в діл, де вони посідали на якусь лавочку. При слабому світлі ми побачили, що майже ціле човно було заладоване якимись скриньками, а на одній з них можна було вичитати: „Рум”. Тепер ми зрозуміли, чому Поль і його помічники носили зброю, та чому ми не стрічалися з ніякими кораблями, або рибальськими суднами. Стало очевидним, що Поль займався пачкуванням алкогольними напитками, мабуть до Америки, де тоді була прогібіція-заборона їх виробляти й продавати та уживати. Таке пачкування давало великі доходи. І тільки вправний моряк з широким і добрим знайомством міг тим займатися. Поль наляжав до них в повному значенні того слова. Високий, сильної будови тіла та гарний з лиця і спритний у поведінці, добре витренуваний, мав в собі всі прикмети міжнароднього купця, але не бандита. Поль маючи компас і мапу зумисне уникав зустрічі з кимнебудь, тримаючись весь час на неутральних водах. Він мабуть теж уникав човнів американської прибережної сторожі, яка могла його взяти в свої обійми, з яких він не легко міг звільнитися та ще й до того понести великі матеріальні втрати. Це він добре розумів і будучи в критичному положенні з причини урваного шепту, не міг свобідно порушуватися, ані втекти на неутральні води, коли б за ним гнали бистрі човни прибережної сторожі. Також підозрілим було те, що він через останні три дні пильно слідив з далековидом по морю, мабуть шукаючи сигналу свого спільника з Америки...

Шаленому вітрові прийшов у поміч уливний дощ. Вітер шумів і гудів та кидав нами по морю, а дощ, що лляв мов з відра, заливав нам очі. Деякі розкривали рот та ликали солодку дощеву воду, і так освіжували свій висохлий чотироденним праженням сонця організм. Де-не-де темряву ночі прорізувала блискавка й гриміли грізно громи. Ця стихія мала таку страшну силу, що здається, що кожний, що був на цьому човні зрозумів, що є Бог на світі й, що в цю грізну годину тільки в Нього просити порятунку.

Старий Яцина й мій товариш подорожі Дем'ян, що на взір

свогого брата став теж безвірком, тепер стояли на колінах з обличчям зверненим до вітру й молилися. Тут здійснилася наша приповідка: „Як тривога, то до Бога”!

Дош не уставав, хоч здавалося, що вітер почав слабнути. Велитенські морські хвилі не переставали й не дали нікому заснути. Десь над раном около 3-ої години по півночі дош у став, наше човно перестало хитатися, а хвилі води вже були зовсім малі. Коли на сході почало зоріти, а з небозводу почали зникати хмари й де-не-де було видно зорі, ми спостерегли, що ми на міліні й тому наше човно не рушається. Небо на сході почало прибирати пурпурову краску, що долом збігалася з золотою. На право від нас, може який км., або два, у віддалі щось чорніло. По лівій стороні того не було. Значить земля. Я сіпнув Фріца за рукав і шепнув йому: – Бачиш? – і показав йому рукою чорну смугу.

– Я, – відказав він.

– Я скачу в воду, що буде, то буде! – сказав я.

– Я також!

Я сіпнув Дем'яна, що лежав біля мене за полу й шепнув:

– Ходи!

Він, що був задрімав, з просоння щось муркнув, але підвівся протираючи очі, спитав: – Що?

– Ходи, як не хочеш тут зогнити! – шепнув я гостро!

Швиденько ми подалися до борту, переступили поруччя і шубовств у воду. Ми трохи перечислилися з глибиною води. Вона була заглибока, треба було плисти. Ми трохи відплили від човна й знову почали міряти воду стараючись досягнути дна. Воно було ще недосяжне. Хтсь з наших „пасажирів” зауважив, що ми скочили в воду й давай собі. Плюскіт води викликав Поля на поклад. Він вибіг з крісом в руках і почав гукати на нас, щоб ми вернулися, бо він буде стріляти. Ми вже були яких сто метрів від човна й зігнорували його поклик та докладали всієї сил, щоб чим скорше добитися до берега. Беріг, що здавався таким близьким, якось не присувався до нас. З останками сил, ми вийшли на міліну й вже могли йти, хоч ще по шию були в воді. Що далі вода була мілкіша. Вкінці, коли зійшло сонце ми

добилися до шуваря-багнища, зарослого корчами й високою осокою. Це багнище здавалося не мало кінця. Довго, довго ми йшли ним спотикаючись об коріння та різні гияляки, що лежали в воді Бог зна від коли.

НА НОВІЙ ЗЕМЛІ

Нарешті ми вийшли з води й йшли мочарями, зарослими осокою та кущами. Ця осока, що її, як я пізніше довідався, називають „шаблева трава”, має ту властивість, що по обох боках свого пера має гакуваті в діл дуже гострі зубці. Вона порізала наші штани аж повище колін так, що тільки стрябки висіли, а також не пошадила й наших ніг. З наших ніг спливали кров, а рани від тих клятих зубців дуже пекли від осаду на траві.

Ми мали щастя, що не натрапили на їдовитих вужів званих „Мокасінами”, яких є багато в тих околицях, а які скриваються між вимитим водою корінням дерев і часто ранком полюють на свою добич.

З великим трудом ми добилися на суху землю. Ми йшли весь час на схід, тримаючись сонця. За яких два-три кілометри нашої мандрівки по суші, ми нашли якусь заглибину в землі, в якій була чиста та холодна вода. Доброго приступу до неї не було, але пригорщами можна було напитися. Мій Фріц цієї штуки не знав і дуже дивувався, як ми з Дем'яном пили пригорщами воду, а далі й сам почав пробувати. Ми пили ту воду без кінця. Вона видавалася нам такою смачною, що не можна було від неї відірватися. Напившись досхочу, ми пустилися далше в дорогу в надії, що знайдемо якусь людську оселю. Але довго нам не довелося йти. Обпившись тієї води, ми почали слабнути, а далі стали сонними так, що далше ми не могли йти, а до того, ми всі три відчули гострі болі в наших шлунках. Недалеко росло розлоге дерево, що своїм корінням високо піднесло землю. Земля не була мокра, мабуть тут не було тієї зливи, що на морі. Ми положилися під деревом і заснули мертвецьким сном. Коли ми пробудилися, Фріца вже не

було коло нас. Він мабуть не хотів нас будити, і видно вирішив самотою шукати своєї долі, досить того, що його не було.

Було це около 3-ої години по полудні, дня 14 червня 1924 року. Ми з Дем'яном пустилися далі йти, даліше на схід лісом і корчами, якими була покрита тут земля. Правда, рістня була тут трохи відмінна. Ніде не було видно пальм, але духота та горяч були ті самі. Зрештою, ми ніколи не були в кубинському лісі й не знали, як він виглядає. Ми йшли яку годину. Ліс рідшав, були вже широкі поляни і сіножати. В недалекій віддалі ми побачили двох людей, що наклали сіно на віз, запряжений гарними чорними кіньми. Ми спрямували наші кроки до них з надією розвідати, де ми є та чи зможемо дістати якої поживи.

Коли ми підійшли до них, вони з великим зацікавленням гляділи на нас, переставши працювати. Вони виглядали на еспанців, але впевнитися в правдиве їхнє походження було годі. Я поздоровив їх еспанською мовою та спитав чи далеко до Гавани.

– Габана? – з зачудуванням запитав старший. – Ні, це Флорида!

Наш вигляд був страшний. Брудні сорочки, без капелюхів, з розхристаним волоссям, штани подерті вище колін, а на ногах позасихана кров...

– Сеньор, – де ми могли б дістати трохи якоїсь поживи? – бо ми голодні, – запитав я його.

– Тут немає нічого в поблизу. До Вийбор Сіти буде около сім миль, але ви не можете йти в такому стані до міста... Найкраще буде для вас, як ви підете зі мною на ферму!

Він ще кинув кілька пластів сіна на віз і сказав до свого сина, 15-16 літнього юнака, що з тим поїдемо до дому. Ми вилізли на віз і скоро в'їхали на пільну доріжку й нею на ферму. По дорозі цікавий еспанець питав нас, хто ми такі, та як ми дісталися сюди. Його мова була вже переплетена англійськими словами, але, як могли, так порозумівалися. Він видався нам добродушною людиною, яка широко нам співчувала.

Приїхавши на ферму, яка була гарно загосподарена, ми

ми вперше попросили води, щоб помитися. Після представлення нас своїй жінці, він завів нас на поверх, де було кілька кімнат, але одно ліжко, якого ніхто не вживав.

– Тут можете переслатися якийсь час, – сказав, але перше підемо й щось перекусимо!...

Коли його жінка готовила нам перекуску, він даліше випитував нас про нашу подорож і чи ми маємо кого в Америці, щоб прийшов нам з поміччю. Я бачучи його щирість, розказав йому все, що треба було йому знати. Рівночасно ми сказали, що маємо рідних в Дітройті та Клівленді й навіть подали йому адреси, – я свого тестя, а Дем'ян свого брата.

Коли ми трохи перекусили й подалися на гору, наше ліжко вже було гарно застелене, а на кріслах лежали дві пари старих, але чистих „оверголсів”. Господар за хвилину з'явився знову, приніс нам папір і коверти та сказав:

– Ви можете написати листи до ваших рідних, а зворотню адресу я подам сам, і коли напишете, то прошу мені передати, а я надам на пошту.

Ми щиро дякували за його гостинність і шире відношення.

– Ось тут дві пари „оверголс” – додав, – можете ними користуватися!...

Ми таки зараз взялися до писання. Написавши короткого листа до свого тестя, подаючи йому вістку, що я вже на Флориді, я рівночасно просив його, щоб переслав мені яке убрання, бо я не маю в що вбратися. На другий день наші рани на ногах почали трохи присихати, а деякі глибші почервоніли й зачали загноюватися. Добрий господар – Дон Хуан Гонзалес приніс нам йодину до смаровання ран. Справді, йодина помогла, хоч дуже зразу щипала, але рани почали гоїтися. На третій день ми вийшли на подвір'я і помагали господареві в його праці на обійстю. Він прийняв нашу послугу з вдячністю, бо бачив, що ми не лінохи й не надуживаємо його гостинности.

Ми дуже нетерпеливо чекали відповіді на наші листи, але її не було. Вже почали побоюватися, чи наші листи дійшли до своєї цілі. Та не було іншої ради, як чекати. На п'ятий день – була це субота ранком, як на ферму Гонзалеса заїхала так-

сівка, а з неї висів якийсь пан з валісками. Коли він вступив до хати Дон Хуана, я впізнав у ньому свого дорогого тестя, що замість посилати прошені у нього речі, сам потрудився приїхати й привіз для нас все, що було потрібне, навіть черевики. Ми повбиралися, поснідали та заплатили Дон Хуанові по двадцять доларів за його добродійство та братнє відношення до нас, попросилися і поїхали замовленою ним же таксівою на залізничну станцію, бо поїзд до Дітройту мав відходити в полудне. Тесть купив нам квитки їзди й ми всіли до гарно випосаженого вагону, що хоч був звичайним, то виглядав багатше й краще, як польські, або французькі першої кляси. В неділю ранком ми вже були в Дітройті. Один зі свояків Дем'яна забрав його зі собою до Клівленду. Я примістився на помешканні свого тестя. Помившись трохи, ми пішли з тестем до української католицької церкви, що була при вулиці Грейлінг, де я горяче молився, дякуючи Всевишньому Господеві за Його ласку, що спас мене від видимої смерті та привів здорового до цієї країни.

Після Богослуження ми вступили до українського Базару, де я познайомився з кількома активними українцями. Ще того самого дня я написав листа до своєї дружини й родичів, повідомляючи їх про своє прибуття до Америки, і запевнив батька, що я буду працювати і навіть виконувати найгіршу працю, щоб тільки заробити ті гроші, щоб їх віддати нашим вірителям.

Мій тесть працював ніччю в фабриці Мексвила й тому, що мав майже цілий день вільний, він водив мене по місті та по фабриках, де я шукав праці... Її — працю не легко було так знайти. Всюди, де б ми не зайшли, діставали відмовні відповіді. Оце вперше в моєму житті я ніс себе на своїх власних ногах на продаж, але ніхто не хотів мене купити. Це дуже прикро подіلالо на мене. Мене гриз батьківський довг, якого речинець зближався, а також я не хотів бути паразитом і сидувати свого доброго тестя, щоб він за мене все сплачував.

Так минали дні за днями і кожний день огортав сумом мою скорбну душу, бо кожного дня я ходив від фабрики до фабрики, але ніхто не прийняв мене на працю.

Одного дня я стрінув під одною фабрикою двох українців з Канади, що шукали за працею, але не могли її знайти. Вони поінформували мене, що дітройтська електрична — Дітройт Едісон Ко., буде кількадесят миль від Дітройту нову електричну і там потребують робітників. Я сказав про те тестеві. Він хоч не дуже з тим годився, бо казав, що то за тяжка для мене праця, але дав мені кілька доларів на дорогу й я поїхав. Мене прийняли там до праці за дуже дешеву заплату, бо всього 30 ц. на годину, але треба було погодитися. Я працював там з десять тижнів — викидаючи з залізних возів ринь і пісок, носив цемент, навіть мішав його з ринню і піском. Була це тяжка праця, але задовілля, що я працював сам та сам себе одержував, впливало додатньо на мене.

Була вже осінь, ранками були приморозки, робітники спали в stodолі одного фермера й в поблизу там же — в нього й харчувалися. За це він брав у нас половину нашої платні. Отже не дуже воно оплачувалося там працювати. В stodолі було вже холодно, накриватися не було чим. Я простудився. Треба було покидати працю і повертати до міста. Та все ж таки, я заощадив стільки, що купив собі зимовий плащ та відіслав батькові 50 доларів. Вернувши до Дітройту я за короткий час дістав працю в фабриці, де зивали мідяні й мосяжні рури. Там мене любили за щирю працю і я дістав 40 ц. на годину. Праця була брудна й мокра, бо ті рури вкладалися в залізне корито, яке було наповнене водою з розкладовим олієм, а звідси пускалося їх через спеціальний до того прилад, який витягав ті рури на означену грубість. Тут було холодно, бо не було ніякого ogrівання. Єдиним ogrіттям була в кориті та вода, в якій мокли ті рури, а яку ogrівала пара.

Там я перепрацював через зиму. Під весну мені сталося нещастя. Одна з грубшого калібру рура трісла під час тягнення і роздерла мені руку. Я не міг працювати. Тоді в фабриках не було ніяких обезпечень. Кожний, що скалічився на праці, лікував себе своїм коштом, а в найліпшому випадку, то не платив лікаря, але ліки, або перев'язки мусів платити сам.

Цілу зиму я ходив вечорами до школи й вчився англійсь-

кої мови. В березні я дістав диплом з укінченого курсу мови. Коли моя рука загоїлася, я дістав працю в фабриці пружин. Ця праця була легша, ліпше платна, але за те було там надто гаряче, бо треба було стояти біля розігрітих печей та корит з оливою, де гартувалося пружини.

За той час я вже познайомився з багатьома українцями, що проживали в Дітройті й околиці, став парохіянином церкви Неп. Зач. Преч. Діви Марії в Гемтремк, вписався до патріотичної організації „Січ” і заприятелював з о. пахором Дмитром Добротвором. Рівночасно подбав про сплату довгу й звільнив мого дорогого батька від гризоти. На річних парохіяльних Зборах я почув себе дуже чужим, бо парохіяльні урядники поводитися гірше, як сільські війти, яких я лишив в Україні. Отця пароха трактовано як слугу, а не як священика та провідника. До такого поведіння я не був привиклий. Церковною громадою керував не священик, але церковний комітет, який складався з людей напів грамотних, які робили дикі постанови, як це робили сільські парубки. Приміром, – до церкви ніхто не міг прийти на молитву, якщо він не був записаний в реєстрі парохіян. Я звертав їм увагу, що церква, це Божий дім і ніхто не має права нікому заборонити прийти помолитися. Інша річ, коли новопришелець сидить в лавці, а парохіанин стоїть біля нього, бо немає де сісти. Але виганяти з церкви когось тільки тому, що він не парохіанин, то це негарно, непристойно і противиться засадам самого Христа. Вони на те відповідали, що то їх церква, бо вони її збудували.

За те в „Січі” ті самі люди поводитися взірцево. Вони слухали свого отамана чи сотника без якихнебудь упереджень, плекали дисципліну й повагу один до одного та відносилися з пошаною до своїх старшин.

За два тижні до мого прибуття до Америки „Січ” прийняла на своєму П'ятому З'їзді у Філадельфії гетьманську ідеологію, якою девізом було: плекання дисципліни, пошана до світських і духовних авторитетів та оборона історичних правд України. Редактор „Січі” – січового органу др. О. Назарук заєдно писав на ті теми, впоюючи в наших людей ідеї про лад

і порядок, вказуючи з підкресленням, що розперезана демократія завалила нам нашу державу, бунтуючись проти законного господаря української землі Гетьмана Павла.

Проти цієї ідеї виступила „Свобода”, зокрема її редактори: др. Лука Мишуга та Рев'юк. Почалася боротьба зразу на словах і письмі, а далі й судова, яка до решти розклала й так погано зорганізовану й нездисципліновану нашу еміграцію.

Літом того ж року прибув до Америки Владика Кир Константи́н Богачевський. З неоправданих і нічим обоснованих причин, ті два редактори накинулись і на нього й, до громадсько-соціально-політичної боротьби, постала ще боротьба церковна. Був це повний хаос, який не ворожив нічого доброго. Проти цього хаосу та в обороні єпископа став один одинокий др. Назарук. Він словом і письмом поборював те безладдя.

Та хоч які ядерні й розумні були його слова, вони не мали великого впливу, бо „Свобода”, як щоденник засипувала своїх читачів різними видумками й інсинуаціями, а навіть злобою, як проти „скоропадчиків”, так і проти єпископа. Від „Січі” відколювалися не тільки поодинокі особи, але й цілі гуртки. Орган січової організації „Січ” як двотижневик був заслабий, щоб взяти перевагу над тим, що сіяв щоденник. Від нашої церкви почали відпадати деякі громади й основувати собі православну церкву, або навіть, коли їх церква була записана на єпархію, виточували процеси проти єпископа й проти тих людей, що ще держалися своєї прадідівської католицької віри й обряду. Владика, що майже просто з польської тюрми, ув'язнений тільки за те, що був гарячим українським патріотом, прибув до Америки, дістав назву „польського вислужника”, „поляка”, „римського наставника” і т. п.

Працювати серед таких обставин і скріпити нашу церковну одиницю, то треба було мати залізні нерви й відречися самого себе. На щастя наш Владика мав у собі ті прикмети й мужньо приймав незаслужені наклепи та своєю второпністю поборював зло.

„Гетьманська Січ”, яка так себе назвала після прийняття

гетьманської ідеології, стала муром при своєму єпископові й гідно відбивала всякі напасти зі сторони підбехтаних „Свободою” людей. На кожного січовика покладено обов’язок гідно й чесно обороняти честь гетьмана Павла й Кир Константина. Вони це завдання гідно виконували й можна сумлінно ствердити, що, де були Гетьманці, там хаос не міг загізнитися і не загіздився. Завдяки тим людям, наша церква втрималася на поверхні нашого життя. Думки й праця д-ра Назарука були мені до вподоби, бо ще змалку я привик до ладу й порядку й, всякий радикалізм був мені чужий та нестерпний. Ці спільні наші погляди заприятнили нас і ми стали переписуватися, а далі я став співробітником „Січі”. Я пірнув з цілою енергією в соціально-громадське життя. В січовій організації після кількох дописів і однієї поеми, головний отаман д-р Степан Гриневецький іменував мене культурно-освітнім референтом, з рангою курінного отамана.

Та не так легко й гладко йшло мені з моєю фізичною працею. Мій наставник, що був гарячим ірлянським патріотом, виїхав до вільної Ірландії, а його місце зайняв інший і дуже мало вправлений чоловік. Одного пізнювесняного дня, коли я сидів коло кітла з розтопленим оливом, де темперував пружини, він витягаючи з печі розпалену майже до біла бляшану скриньку, в якій були пружини, замість обернутися вправо, обернувся вліво та шарпнув мене тією скринькою по руці й спалив мені відразу ціле підрам’я, понище ліктя. Мене страшно запекло, а з моєї руки закурився тільки димок. Мене відвезено до лікаря, який посмарував рану якоюсь мастю і легко завинув. По кількох годинах я відчув страшний пекучий біль в цілій руці. Цілу ніч я не спав. Мені під впливом болю аж сльози ставали в очах і я питав сам себе, за що Господь зсилає на мене такі кари. Аж третього дня мене перестало боліти, коли рана покрилася слизною. Цілий тиждень лікар щоденно перев’язував мені рану. На другий тиждень, що другий, а на третій раз на чотири дні. Шість тижнів я ходив з обв’язаною рукою і шість тижнів змарнував, бо ніхто мені, ані за терпіння, ані за страчений час не заплатив...

У тому часі я писав статті до газет на різні теми, а також приготувався до вступу в університет, де я дуже хотів закінчити технічний факультет. Написав рівнож до дому, щоб мені переслали мої шкільні свідоцтва. Та батько відписав мені, що ще минулого року поляки робили в нас у хаті трус і забрали зі собою все, що було зв’язане з моїм іменем. Крім того повідомив мене, що мою дружину мучать та навіть кликали її до церкви присягати, що вона не знає, де я є.

„Ми – писав батько, – не хотіли тобі писати про те скорше, щоб тебе не журити, бо ти й так маєш багато клопотів”.

Отже я мусів складати іспит на письмі й усно, бо не мав чим посвідчитися. Я дуже втішився, коли мене прийнято.

Коли вже загоїлася рука, я дістав працю в Пекард Мотор Ко., де я працював ніччю, а вдень ходив до школи. Наука, що забирала мені п’ять і пів години денно, виконання завдань та 11 годинна праця в фабриці, дуже виснажували мене. За шість місяців я висох мов тріска й навіть мій професор звернув на це увагу і сказав мені, що або наука, або праця. Ледве добігали два семестри, як я знову залишився без праці, бо нічну шихту зліквідували.

У між часі, дня 25 листопада 1925 року приїхала з Європи моя теща з двома доньками – Ганею і Євгенією. Тесть винайняв більше помешкання, де б могла вигідніше приміститися його родина.

Будучи без праці, я не міг учашати на науку, бо оплата на мою спроможність була досить висока. Тому я написав до свого стрийка*), що жив в Клівеленді, чи не міг би я дістати там працю за його посередництвом. Стрийко хоч не дуже долюблював мене, бо я не схвалював його прокомуністичних ідей та, що я був християнином, а він безбожником, але відповів, щоб я приїжджав. Я поїхав. Правда, він упросив свого наставника, щоб мене прийнято на працю. Мене прийняли й мій стрийко чувся гордим, що то він дав мені працю. Правдою було те, що я не мав ніякого фаху, тому давали мені таку працю, що її виконували челядники, але вона була різноманітна й я вправся у всякій ділянці. Я був послушний і мене за те любили. Пла-

*) Стрийко – брат батька, Полонізм.

тня була негірша, як у Дітройті. Я умовився зі стрійком, що я буду проживати в нього за певну оплату. Так ми ходили обидва разом на працю і обидва разом повертали. По дорозі, що була досить довга, бо стрійко жив на заході міста, а місце праці було на сході міста, ми розмовляли на різні теми. В багатьох випадках я з ним не погоджувався, але я зразу терпів і не показував свого негодування. Стрійко не тільки був безвірком, але також космополітом, а я був віруючим і любителем рідної землі. Ми з собою представляли два ворожі типи, які не находили спільної мови. Стрійко ввесь час думав, що він мене переконає, бо він почував себе від мене вищим, не тільки старшим віком, але й тим, що він колись був австрійським підстаршиною та довше жив в Америці і мав більшу практику життя. Та лихо було в тому, що він поза Марксовим „Капіталом” нічого ніколи не читав. Коли я йому наводив цитати різних письменників та дещо з політичної економії, то він лише робив великі очі й не мав що відповісти. Це його боліло, бо був чоловіком гордим і, коли досі він мав завжди дурніших від себе перед собою, то тепер син його брата показався мудрішим. Через те між нами не було ширости. Вечорами я читав книжки, або щось писав, то він ішов спати, бо казав, що він змучений.

Через тиждень я вписався до доповняючого університету ім. Лінкольна й чотири рази на тиждень вечорами вчашав на науку. В інші дні я опрацьовував свої завдання. В лютому 1926 року я написав патріотичну поему п. з. „До Народу”, яку д-р Назарук помістив на редакційній сторінці „Січі”, ще й з допискою похвали. Мій стрійко побачивши це, прийшов до мене з іронічним усміхом і сказав:

– Коли з тебе такий поет, то чому ти щось мудрішого не напишеш?

– А хіба це дурне?

– Та ніби не дурне, але й не дуже мудре! – відказав він.

– Для таких критиків літератури, як ви й таке вистарчить!

– трохи ображено відповів я.

Стрійко вийшов з моєї кімнати й пішов спати. Я ще якийсь

час сидів над книжками, а потім і сам положився спати. На другий день під час снідання стрійко не обізвався ані одним словом до мене. По дорозі він теж мовчав. Він чувся ображеним, але не хотів признатися, що він і мене образив. Майже тиждень він до мене не говорив. Вкінці я не видержав, бо з природи я не вмів гніватися і заговорив до нього. Він не обзивався.

– Чого ви на мене гніваєтеся, стрійку?

– Я не гніваюся, але не маю про що з тобою говорити, – відповів він байдуже.

– Ні, ми маємо про що говорити, але ви чогось ніби боїтеся заходити зі мною в розмову. Може я вам і вашій родині надокучив, то я собі знайду інше помешкання.

– Як собі хочеш, ми тебе, ані не прив'язали, ані не виганяємо, – процідив він крізь зуби.

– Стрійку! Мені дуже прикро це вам сказати, але ви є на непевній дорозі. Нічого вам комуністи не дадуть, хіба розчарування. Ви вже привикли до вашого життя і ви не бачите того, що бачить друга людина збоку.

– А що та друга людина бачить?

– Видить те, що в вашій хаті немає любови, немає ширости, немає щастя. Ви живете, мов чужі люди. Видить те, що Господь вже вас покарав. Маруся, хоч і гарна з лиця дитина, але глуха й німа. Ганя, що також вродлива й закінчила середню школу та можна б її рахувати за добру дівчину, немає до вас поваги, як до родичів. Вона йде де хоче й приходиться, коли хоче. Стриянка теж на порозі розстроєння нервів, а може не дай Боже й чого гіршого! У вас у хаті немає Бога, ви живете звирячим життям! От що бачить друга людина! Я боюся за вас, бо ви мені дорогі.

– Не маєш ти чого боятися, а що до Бога, то я те вже пережив і в такі дурниці не вірю.

– Це зле! Ще можна лихо направити, коли б ви того хотіли, бо інакше вам грозить щось таке, чого не можна висказати словами!

– Чому?

– Тому, що на те немає слів!

– От плетеш, сам не знаєш що... Я тебе прошу не займайся мною в цей спосіб, я старший за тебе і теж розумію життя.

– Це може вам лише так здаватися, бо правдиве життя може бути лише з Богом. Ви кажете, що ви розумієте життя. А чи не є правдою, що те життя завжди якось втікало від вас і, що ви ніколи не чулися щасливі? Чи не є правдою, що ви ніколи не чулися вдоволені?

– Як ти це знаєш?

– Я вичитую це з ваших лиць та вашого родинного життя.

– Коли тобі наше життя не подобається, то ти можеш в любий час випровадитися!

– Ні, не про те ходить, мені вас жаль!

– Дякую за такі жалі, не треба більше...

– Прошу на мене не гніватися, коли я не хочаби діткнувся вашого „я”, я більше на цю тему з вами говорити не буду.

– Ну, й не треба!

З того часу ми зі стрійком жили, не як рідні, але лише як знайомі. На весні стрійко купив собі нове авто, а що не вмів ним орудувати, то кликав мене з собою в парк і там вправлявся в їзді. Нарешті навчився провадити авто і був дуже гордий з того.

Близився Великдень, а в хаті мого стрійка був це звичайний день. Не роблено ніяких приготувань на свята, ані для тіла, ані для душі. У Велику П'ятницю я після праці збирався йти до церкви на відвідини Господнього Гробу й попросив стрійкову доньку Ганю, щоб пішла зі мною. Вона радо згодилася, але боронилася тим, що вона не вмє молитися та, що вона ніколи не була в церкві.

– Це нічого! – впевняв я її – дивись на мене, що я буду робити, ти роби те саме! (Про цю подію я описав у своєму оповіданні „Перший раз в церкві”, поміщеного свого часу у філадельфійському „Шляху”).

Коли ми повернули до дому, обоє родичі запитали Ганю, де вона була. Вона простодушно відповіла, що в церкві. При цих докорах стрійко кинув у мою сторону кілька непристойних

слів. Коли мені того всього було забагато, я обрушився і сказав:

– Добре, я завтра від вас віїду, але пам'ятайте, що Господь Бог може вас за це покарати!...

Я пішов до своєї кімнати, позбирав свої речі й положився спати. Ранком я пробудився, коли ще всі спали, зібрався, залишив на столі гроші за побут у них і записку: „Будьте здорові! Хай Господь буде милосердний для вас”!

Вийшовши від них, я всів на трамвай і поїхав до міста. Тут взяв автобус і поїхав до Дітройту, де в крузі родини своєї дружини, по християнськи відсвяткував свято Воскресіння Христового.

Зараз по святах я дістав знову працю в Пекарда, а що я мав вже деяку практику, то моя праця була легша, вигідніша і більш платна. Вертати в університет було годі, бо праця була вдень і я мав вільний тільки вечір. Небавом я довідався, що товариство польських інженерів відкриває курси практично-технічної інженерії. Я вписався туди й вчашав по три години, три вечорі в тиждень та покінчив два курси. Коли я був на третьому курсі, я знову втратив працю в наслідок того, що зліквідовано нічну шихту й старші робітники перейшли на денну. На мені справджувалася наша приповідка: „Що сироті все віє вітер в очі”! Я сказав про це директорові курсів проф. інж. Шиманському та, що ледве чи я зможу закінчити третій курс. Він трохи подумав і сказав:

– То шкода, пан є добрим студентом і нам шкода пана втратити, я навіть носився з думкою по закінченні курсів вписати пана до товариства польських інженерів.

– Пане професоре, мене там не приймуть!

– Чому?

– Бо я не поляк, а українець!

– Що пан каже? А я весь час думав, що пан поляк, але зрештою, то не шкодить. Чому пан не піде до Форда до праці? Там так скоро не викидають, а пан є здібний і певно там довше задержиться.

– Але ж, пане професоре, я не вмю ніякої фахової праці!

– Е-е, що там! Чи пан думає, що там всі працівники фабрики? А зрештою, поспробувати можна, виженуть, то виженуть, корона панові з голови не впаде!

Я послухав проф. Шиманського й пішов до фордової фабрики. Мене там зараз прийняли на працю в т. зв. „Дай-рум” – де виробляли всякі сталеві форми до витинання, вигинання і витискування різних частин до автомобілів.

Два тижні я працював на денній шихті й учащав на третій курс. Шихта мінялася що два тижні: 1-ша від 7-ої год. рано до 3-ої попол. 2-га від 3-ої до 11-ої вночі, і 3-тя від 11-ої до 7-ої рано.

По двох тижнях я мав йти до праці на другу шихту, а тому я мусів попрощатися зі своїми професорами й колегами. Шиманський тішився, що я за його порадою дістав добру працю, а я йому щиро дякував за раду.

Я вив'язувався зі своїх завдань добре, бо за тиждень прийшов до мене директор нашого відділу й спитавши скільки я заробляю на годину, дав мені підвижку платні до 1.05 дол. Це була в ті часи досить висока винагорода за працю, і я був вдоволений і щиро йому подякував.

Я полюбив працю, тим більше, що вона вимагала різних вимірів під різним кутом. – Іншими словами – вона була для мене цікавою...

Та на жаль зміна шихт не впливала добре на моє здоров'я. Погано відживлюваний під час війни, нерегулярне життя під час подорожі, а тепер раптова зміна, спричиняли мені шлункові болі та пекучий біль в горлі. Я поборював ті болі різними таблетками, але вони лише час до часу усмирювали біль, але не вилічували самої недуги.

Я працював щиро й послідовно та вже навіть зложив собі трохи гроша. Маючи гріш, я заходився спровадити свою дружину й маленьку трілітню донечку. Я робив різні заходи, які коштували й часу й гроша, але без успіху.

На початку 1927 року я довідався про адресу мого приятеля Є. Василюшина в Канаді й просив його, чи він не поміг би мені дещо в цій справі. Він згодився виробити всі документи

в моєму імені й спровадити мою дружину з дитиною до Канади. Мій батько, що мав широкі зв'язки, поміг моїй дружині видістати паспорт і канадійське візо. І так моя дружина із три й пів літньої донечкою прибула до Канади й замешкала в мого дорогого приятеля п. Івана Скалецького у Віндзорі.

Ще в 1926 році я вписався до Національної Гвардії Стейту ту Мішігану, щоб цим засвідчити мою лояльність до Сполучених Держав Америки. Будучи нелегальним її мешканцем, я не смів покидати межі ЗДА. Та коли моя дружина прибула до Вінзору, я заризиковав своєю волею і подався до Вінзору, не взявши зі собою ніяких документів, (бо їх і не мав), крім карти, що свідчила, що я є членом Національної Гвардії Стейту Мішігану.

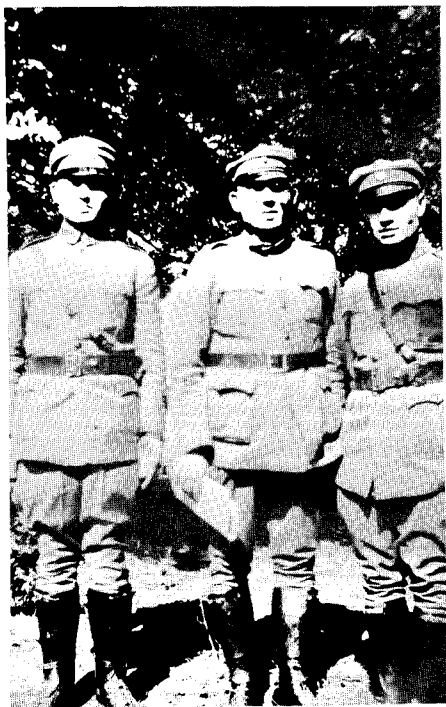
При вступі на канадійську землю мене ніхто нічого не питав. Привітавшись з дружиною і донечкою та натішившись ними через кілька годин, мені треба було вертати до Америки. Я в душі молився та просив Бога, щоб я міг щасливо повернутися, та щоб мені щасливо вдалося перейти контролю без затримки. Так воно й сталося! Коли інспектор запитав про посвідку, я подав йому свою карточку-візитівку й цей перепустив мене без одного слова. Як же ж я дякував Богові, перейшовши щасливо митну браму, це ж бо грозило мені арештом, а може й депортацією до триклятої Польщі.

В суботу 26 вересня 1927 року моя дружина взявши донечку на руки приїхала непомітно до Дітройту.

Я дуже втішився ними, коли їх стрів недалеко митних воріт. Ми трошки ходили по місті, а опісля я взяв таксівку та привіз їх в дім моїх тестів. Неописана радість запанувала тоді в їх домі, де вже зійшлася вся їхня родина. Радістю наповнилося і моє серце, що моя люба родина вже біля мене та не буде виставлена на шикани зі сторони польської загонистої адміністрації.

Якийсь час ми проживали разом з родичами, а пізніше перейшли на своє власне помешкання. Я далі працював у фордовій фабриці, та часто дописував до „Січі”. Того самого року я втратив великого приятеля і вчителя д-ра О. Назарука,

що виїхав до Європи, а мені передав заповіт, щоб я щиро до кінця мого віку, працював в рядах Гетьманських Січей і взагалі для гетьманської ідеї. Я прирік, що це буду виконувати! Зі сльозами в очах ми прощалися, бо я був свідомий того, що його ніхто не заступить в тій праці, що він її так невтомно, безкорисно й беззастережно вів. Наше прощання було ще огірчене тим, що релігійна боротьба, яку розпочали д-р Л. Мишуга та Рев'юк, була якраз у повному розгарі, а боронити правди

Мих. Мельникович Гол. Секретар Централі Г. С., д-р О. Назарук і Тома Кошіль от. 4-го Округа Гетьм. Січей. 1927 рік.

просто не було кому. Д-р О. Назарук обіцяв обороняти правоту нашої церкви й Ієрархії навіть із рідних земель, але те, що

д-ра О. Назарука не стало між нами, було більше як боляче.

„Січ” мала різних редакторів поки став ним суддя д-р Микола Бодруг. Після виїзду д-ра Назарука помагав і я дещо, але таки далось відчутти, що не стало того трибуна, що мужньо відбивав усі атаки та йшов на проу зі всякою розкладовою роботою тих людей, що не знати в ім'я чого вони вели ту негідну чесної людини, боротьбу.

Д-р Бодруг подібно, як і д-р Назарук, став в обороні нашого церковного авторитету, але він був значно слабший в таких полеміках, що їх провадили д-р Мишуга та Рев'юк, які маючи цілий ряд псевдодописувачів, які часто навіть в непристойний спосіб лаяли, як гетьманців, так і єпископа. Д-р Бодруг запросив мене до співпраці й ми докладали всіх зусиль, щоб поборювати зло. Мені працюючи на хліб щоденний та доповняти свою науку, не так легко приходилося писати статті, чи різні розвідки, щоб опам'ятати нашу розперезану „демократію”. Та все таки я старався, як міг прийти йому в поміч, щоб бодай до кожного числа „Січі” дати якусь навіть невеличку статтю. Ми чулися шасливими, коли статочніше громадянство починало поволі, але певно ставати по нашому боці й осуджувати поведінку заколотників. Я у зв'язку з тим, напивав собі багато ворогів, які грозили мені бійкою, а навіть депортацією. Але моя свідомість, що я вибрав правильний шлях, мене підкріпляла й я не звертав уваги на всякі погрози. Правда, не легко було йти тим шляхом, бо інколи треба було сказати терпке слово в сторону наших комуністів, розкриваючи їхні брехні, чи в сторону наших заколотників, що розкладали безприкладним способом нашу еміграцію, нищачи тим її цілість та гублячи її вартість у внутрішній боротьбі, з чого раділи наші вороги. Правда також, що мені, як нелегальному емігрантові було дуже небезпечно „воювати” з тими людьми, бо деякі з них були здібні заподіяти мені й найбільшу кривду й не завагалися, — але якось Господь охороняв мене від того лукавства й я пережив його...

Роки 1928 і 1929 були своєю сірістю подібні до попередніх, лише з тією різницею, що економічна криза в світі, а

зокрема в Америці, чим раз більше давала себе вже відчувати.

В грудні 1928 року я тяжко захворів на запалення легенів. Два тижні я лежав майже непритомний. Але завдяки ширій і умілій опіці д-ра А. Кібзея, по чотирьох тижнях тяжкої недуги я встав з ліжка, але ледве волочив ногами. Я поїхав до фордової фабрики спитати, коли я зможу вернутися до праці, і на превеликий жаль довідався, що мене звільнено з праці тому, що ніхто не зголосив моєї недуги. Моя дружина на цьому не розумілася, а лікаря я не міг поінформувати, бо я був у сильній гарячці й майже непритомний.

Ми сподівалися приросту нашої родини, а тут я без сил і без праці. Ми просили Господа Бога про поміч і ця поміч була наглядна. На другий день я з'явився у фабриці Пекарда й там дали мені дуже гарну платню і непогану працю, тільки було трохи не вигідно, бо треба було працювати вночі. Шихта була 11 годинна, і хоч виснажуюча, за те давала добрий, як на ті часи заробіток.

4-го лютого 1929 року, Господь поблагословив нас другою донечкою, котру ми назвали Наталкою. Ми жили в чужій хаті, якої чоловік господар поляк був поганої вдачі, часто побивав свою дружину, а яка під час таких сцен часто шукала в нас прибіжища. Тому ми рішили за всяку ціну набути собі власну хатину.

ДЕПРЕСІЯ І ДАЛЬШІ РОКИ РАДОСТИ І СМУТКУ.

Весною ми перебралися до своєї хати. Нова хата вимагала багато дечого, чого в нас не було. Треба було з останнього стягатися, щоб щось придбати. Ми тішилися своєю хатою, хоч на ній тяжіла майже шістьтисячна гіпотeka (моргедж), але ми були вільні й щасливі. При моєму заробітку довг не був страшний, бо його легко сплачувалося. Про авто ми навіть і не мріяли, бо це було просто недосяжне для нас в ту пору.

В квітні 1930 року всіх нас, що працювали над ідеєю нового типу моторах для літаків, стрінуло нещастя. Наш головний інженер і винахідник того мотору, забився враз зі своїм

пілотом, летячи під час снігової до Нью-Йорку, вдарившись об гірську скелю. Уряд Спол. Держав, що мав велике — кілька мільйонне замовлення на ті мотори, відкликав своє замовлення.

Поверх дві тисячі людей залишилось без праці. Це був для нас усіх тяжкий удар, а для мене зокрема. Депресія вже давалася в знаки! Багато фабрик уже позамикано. Банки теж. Серед людей настала паніка, бо навіть той, що мав якісь ощадности не міг дістати з банку ані цента. Праці ніде не можна було дістати. Йти до добродійних міських бюро я навіть і не смів, бо там помагали тільки горожанам та й то не дуже щедро.

Кожну фабрику, яких у Дітроїті було кілька тисяч, облягали тисячі робітників від раннього ранку аж до полудня. Коли де-не-де рознеслась чутка, що десь приймають на працю, то ще від півночі чекали сотки, а то й тисячі робітників, залежно від величини фабрики: що більша фабрика, то більше людей облягало її. Ми зужили всі наші ощадности й нам грозив голод. Ми були ще якийсь час щасливі, що молочар доставляв нам щоденно молоко, але коли наш довг досягнув близько тридесятки доларів, він перестав доставляти. За хату теж ми вже були винні щось 6 місяців в плат і компанія, в якій ми її купили, дала нам ще три місяці часу, а коли не будемо платити бодай процентів, то тоді ми будемо змушені відписатися від хати й випровадитися. Щоб якось рятувати ситуацію, до нас спровадився мій тесть з родиною. Але й це багато не помагало, бо він працював по одному, або два дні на тиждень.

11-го жовтня 1930 року я дістав телеграму від головного отамана Січей д-ра Степана Гриневецького, щоб я якнайшвидше явився в дуже важній справі в Шікаго. Разом з телеграмою був і телеграфічний переказ на подорож. Я виїхав до Шікаго таки того самого дня. Прибувши до січового дому, мене зустрів д-р С. Гриневецький і зараз попросив до себе на гору. Коли ми зайшли в простору залю на поверсі, він дав мені великий пакет і сказав:

— Прочитайте це собі дуже уважно, бо я хочу, щоб ви реферували це на нинішніх нарадах.

– На яких нарадах? – зчудовано запитав я.
– Я скликав нині нараду всіх окружних отаманів!
– В справі чого?, – коли можна запитати?
– В справі цього листа. Там в Європі щось не добре діється, – додав з сумом.

Я розгорнув листа, що мав шось 30 сторінок машинового письма. Було це звернення хворого В'ячеслава Липинського, написане чи подиктоване спілкою „братчиків”. Я пробіг кілька сторінок і сказав до сидячого напроти мене д-ра Гриневецького:

– Пане Отамане! Це щось неймовірне! Я не вірю, щоб це написав Липинський!

– Прошу читати далі!

Я читав далі й що далі я вглиблювався в зміст листа, то більше переконувався, що це не був лист того давнього Липинського, якого я знав з попередніх його писань. Це мусіла писати дуже хвора людина, або хтось, що підшивався під його ім'я.

Увечорі зішлись окружні отамани зі своїми старшинами. Було нас 16 осіб. На зазив Гол. Отамана я почав читати листа. Майже за кожним реченням Гол. Отаман переривав мені й вставляв свої пояснення. Це почало дразнити старшин. Атмосфера почала набирати якоїсь нетерпеливості.

Найбільше бунтувався отаман II-го округу д-р Іван Смук проти інтервенції Гол. Отамана. Деякі зі старшин явно з ним погоджувалися. Д-р Гриневецький на хвилю замовк, але я не прочитав навіть і дві сторінки, коли він знову спинив мене й почав в'яснювати. Це просто обурило деяких старшин, які з піднесеним голосом перервали йому й просили його, щоб він дав їм змогу почути зміст листа, а не його пояснень.

Лист осуджував деякі потягнення Пана Гетьмана, а найбільш злою видумкою було те, що Гетьман продав мадярам Карпатську Україну за сорок тисяч пенгів. Гол. Отаман гостро почав осуджувати той „торг” за Карпатську Україну.

Йому почав без просьби про голос відповідати д-р Смук. На залі нарад постав галас. Я хотів їх втихомирити та це не

вдавалося. Тоді встав отаман III-го округу Іван Денега. На залі трохи притихло. Отаман Денега почав: Панове! Нас вчив В. Липинський шанувати наш авторитет навіть і тоді, коли б схибив. Отже, коли нині настала та небажана хвилина, ми мусимо триматися тієї здорової науки й шанувати наш авторитет, хоч би й сам Липинський перестав його шанувати. Ми мусимо доказати, що ми є здисципліновані люди, і коли ми стали на державницький шлях, ми не можемо з нього ніколи зійти!

Заяву отамана Денеги прийнято гарячими оплесками.

Гол. Отаман хотів ще щось сказати, але йому не дано слова. Я попросив про слово й якось з трудом дістав згоду.

– Панове! Ми бачимо на підставі цього листа, що там в Європі є якийсь бунт, якого нам звідси тяжко зрозуміти, де лежить корінь лиха. Думаю, що це згодом в'ясниться, але це не значить, що ми на підставі того бунту, маємо робити другий бунт тут. Думаю, що всі ці наші настрої можна полагодити в кращий спосіб, як ми це робимо. – При цих словах хтось з Дітройту закинув мені, що я тримаю з Гол. Отаманом, і йду проти Гетьмана. Я що думку опрокинув і просив дозволу докінчити мою думку. На Залі втихло й я продовжував. – Коли наш Гол. Отаман підпав під вплив цього листа, то це ще не значить, що він не гетьманець. Але, коли пан Отаман йде проти нашої ідеології, яку подав нам той же самий Липинський, то ми можемо йому відмовити послуху й просити Пана Гетьмана про назначення іншого Гол. Отамана до часу нашого З'їзду, але це можна робити без крику й зайвих слів та спокійно й пристойно, як пристало розумним людям. Далі, що до Карпатської України, то це виглядає дуже смішне! Бо, ані Пан Гетьман немає в посіданні Карпатської України, ані маряри не мають причини її в когось купувати. Отже – висунення такої інсинуації проти Пана Гетьмана можуть робити тільки люди злої волі, або хворі!...

Мої слова покрито рясними оплесками. Отаман д-р І. Смук встав і промовив вже лагіднішим тоном:

– Шановні старшини! Я пропоную завісити Гол. Отамана в урядуванні аж до нового зарядження Пана Гетьмана. Чи ви з тим згодні?

– Згідні! – залунало зі всіх сторін.

Д-р Гриневецький сидів похнюпивши свою голову й нічого не відзивався. Йому не могло поміститися в голові те, що ті старшини, що беззастережно слухали його півторадесятьок літ, тепер перестали його слухати, але він хоч був амбітним чоловіком, був гордий з того, що він підховав їх на дійсних прямолінійних патріотів.

– Хто повідомить Пана Гетьмана про наше рішення? – запитав повагом присутній, бувший і вельми заслужений отаман Іван Войціцький з Клівленду.

– Централя, – озвався д-р Смук.

– Ні, не треба! – сказав Гол. Отаман. Завтра вночі приїжджає до нас полковник Олександр Шаповал, що його вислали з Європи на редактора „Січі”, то хай він це зробить!

– Добре! – відказали всі майже в один голос.

Так закінчилися збори старшин і несподіване усунення від влади довголітнього Гол. Отамана д-ра Степана Гриневецького.

На другий день була неділя. Після Служби Божої д-р Гриневецький запросив мене до себе. Він був дуже прибитий і просто не вірив, щоб таке могло статися. Йому було дуже прикро, але не находив на те ради, хоч у душі признавав старшинам рацію. Після скромного обіду він просив мене, щоб я залишився в Шікаго й ввечорі товаришив йому при зустрічі полковника Шаповала. Пізно вечером ми поїхали його автом на залізничу станцію. Там по привітанні з полковником ми поїхали всі три до одної реставрації на вечерю. Під час вечері ми трохи розговорилися і д-р Гриневецький поінформував полковника про перебіг вчорашніх нарад. Оповідав він це з видимим сумом і невдоволенням. Вислухавши його полковник озвався:

– Та ж це у вас брюховеччина! І як можна було до того допустити?

– Ну, сталося! – озвався я, – на вас пане полковнику тепер спадає обов'язок поінформувати його Світлість Пана Гетьмана й попросити дальших заряджень.

– Так, так! – притакнув полковник.

Ми ще якийсь час говорили, а що то було вже по півночі, то я попросив д-ра Гриневецького завезти мене на станцію, щоб я міг поїхати до дому. Він це й виконав. Вони поїхали доночовувати ночі, а я залишився на станції домагаючи поїзду.

ПОЛКОВНИК ОЛЕКСАНДЕР ШАПОВАЛ І МИХ. ЧЕМНИЙ
Прибувши до дому мене дальше журила незавидна доля.

Вслідуючу неділю біля церкви мене стрінув добрий січовик Яків Бойко й сказав мені, що Братство ім. Архистратига Михайла хоче утворити побічну школу під патронатом парохії, але подальше від церкви та, що воно просить мене, щоб я обняв функцію вчителя в цій школі.

– Братство зі своєї каси асигнує на цю ціль 50 доларів, – казав п. Бойко, – решту будуть оплачувати родичі дітей. Чи ви згодні?

– Дуже радо, коли ви думаєте починати цю школу?

– Будьте ласкаві приїхати на другу неділю на цю адресу, – сказав, подаючи мені при тому кусник паперу, на якому була виписана адреса, – а ми до того часу все приготуємо!

– Добре!

Ми розійшлися і я трохи підбадьорений пішов до дому. Дома розповів родині про пропозицію п. Бойка. Діти тішились з цього приводу, але дружина завважила, що я там ледве чи зароблю на проїзд автобусом. Вона мала рацію, але я уважав, що краще це, як нічого, а до того я буду працювати для українських дітей і це дасть мені певного рода задоволення.

Коли на другу неділю по полудні я прибув на подану адресу, я застав там громадку людей, яких дітей я мав вчити і п. Бойка.

Пан Бойко проводив сходами як голова Братства. Я познайомився з батьками, посписував їхніх дітей – їх вік, шкільний стан і довідався, що четверо дітей не знають українського письма, але майже всі говорять рідною мовою. Всіх дітей мало бути 17-теро, але не всі батьки були присутні на сходинах і приявні запевнили, що їх буде більше.

Пан Бойко піддав думку, щоб оплата за кожну дитину була один долар на місяць. Деякі батьки пристали на те, а деякі казали, що це забагато, особливо для тих, які посилають по двоє-троє дітей з одної родини. Стало на тому, що оплата за двоє дітей буде два дол., за троє 2.50, а за четверо 3 дол. Решту обіцяв п. Бойко доплачувати з братської каси так, щоб я мав бодай 50 дол. в місяць за мій труд. Я й на це погодився.

Наука мала відбуватися три рази в тижні: вівторок, чет-

вер і суботу, по дві години денно. За два дні після наших сходин почалася наука. Провіривши дітей, я був примушений поділити їх на чотири відділи, бо деякі з них, що ходили вже до середньої школи мали вже деякі курси з українознавства. Наука йшла добре. Діти були слухняні й охочі до науки, тільки один Іван Тритурок завдавав мені трохи клопоту, бо як одинак в родині був пустієм. Діти робили добрі поступки з чого я і їхні батьки були вдоволені. Та як каже наша пословиця: „Лихо не спить“! На весні 1931 року з огляду на депресію Стейт Мішіган видав розпорядок, що всі не горожани мають реєструватися, бо Стейт хоче очиститися від чужинців, які були на його одержанні. Це розпорядження нагнало мені немало страху й, щоб не попасти на листу тих, яких відсилано до їх рідного краю, бо вважалося, що це дешевше буде відіслати даного емігранта до його краю, як тут його годувати, а тому я вже в перших днях травня сказав моїм учням, що ми закінчимо наш шкільний рік з кінцем травня, бо я думаю виїхати до Огайо.

Наша наука скінчилася. Я видав дітям гарні свідоцтва, де було зазначено їхні поступки. В означений день прибув о парох Никола Струтинський на іспит і деякі батьки. Запити до учнів давав я і о. парох. Діти дуже гарно відповідали на питання з чого їхні батьки були дуже раді. Отець парох роздав їм свідоцтва. Діти в подяку мені за науку поприносили дарунки в конвертах, а одна родина подарувала мені 5 золотих доларів. Це було для мене великою втіхою, що вони оцінили мій труд. Хоч гріш був для мене дуже побажаний і потрібний, то моральна оцінка мого труду була на багато цінніша від вартости гроша.

Звільнившись від школи, я готовився десь виїхати з Мішігану, щоб уникнути халепи. Але на моє щастя верховний суд Стейту признав розпорядок про реєстрацію незаконним.

Про те я розписувався на всі сторони шукаючи праці. Мої приятелі в Клівленді знайшли для мене працю в одній асекураційній компанії. В липні того ж року ми перенеслися до Клівленду, де я обняв працю як асекураційний агент. Ця праця давала тижнево 25 доларів, але мій шеф вимагав від мене, щоб

кожного дня придбати бодай одного члена. Я зразу повписував усіх своїх приятелів, але в мене їх так багато не було. Люди покидали своє забезпечення кожного дня, а нових придбати було годі. Канцелярія не приймала зголошення відпавших і з кожного агента стягали за плату за незаплаченого члена. Ті агенти, що більш заробили та були краще ситувані, могли якийсь час ще видержати, хоч бувало й таке, що ми діставали тижнево замість 25 дол., лише 7-8. Видержати в таких обставинах було невимовно тяжко. В додатку моя дружина захворіла, а я навіть не мав за що і лікаря покликати. Я бився мов риба об лід на всі боки, але не находив ніякого рятунку. Її родичі писали, щоб вона їхала назад до Дітройту й побула з ними якийсь час. Я не мав гроша для моєї родини на дорогу. У вересні один наш знайомий чоловік вертав автом з Клівленду до Дітройту й зголосився до нас та згодився забрати з собою мою родину. Я чогось не дуже радо хотів їх посилати з ним, але вкінці роздумав і згодився. Зі сльозами в очах ми прощалися, але на свою гірку долю не нарікали. Я просив того чоловіка, щоб він обережно їхав та, щоб привіз мою родину щасливо до Дітройту. Він обіцяв, що доложить всіх старань, щоб все було добре. Вони поїхали, а я залишився сам у хаті й розплакався. Коли сльози трохи вмили моє горе, я станув на коліна перед образом Христа Спасителя і ревно молився, заливаючись сльозами. Моя сусідка, старша особа, пані Волянська, що в її хаті я мешкав хотіла подати мені обід і довго стукала в двері, але я не відчиняв, бо не мав сміливости показатися їй в такому стані на очі, а в додатку мені ніяк не хотілося їсти. Пізно увечорі я вийшов на двір та зайшов до бідненької реставрації і покріпився горнятком кави та кусником хліба.

Ми порадилися з дружиною, що ми своїх меблів не будемо везти назад до Дітройту, бо це коштовна річ, але я буду старатися продати все в Клівленді, а за набуті гроші будемо якийсь час жити. Та біда була в тому, що жодний з моїх куп-

ців не мав заощаджених грошей і те, що вони в мене купили, сплачували малими ратами раз у тиждень, або раз у місяць. Я, що дістав, посилав родині, а сам проживав на тих кількох долярах, що діставав за працю.

Діставши за кілька днів листа від дружини, я зі страхом довідався, що вони по дорозі мали поганий випадок, і вони щасливі, що ніхто не був тяжко покалічений. Той чоловік по дорозі хотів обминути трока й взявши забагато наліво, з'їхав в рів, а звідси вискочив та вдарив у телеграфічний стовп переламавши його на дві часті. Висяча частина стовпа здерла дах з авта, але моторові нічого не пошкодило, хоч всі вікна були повибивані. Великим щастям було теж те, що старша доня сидівши напереді, обернулася саме в той час до своєї матері, інакше летюче скло було б покалічило її личко. Ох, як тяжко було мені довідатися про те все, але я дякував Богу, що вони живі та здорові.

В грудні того ж року я вже не мав нічого в хаті, як також не мав грошей. Ту нещасну працю, де я своїм заробітком оплачував чужі асекурації, я був змушений залишити. Зібравши свої манатки я вїхав до Дітройту й замешкав в родичів моєї дружини, щоб хоч у сльозах, але бути разом на Святвечір зі своєю родиною.

Находили Різдв'яні свята, а в нас не тільки, що не було нової одежі, що було звичаєм чимось оновитися з нагоди свят, але навіть і кусника свого хліба.

День перед Святим Вечором був дуже сумним для мене днем зі всіх Святвечірніх днів мого життя. В той день наші добрі жінки з Гетьманських Січей і Сестрицтва Неп. Зач. Преч. Діви Марії, принесли нам цілий кіш всякої їди й кілька консервованих пушок, – щоб і в нас були Свята... На вид того коша я розплакався... Я, що не привик приймати від нікого милостині, що колись малим хлопцем розносив хліб, сир і масло по бідних домах моїх односельчан в передсвяточні дні, що при звичаєний ділитися останнім з моїми ближніми, тепер на чужині доробився до того, що мав на милостині переводити Свята Христового Різдва.

Я не міг здержатися, мені стало так прикро на душі й так гірко, що я тільки крізь сльози сказав тим добрим жінкам: –

– Дякую!... – і вийшов з кімнати, щоб не заревіти голо-
сним плачем розбитої і болем опечаленої душі та, щоб не по-
казати своєї розпуки. Не знаю чи вони й решта хатніх розу-
мили біль моєї душі, але я мусів вийти, хоч це не належало до
доброї поведінки...

По Святках я ходив цілими днями шукаючи праці, але всі
ці панове до яких я звертався, тільки кивали головами, бо вже
не хотіли, чи не могли говорити.

Так пройшла зима, весна й літо. Восені, коли Гол. Ота-
маном Січей став д-р Омелян Тарнавський, мені припорушено
поїхати в об'їздку по Америці та оживити наші клітини, а де
їх не було позасновувати нові. Я з радістю прийняв цю пропо-
зицію, бо сподівався, що може під час тої поїздки при знайом-
стві нових людей знайду якусь для себе працю. Та не повело-
ся!... Скрізь по Америці було те саме, що в Дітройті.

Я виголосив по кілька доповідей в Клівленді, Акроні, Піт-
сбургу, Філядельфії, Нью-Йорку і Бофало. Зі всіх цих місцево-
стей найкраще повелось мені в Філядельфії, де вдалося мені
оживити працю в I-му Окрузі, поставивши окружним отаманом
енергійного та вельми відданого Гетьманському Рухові п. Ва-
силя Волчанського. Після моєї поїздки, організаційна праця
в наших Січах пожвавилася і Централя була дуже вдоволена з
моєї праці, ба навіть окр. отаман II-го округу д-р Іван Смур
підніс на засіданні Централі питання, щоб мене нагородити
золотою медалею за мою віддану працю, але я відкинув цю
пропозицію, кажучи: – Що найкращою медалею для мене буде
те, коли наші клітини житимуть і будуть розвиватися...

Я просидів у Централі щось два тижні. За той час я напи-
сав „Мої враження з поїздки по Америці” та дві коротенькі
драми п. н. „Мати і стрілець”, і „За волю”, що були друкова-
ні в „Січі” в лютому й березні 1933 року.

На початку березня того ж року я дістав дуже сумну віс-
тку з рідної хати, що мого дорогого батька не стало в живих.
Ця страшна вістка потрясла мною до глибини моєї душі. Мені
здавалося, що коли б я був при батькові, я був би не дав йому
так передвчасно, бо на 60-му році життя, вмерти. Тепер, хоч

мені самому було тридцять кілька років, я відчув, що я на
чужині остався сиротою. Мені було дуже тяжко на душі дуже
довгий час. Хоч брат писав мені, що батько мав величавий по-
хорон, що три священники відправляли похоронні обряди, що не
тільки ціле наше село, але, що багато людей зі сусідніх сіл
брало участь в похороні, то все таки втрата любого й дорого-
го батька була для мене великою раною в моєму серці й гли-
боким смутком у моїй душі...

Для мене настали чорні, безнадійні дні. Мої діти не мали
навіть і склянки молока на день. Я випрошував у кого міг по
кілька центів, щоб вони не були голодні. Сам про себе я не
дбав, і бували тижні, – не дні, що я мав раз, або два поживу в
устах. Кожного ранку й вечора я гаряче молився, щоб Господь
допоміг мені перенести цю кризу...

В серпні того ж року я дістав за посередництвом мого
знайомого працю в українській молочарні. Праця хоч не була
добре платна, але забезпечувала нам кусник хліба в хаті. Ми
жили дуже ощадно й могли дещо придбати до хати, що світила
пусткою. Там я працював шість років.

В лютому 1936 року, мене іменовано окружним отаманом
4-го округу Гетьманських Січей, на місце уступившого Пили-
па Дем'яна. Праця в окрузі вимагала від мене дуже багато ча-
су, бо треба було налагодити справу летунської школи. Особли-
во пекучою була справа інструкторів. Ми віднесли в цій
справі до секретаріату внутрішніх справ у Вашингтоні й нам
прислано двох інструкторів, які вчили теоретики й практики
летунства. Вдержання школи та вишкільного літака теж потя-
гало за собою кошти. Летун Антін Чайковський захворів тяж-
ко, а потім помер, якого ми похоронили з великою військовою
почестю.

Чужинці, які були в нас інструкторами, не дуже дбали про
розвій школи, бо, ані вони від нас, ані ми від них не залежали.
Та мимо всіх перешкод, наука летунства робила поступи та
була гордістю не тільки нашого округу, але цілої української
громади в Дітройті та околиці. Ми відбули кілька польових
вправ враз з літаками – „Україною” і „Львовом”, на які зви-

чайно приходила маса людей і такі виступи та „Летунські Свята” давали нам дохід на ведення шкіл і утримання літаків. Наші летунські школи стали сіллю в очах наших ворогів.

Московське посольство під проводом Трояновського у Вашингтоні робило інтервенції в Департаменті Стейту у справі наших шкіл і нас почали відвідувати агенти Федерального Інвестиційного Бюро. Ці агенти розвідавши наш патріотичний напрямок, залишили нас у спокої, а навіть висловлювалися з похвалою для нас, що ми взялися за патріотичне діло.

До речі годиться сказати, що багато з наших летунів знайшли своє місце під час II-гої Світової Війни в повітряних силах Америки та були відзначені за геройство.

Та я за мою віддану працю в окрузі напатав собі ворогів, які дивилися зависним оком на те, що округа міцніла та здобувала собі подив серед інших клітин Гетьманського Руху. До директора молочарні приходили анонімні листи з наріканням на мене, що я не справую добре своїх обов'язків в моєму заняттю, бо я „бавлюся” політикою. Ці листи директор ігнорував, а деколи навіть мені їх показував. Але, коли листи не мали успіху, то двох людей пішли таки до директора й устно заявили йому, що коли він не відправить мене з праці, то вони заперестануть бути відборцями молочарських продуктів з молочарні. Цього директорові було вже забагато й це мені сказав та ще й додав:

– Або політика, або бізнес!

Я йому вияснив цілу справу, що тут діє людська злоба, що ані „бізнес”, ані політика тут ні при чому.

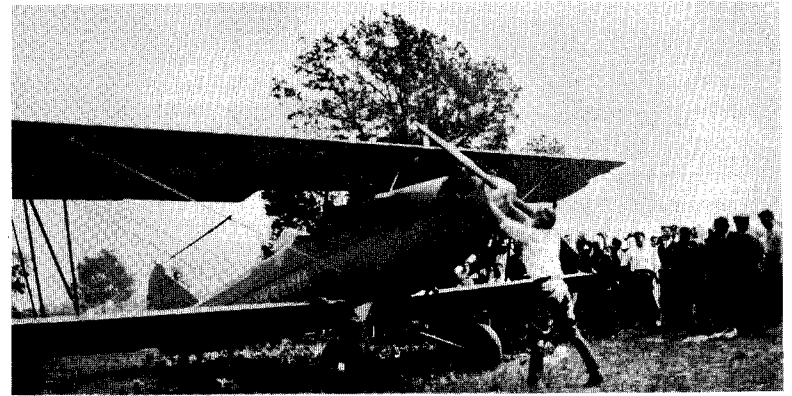
– Зрештою, – заявив я, – як це в дійсності шкодить інтересові, то прошу перенести мене в таку околицю, де немає наших людей, або дуже мало. Або звільніть мене з праці, коли я є шкідливий для вашого інтересу.

– Ні, звільняти вас не буду, бо ви добрий чоловік і ми хочемо вас тримати якнайдовше, але я хочу, щоб ви це знали й були більше обережні.

– Дякую!

За якийсь час мене перенесено на західню частину міста,

альністю, я почав робити старання, щоб себе зареєструвати та стати горожанином Сполучених Держав. Не маючи ніяких документів я звернувся з проською до свого рідного села, щоб мені видано свідоцтво приналежності. Та села в той час

ЛІТАК „УКРАЇНА” ПІД ЧАС ПОСВЯЧЕННЯ 19 СЕРПНЯ 1934.

не мали вже права таких свідоцтв видавати, і моя просьба пішла до староства, а звідси до воевідства. За кілька тижнів я дістав від воеводи Юристовського такого листа: (подаю в дослівному перекладі з польської мови).

*Уряд Воевідський
Станиславівський*

*Станиславів, дня 14 квітня
1937*

Ч. ОА 7/24

ДЕЦИЗИЯ /РІШЕННЯ/

На засаді арт. 1 пункт 1 розпорядження Ради державної оборони з дня 11/8 1920 року Дз. У. Р. П. Ч. 81 поз. 540 Уряд Воевідський позбавляє пана Михайла Чемного, сина Корнила й Анни з Гринюків, уродженого 30/X 1901 р. в Хом'яківці й до громади Хом'яківки приналежного, горожанства польської держави тому, що самовільно покинув службу в польському вій-

ську й перебуває за кордонами польської держави в цілі ухилення від доповнення формального обов'язку військової служби.

Заразом Уряд Воевідський зазначає, що позбавлення польського горожанства не звільняє від всіляких інших наслідків правних, передбачених обов'язуючими приписами за занедбання обов'язку військової служби.

Від цього рішення прислуговує право внесення відклику до Міністерства Внутрішніх Справ за посередництвом тутешнього Воевідського Уряду в речинці 14-ох днів по дні доручення, при чому відклик можна внести просто до влади, яка це рішення видала, або за посередництвом Генерального Консуляту Річи Посполитої в Оттаві. 14 денний речинець буде признаний, коли перед його впливом відклик вплине до польського поштового уряду, або телеграфічного, зглядно буде скерований за посередництвом консуляту. Разом з паном тратить польське горожанство і дружина пана, Теофіла з Тимчишиних.

До Пана Михайла Чемного
218 Вікторія Евеню
Віндзор, Онтаріо

Воевода Станіславівський

За Воеводу

Мгр.пр. Мечислав Раппе
Керівник Відділу

* * *

Тому, що подання робив мій адвокат у Віндзорі д-р Іван Яців, відповідь прийшла на його адресу, будьто би я жив у Віндзорі.

Діставши такого листа, як відповідь на мою просьбу, я попросив адвоката, щоб занехав ту справу, а я відповім сам на того листа, послужившись тією самою адресою. Я писав по-українському й моя відповідь звучала так:

До Канцелярії
Станіславівського Воеводи
Пана Юрстовського

Віндзор, 25 квітня 1937

Ласкавий Пане,

Одержавши Ваше письмо Ч. ОА. 7/24 з дня 14 квітня 1937 р., мене дуже здивувало Ваше наставлення до моєї скромної особи. Ви, Пане Воеводо мабуть забули, що я є українець, а не поляк і Вашим рішенням відбираєте мені те, чого я ніколи у Вас не мав і ніколи такої речі не просив. Я ніколи не почував себе горожанином польської держави, бо завжди вважав і уважаю Вас, як найіздників на нашу рідну землю без ніяких історичних чи моральних прав. Не у Вас я просив свідоцтва приналежності, а у своєї громади, де я уродився і виріс без Вашої опіки. Коли ж Ви собі присвоюєте права надати чи відібрати мені право приналежності до мого рідного села, то я маю смілість ідентифікувати це нарівно з ідіотизмом. Бо ніяка шануюча себе особа не могла б на те спромогтися. Прошу ласкаво зрозуміти, що для мене – українець, що любить рідну землю і проливав кров за її волю, не сніжкою честю, ані щастям бути горожанином польської держави, але радше соромом і гідкістю. Відклику на Ваше глупе рішення робити не буду, бо шкода паперу. Прошу прийняти від мене подяку за відповідь на мою просьбу, і рівночасно повідомляю Вас, що мені Вас більше непотрібно.

Ваш

Михайло Чемний

За кілька тижнів я дістав від мого наймолодшого брата листа, що в моїй рідній хаті зроблено трус, знищено родинні пам'ятки, забрано всі мої фотографії, які я прислав з Америки, а з моєю мамою поводитися дуже жорстоко й навіть її побили. Так робили ті пани, що називали себе християнами й вважали себе інтелігентними людьми. Лише дикий азіят міг спромогтися на щось подібне. Після цього я занехав клопотання

про горожанство Спол. Держав, очікуючи кращих умовин. Такі умовини настали трохи згодом, що про них буде мова далше.

Хоч я вив'язувався добре зі своєї праці та поправив своєю заппадливістю інтерес, то за те він стався лакомою річю в захланних очах і мене взято з території до канцелярії з тим, що я мав ще колектувати залегли довги. Мое місце зайняв той лакомий чоловік, що за тим побивався. Працюючи в канцелярії я мав спромогу бачити, що молочарня хилиться до упадку. Вона була в довгах, але ніхто не журився ті довги сплачувати. Були дні, що робітники не діставали своєї платні на час. Я подумав чи не краще мені відійти з молочарні заки її замкнуть і я можливо навіть не дістану свого обезпеченого бонду назад. Тому при кожній нагоді я шукав іншої праці. На початку 1940 року я вніс подання, що я резигную зі своєї праці, бо не бачу ніякої будуччини в тому. Мою резигнацію прийнято з „жалем“, але решта робітників дорікали мені, що коли я знав, що молочарні грозить катастрофа, то чому я того їм не сказав. Я оправдувався тим, що про ніяку катастрофу я не знав, але я шукав і знайшов ліпшу працю, тому зрезигнував. За кілька місяців молочарня замкнула свої двері.

21-го травня того ж року я дістав працю в Снайдер Тул і Інженерінг Ко., яка виробляла автоматичні машини. Праця була найкраща зі всіх, які я досі мав. Не тільки, що платня була добра, але сама праця була дуже цікавою, яку я любив. В праці я був видайний і точний, за те мене люблено, шановано й скоро я став інструктором у машиновому відділі, де залишився поки не пішов на пенсію.

Маючи вже сталу та забезпечену працю, я всеціло віддався громадсько-організаційній праці. Брав живу участь в організації УККА (Українського Конгресового Комітету) та Злученого Українського Допомогового Комітету (ЗУДК). З організацією УККА, як із всіма нашими громадсько-національними надбудовами було чимало клопоту, бо наші соціялісти хотіли захопити все у свої руки, з чим не дуже погоджувалася решта громадянства.

І після ширших нарад в Клівленді, з яких поправді нічого путнього не вийшло, дальша праця над організацією Конгресу трохи притихла. Треба було відбувати довгі й нудні наради, переконувати людей, що нам треба одної сильної організації, а не двох і сконсолідувати наші сили для успішної боротьби за наші права. Це коштувало багато часу, труду й гроша. В цій праці я познайомився з видатними людьми тих часів, з якими в ім'я єдності й солідарности знаходили почасти спільну мову, що до творення одного Конгресового Комітету, а до них належали: Творець ЗУДК-у д-р Л. Цегельський, якого я вже знав здавна, та нові знайомі, як д-р М. Чубатий, д-р О. Грановський, Дм. Галичин – предсідник УНС, д-р В. Галан, д-р Л. Мишуга, адв. Ст. Шумейко, адв. М. Пізнак, п. Є. Рогач – фін. секр. „Провидіння” і багато інших, яким справа консолідації українських сил на еміграції лежала на серці. Інших панів, як полковника О. Шаповала, ред. Б. Катамая, п. Батюка, В. Довганя, адв. І. Кузя, адв. С. Ярему, адв. І. Панчука, – я знав із зустрічей і праці на громадсько-організаційній ниві. Але коли взяти на увагу, що ті панове репрезентували різні ідеї, які часто собі противорічили, то зрозуміла річ, що тяжко було з ними договоритися, а ще тяжче було прийти до діла. Та по довгих короводах, ми таки вкінці скликали Український Конгрес до міста Філядельфії на січень 1941 року.

Українська спільнота широ відгукнулася на заклик і Конгрес випав надсподівано добре. Але ширости й відданости справі не було видно. Соціялістично настроений Український Робітничий Союз заедно бороздив та грозив виходом з Конгресу, який у свою основу, як остою, положив чотири заповомові організації: Український Народний Союз, Союз Українців Католиків „Провидіння”, Український Робітничий Союз та Українську Народню Поміч.

Вкінці прийшло до порозуміння, видно було, що любов до рідної землі і її ідеалів взяла верх над партійною пристрасстю і Конгрес поступенно ріс та ставав виразником волі української еміграції.

Я брав активну участь у всіх Конгресах поки ставало у

у мене фізичних сил. На третьому Конгресі, що відбувся у Вашингтоні столиці Америки, мене обрано секретарем Конгресу, але ще і тоді я завважив, що у нас панують антагонізми й, одна й друга група не будучи певною себе, шукали приятелів серед гетьманців, мабуть тому мене й вибрано секретарем Конгресу, хоч на ту позицію було багато охочих людей, не так для праці, як для престижу.

На Першому Конгресі у Філадельфії після доповіді д-ра Л. Цегельського, який дуже ясно представив справу, без ніяких дискусій було рішено створити Український Допомоговий Комітет для рятування наших людей, що втікаючи від комуністичного божевілья, опинилися бездомними та без людяної опіки в Західній Європі. На голову Комітету обрано д-ра В. Галана. Інтелігентна, але дуже скромна людина. Він почав працю, але свого імені не висував наверх, але вже перед тим, на середньому Заході Заіснував такий же Комітет очолюваний адвокатом Іваном Панчуком. Між ними почався спір, хто властиво є більше управнений до сповнювання тих обов'язків, Комітет вибраний Конгресом, чи Комітет, що вже заіснував два роки раніше на середньому Заході, що започаткував своє існування з постановням Закарпатської Української Держави, що мав за завдання нести моральну й матеріальну поміч Закарпатській Україні. Цей Комітет зразу очолював адв. Іван Кузь, а секретарем був я. Пізніше його очолив адв. Іван Панчук.

По довгих нарадах та „хожденіях”, Комітет на середньому Заході піддався під юрисдикцію Комітету, що його вибрав Конгрес, але з додатком „Злучений” Український Допомоговий Комітет, звідси й пішла його назва ЗУДК.

Зразу ЗУДК несміло брався за свою працю, але по одержанні мандату поширив свою діяльність, з якої скористали тисячі наших скитальців.

Я був завжди діяльний в Комітеті на середньому Заході, але змагав до того, щоб визнати Комітет схвалений Конгресом, що мав на це більше прав.

В квітні 1941 року ми зорганізували публичну збірку на поміч нашим скитальцям, яка принесла кілька тисяч доларів.

Я був секретарем того Комітету, а пізніше головою Контрольної Комісії; скарбником був п. Іван Заблоцький, який дуже сумлінно виконував свої обов'язки. Ми вив'язалися добре з нашого завдання і ЗУДК дістав від нас велику фінансову піддержку.

Я піддав думку, щоб, як УККА, так і ЗУДК потворили свої філії чи відділи по всіх тих місцях, де живуть наші люди, які займалися б збіркою грошей та опікувались новоприбулими в Спол. Державах Америки.

УККА зразу не прийняв цієї схеми, ЗУДК прийняв її і якийсь час користувався нею і було стверджено, що це корисна річ. Пізніше, коли в УККА побачили, що тимчасове захоплення остигло, також прийняли мою пропозицію і потворили Відділи по місцях, що помагають реалізувати задуми Управи.

Тепер вони тим користуються, але вже давно забули чия це була думка, але це мені не шкодить, я щасливий, що вони існують та сяк так сповняють свою роль, в якій не завжди вони йдуть по добрій дорозі, але на це нема ради; ми ще мусимо пройти не одну пробу в нашому житті, щоб чогось навчитися, щоб стати нарівні з іншими державно-думаючими народами та вибороти собі волю, яка нам слушно належиться.

На початку 1943 року я зареєструвався і заплатив поголовний податок. Під час реєстрації я запитав екзамінатора чи мені не грозить депортація, або які перешкоди в одержанні горожанських паперів.

— Ні! — відказав він, а але коли б ми найшли на мапі Польщу, то ми б вас депортували, — додав він з усміхом.

9-го серпня того ж року я дістав горожанські папери (сертифікат), без помочі польських „воєвод”. Два роки пізніше зробили те саме моя дружина й донька. Тепер ми чулися вільними й щасливими, що по двадцяти роках скитання, ми нарешті дістали право буття на вільній землі Вашингтона.

Може ніхто не здає собі з того справи, як то важко жити людині, коли вона знаходиться поза правом, коли всякий пияк, чи волоцюга, загрожує їй свободне життя. Коли вона не може вільними устами, чи пером обізватися, чи написати чогось в

обороні наших прав. Коли вона не може сміло стати віч на віч зі всякими пройдисвітами, що їх фахом є ширення незгоди й лукавства серед наших людей і сказати їм, що вони роблять кайнову роботу. Коли вона не може заперечити різні партійні кличі, які нас роз'єднують. Коли вона не може поставити їм перед очі, що не в партійному роз'єднанні наша сила, але в християнській любові та щирому об'єднанні в поході до нашої найвищої цілі... Тільки вільна людина може виконати повищі завдання, які випливають з її вільного серця необтяженого ніяким зовнішнім страхом, що загрожує їй життю. Так я дивився на здобуття горжанських прав на себе й моєї родини в Америці.

* * *

Поза темними сторінками в моєму житті, були в мене й світлі хвилини, які насолоджували мою скорбну душу та загрівали до дальшої боротьби зі злом і гартували мого духа. До цих хвилин, яких не було багато, належали впершу чергу – відвідини моєї скромної обителі Їх Преосвященством Кир Константином Богачевським 4-го липня 1943 року.

Ці відвідини мали благородний вплив на мене, але рівночасно загострили відносини до мене деяких наших зависних і лукавих людей, навіть парохіян, що дивилися з-під лоба на цю візиту, бо мовляв: „Хто ж він такий, що єпископ велів себе завезти до його хати?“

Та я на це не звертав уваги, бо хіба можна було дивуватися тим людям? З цієї пам'яної візити мій колишній приятель Т. Литвин зняв фільм, що його переховував у себе, але з його смертю його жінка десь його заповділа.

Після обіду ми проходилися поміж вишнями в моєму городі, де Владика сказав мені, що його візита в мене є на доказ його вдячності за мою тверду поставу проти хаосу та оборону духовного авторитету – словом і пером.

– Ми про це пом'ягаємо, і скажу вам, що єдині Гетьманці допомогли мені зорганізувати й налагодити кращі умовини в нашій єпархії. Прошу переказати вашим побратимам, що я вдячний вам!

– Дуже дякую за признання, Ексцеленціє! – Адже це був наш святий обов'язок!...

– Так, так! Але як мало є в нас людей, щоб почувалися до святого обов'язку.

Ми ще якийсь час розмовляли про різні справи, аж нашу розмову перервав о. Ст. Тиханський, тодішній парох церкви Неп. Зач. Преч. Діви Марії в Гемтремк, принісши повну жменю зрілих дорідних вишень.

*Преосв. Кир КОНСТАНТИН в оточенні священників
літом 1943 року.*

Владика погостив у нас зо три години й від'їхав гарною лімузиною п. Андрія Градовського. Відвідини Владики лишилися приємним спомином для цілої моєї родини, а мої приятелі стали ще більше мене цінити та поважати

* * *

Воєнні роки несли зі собою різні невгоди. Не було вільного обміну товарів, як теж була притуманена людська думка. Америка стала союзником Москви в цілі побороення Гітлера. Москалі подбали про те, щоб всякі прояви вільного життя народів, що їх рідні землі загарбала Москва, були скорочені до мінімум. Навіть організування нашого УККА, в якому я

брав активну участь, зазнало певних перепоп та підюджувань з боку певних прошарків американських горлаїв. На нашу – Гетьманську Організацію рівнож кинено бачне око з їхнього боку. По округах появилися агенти Федерального Інвестиційного бюра й зажадали наших книг, особливо книг протоколів. На нашу Централю теж були набіги, бо хтось мильно, але з розмислом підсував думки, що українці співпрацюють з німцями й тішаються їхніми воєнними подвигами, а перед у тому всьому веде напів військова організація Гетьманців. Деякі наші люди, що працювали в Централі перелякалися тих інсинуацій, а правний дорадник Організації, Б. Пелехович дораджував, щоб Організація самоліквідувалася. Округам пораждено віддати всю зброю військовим властям на місцях, хоч ця зброя була перестаріла й куплена за наші гроші. Друкарню продано за безцінь. Дім СГД. був просто переданий в руки відділів УНС на терені Шікаґа без повороту вкладеного в нього нашого капіталу й праці. Так Організація, що мала за собою гарну й довголітню історію, перестала в 1942-му році існувати. Та проте ми збиралися і дальше жили бодай минулим, коли не було-майбутнього. На наших сходинах ми робили збірки гроша й за них рятували тих людей, що ми їх знали на скитальщині від голодової смерті. Коли пізніше тим скитальцям можна було виїжджати поза межі Німеччини, ми виготовляли їм афідавіти і помагали їм приїхати до Спол. Держав. І так у самому Дітройті ми допомогли 127 родинам знайти кращу долю.

В листопаді 1948 року ми зібралися і постановили відновити діяльність Гетьманців на американській землі. На початок створено Організаційну Раду, що складалася з 12-ти осіб. Вона виділила з-поміж себе Екзекутиву з п'яти осіб: голови, секретаря і скарбника та двох членів. Екзекутива мала виробити статут організації, винайти відповідну назву та заїнкорпорувати її.

Головою Екзекутиви вибрано інж. Петра Запорожця, секретарем Михайла Чемного, скабником Миколу Небоженка, Степана Ґаву та Євгена Драґінду як членів. Статут виготовив я, з малою допомогою інж. Петра Запорожця і також переклав

його на англійську мову. Назву піддав Його Світлість Пан Гетьманич Данило – „Українська Гетьманська Організація”. До інкорпорації поставлено вісім осіб. В Дітройті зорганізовано два відділи, пізніше постав і третій-жіночий. По першому З'їзді, в якому вже було 10 клітин УГО/А, вибрано нову Управу після статута, а Організаційна Рада і її Екзекутива зліквідувалися. На теперішню пору Організація має 15 відділів, що розкинені по цілому терені Спол. Держав.

* * *

Мене ще від Першої Світової Війни мучив улькус і що старшим я ставав, то гірше він мені докучав, а вкінці болі були такі нестерпні, що здавалося, що треба прощатися з цим світом. Тому я через кілька років був стало під лікарською опікою, але це нічого не помагало.

27-го квітня 1949 року я поїхав до Гамільтону в Канаді, де мав знайомого лікаря д-ра Ярослава Березовського, по пораду. По збаданні й просвітленні рентгеном виявилось, що зі мною погано й я мушу піддатися операції. Я згодився і написав до дому, як стоїть справа та, що 8-го травня відбудеться операція. Діти й дружина запротестували проти того, і я, щоб не робити їм прикрости по нараді з лікарем 7-го травня поїхав до дому.

Лікарі впевняли мене, що коли я хочу жити, то восені я мушу піддатися операції. Приїхавши до дому, я дальше пішов до праці, і хоч болі страшно докучали, я працював без затримки. 3-го жовтня під час праці мені пустилася з рота кров. Заалармований лікар зараз відставив мене до шпиталю. Якийсь час підготовляли мене, а 8-го жовтня я пішов на операційний стіл. Операція тривала 3 і 3/4 години, і мені витяли 7/8 шлунка.

По операції я почував себе дуже зле й здавалося, що я того не переживу. Дружина й діти заєдно сиділи біля мого ложа й слідили за ходом мого життя. Я широ молився в дусі, щоб Господь дозволив мені встати зі шпитального ліжка. Мої і моїх рідних молитви були вислухані, бо за три тижні я поїхав до дому. Але лікар повідомив мене, що до шість тижнів я

мушу піддатися ще одній операції, бо в мене є запалений бік і він боїться, що це може бути рак. 6-го грудня прийнявши Найсвятіші Тайни я піддався другій операції. Мені вирізано досить поважну частину боку, яка вже прибирала нормальну краску, бо ж усунено джерело запалення – хворий шлунок. При досліджах показалося, що це було звичайне запалення і ніяких ознак рака (пістряка) не було.

Ця операція дуже мене знесилила і я довго чекав поки рана трохи загоїться. Лікар передчасно повитягав нитки й рана відчинилася. В наслідок того я дуже терпів і не міг приймати ніякої поживи, а з рани випливав серум, що дуже ослаблювало мене. Я вилежав повних три місяці в ліжку, і аж на четвертий місяць я трохи піднявся і вкінці пішов до праці.

Коли я лежав у шпиталі в жовтні 1949 р., мене вибрано заступником головного предсідника (віце президентом) Союзу Українців Католиків „Провидіння”.

За цю почесність я був вдячний членам „Провидіння”, але на жаль я не був настільки здоровий, щоб взяти участь в інвагураційних Зборах. Пізніше, вже на піврічних Зборах я склав приречення та брав участь в ділових справах цієї шляхетної Організації.

Праця в „Провидінні” не була мені чужою, бо вже довгі роки перед тим я працював як голова 162 відділу в Дітройті. Та все таки, нова почесність накладала на мене нові обов'язки. Треба було йти на різні конвенції, складати привіти в імені Головної Управи, полагоджувати різні справи по відділах, їздити бодай два рази на рік до Філядельфії на засідання і т. і.

Та якось Господь благословив мене здоров'ям і второпністю так, що я через чотири роки вив'язувався добре із своїх завдань.

На другу каденцію, хоч я зголосився, то не робив ніяких заходів, щоб мене перевибрано, як це робили другі кандидати. Мабуть тому я і перепав кількома голосами. Мене те не журило, бо я крім того мав багато праці в „Батьківщині”, „Булаві”, в УККА, Рідній Школі й в УГО/А, де мене завжди вибрано на чільні пости. Рівночасно прийшлося мені працювати,

як основоположникові й чотиролітньому секретареві в Кредитовій Спільці „Самопоміч”, яка майже з нічого виросла в поважну п'ять мільйонову установу. Та найбільше часу забирала мені УГО/А., а пізніше ще й Українсько-Американський Клуб, де я цілими роками був в управі та секретарем Ради Мужів Довір'я.

В липні 1953 року я поїхав до Каліфорнії в цілі відвідин моєї тіточної сестри Ольги Мілер і при тій нагоді знайти щось кращого для себе на старші літа. Подорож залізницею була приємна своїми краєвидами, які змінювалися мов у калейдескопі проїжджаючи через десять стейтів. Особливою красою були безкраї лани пшениці Кензасу, чудові околиці зі своїми зеленими полями та різнобарвними скалистими горами Колорада й бездонні пропасти та гори Арізони. Субтропічна рістня полудневої Каліфорнії теж мала свій смак і красу, якої не стрічається на півночі.

Сестра була дуже владувана моїм приїздом тим більше, що ми не бачилися двадцять кілька літ. Я дуже приємно перебув там кілька днів, звідуючи різні околиці. В неділю біля церкви я розпитав про адресу мого приятеля з давніх літ проф. Василя Ємця що про нього я знав тільки, що

Віртуоз України Професор Василь ЄМЕЦЬ – мій відданий Побратим

він проживає десь у Голлівуді, але ми не переписувалися.

Того ж таки дня я подзвонив до нього й він зрадівши, що я так близько, запросив мене до себе. Ми умовилися, що приїду на другий день під вечір. В понеділок я взяв таксівку й поїхав до ославленого Голлівуду. Мій дорогий побратим проф. Ємець з дружиною вже очікували мене. Коли я йшов довгою алеєю від дороги до їхнього дому, вони вийшли мені на зустріч і ми таки надворі сердечно привиталися. Паню Ємець я не знав, бо мій побратим одружився вже після нашого знайомства. Була це людина дуже приємна, мила з вигляду, а до того ще дуже второпна. Володіла вона дуже добре, як англійською, так і українською мовами. Ми увійшли в вітальню і тільки, що посідали, як пані Ємець з'явилася з фляконом доброго вина та закускою. Рівночасно запросила мене на вечерю, але я відмовився тому, що я був уже по вечері в сестри Олі. Ми довго сиділи й розмовляли на різні теми, а особливо на теми Гетьманського Руху, що проф. Ємця дуже цікавило, бо він виніс любов до Гетьманщини ще з батьківської хати й вірно служив Гетьманській Ідеї ціле своє життя, чи то музикою, чи то статтями в пресі на гетьманські теми. Останніми роками проф. Ємець вже менше присвячував часу музиці, за те звернув він особливу увагу на літературне поле й видав друком кілька поважних творів – розвідок на державницькі теми. Його знаменитий твір „До нової Полтави”, знайшов широкий відгук серед нашого громадянства, подекуди з осудом, мовляв: – Ємець – О. Войнаренко (літ. псевдо), розгортає старі гріхи, – але ж цими гріхами грішать наші соціалісти й по нинішній день, оправдуючи (очевидно наклепом на консервативні круги), свій непростимий гріх – повалення Української Гетьманської Держави й віддання під московську кормигу нашу рідну землю, а рідних Сестер та Братів на тюремні заслання – загибель та голодову смерть, що забрала Україні понад 25 мільйонів людности.

Не маючи безпосередніх зв'язків із зовнішнім світом, хоч він передплачує дуже багато українських газет та журналів, проф. Ємець просто ковтав мої інформації про дії Гетьманського Руху та взагалі про українське життя. Ми сиділи довгень-

ко, десь біля півночі, коли я зголосився до відходу, добра пані Ємець замовила мені таксівку й я поїхав до сестри на її помешкання. Від того часу ми заприятнілися ще більше й стало переписуємося й по нинішній день.

Поволі минали дні за днями. Я працював у вижче згаданих установах і хоч та багатогранна праця виснажувала мене, та мимо того моє життя плило цікаво й захоплює так, що я навіть не заримічував, як літа пробігали над моєю головою. Мої доні повиходили заміж і зажили своїм власним життям, з чого ми з дружиною були вдоволені, але рівночасно відчули, що наша хата стала для нас завелика, тому ми продали нашу хатину з садком і перенеслися до міста. На новому місці треба було знову взятися за фізичну працю, щоб з нього зробити оселю українця.

* * *

Дня 22-го жовтня 1953 р., стрінула мене ще одна незабутня історичної ваги приємність. Того дня пізно вечером я мав велику приємність витати в своїй хаті другого Високодостойного Гостя – Його Світлість ЯВП. Гетьманича Данила. В п'ятницю 22-го жовтня вночі ми стрінули Й. Світлість на летунському майдані Віллов Ран і по привітанні ми подалися двома автами до моєї хати. Була вже пізня пора ночі, то по малій перекусці, ми подалися на спочинок. На другий день в суботу ми відбули наради в домівці Відділу УГО/А., якими проводив Пан Гетьманич, а під вечір подалися знову до моєї хати на обід. До гарно заставленого стола, що його приготували п-ні Р. Драгінда й моя дружина засіли: ЙСП. Гетьманич, голова УГО/А, д-р Мирослав Сіминович, його заступник інж. Петро Запорожець, ред. Михайло Гетьман, інж. Мих. Первак, побрат. Євген Драгінда, інж. Ст. Цап, проф. Мих. Овчинник, інж. Мих. Г. Бояр, ред. Микола Пасіка, побр. Юліян Цебринський, посестра п. Розалія Драгінда та господарі хати. Під час обіду поплила щира розмова переплітана приємними жартами, а далі розмова йшла й на поважні теми. На пам'ятку знято кілька світлин.

В неділю ми всі троє – Й. Світлість, дружина і я поїхали

„Гост за Україну” — під час гостини П. Гетьманича в 8-мі п-ва Чемпіс 23 жовтня 1953 року.

на західню сторону міста на св. Службу Божу до Укр. Католицької церкви. По Службі Божій, П. Гетьманич подався з цілим почотом до Укр. Православної церкви Покрови Пресв. Богородиці, де тоді з нагоди храмового свята був на візитації Владика Мстислав. Після Богослужби ми подалися до залі української кат. школи на величаве прийняття, що його улаштувала українська молодь і жіночий Відділ УГО/А.

Молодь сердечно витала Пана Гетьманича, складаючи йому щирі привіти.

Йї у відповідь Гетьманич виголосив дуже змістовну промову, закликаючи її до єдності й витревалости в наших змаганнях до вільної Української Держави.

Під час обіду й опісля, знято багато світлин, які залишилися для нас цінною пам'яткою тих історичних відвідин.

Після цього прийняття, ще відбулися короткі наради чільніших Гетьманців з Його Світлістю у проводі, які були дуже корисні в напрямі поширення Гетьманського Руху на американській землі.

Около 11-ої години вночі ми відпровалили нашого Гетьманича на летунський майдан, звідки він у товаристві ред. Євгена Зиблікевича відлетів до Нью-Йорку. Ми сердечно попрощали Його Світлість і піднесені на душі вертали додому, не знаючи, що це останній раз ми мали щастя оглядати його миле обличчя та слухати його розумних порад, бо за три роки й чотири місяці Гетьманича не стало між живими...

* * *

В липні 1955 року я знову був в Каліфорнії, цим разом вже автом з дружиною в товаристві п-ва Євгена й Розалії Драгіндів. По відвідинах різних місць, між іншими й Мексико, ми умовились з проф. Ємцем поїхати над Тихий океан до купелі. До нас прилучилися ще п-во Костіви (мої свояки) і ми поїхали до „Малібу Біч” купатися.

Я не знаю хто і з якої причини назвав Тихий океан „тихим”, бо він зовсім не тихий. Навіть у найкращу днину, коли немає вітру, він завжди буриться і викидає височезні стоси хвиль, якими полоче безперестанку скалисті береги...

Ми не могли купатися, хоч день був погідний. Кризь туман продиралося сонце, але воно, ні гріло, ні пекло. Ми розложили свої „коци” на піску та довільно вилежувалися. Я трохи побіг у воду, але вона мене не вдовольнила, бо була холодна. Ми пролежали з яких дві години на піску й пообідавши чим Господь благословив, розмовляли на різні теми.

– Накрийте ваші ноги бодай рушником, побратиме, а то ви готові спектись, – промовив зі ширістю проф. Ємець.

– Та ж сонця немає! – відповів я.

– Ви не знаєте каліфорнійського сонця, – відказав він з усміхом, – хоч його ніби й немає, але воно готове спалити вас.

– Цікаво! – відповів я, і накрив ноги, але це вже було запізно. Коли ми по кількох годинах виїжджали з плажі я відчув пекучий біль в лівій нозі. На просьбу проф. Ємця ми заїхали до його нової хати, що причепилася мов голубник до голлівудських гір, а її позем рівнявся вершка ратуші міста Лос Анджелос. Добра пані Ємець приймала нас дуже широко й виставно, але моя нога вже починала мене боліти й прийняття пані Ємець мене не тішило. Я хотів піти десь до аптеки й дістати якийсь середник на усмирення болю. Увечорі моя нога, що була висунена на лучі сонця була ціла червона та немилосердно пекла так, що я не міг спати. Ще ніколи в житті я не відчував такого незносимого болю, як тоді. Пані Костів в якій ми заночували ту останню ніч перед нашим від’їздом додому, порадила мені, щоб я взяв гарячу ванну й це усмирить мої болі, і я хоч не дуже довіряв в її „бабські ліки”, все таки дав себе намовити й пішов до ванни. Це страшно погіршило мої болі. Нога від пояса до стопи була опухла, а біль незносимий.

Ми мусіли вибиратися в дорогу, бо вже й час ставав для нас чим раз коротший. Раннім ранком ми опустили Алтадіну. Я провадив авто, але дошкульні болі ноги просто мене знесилювали. З гіркою бідою ми під вечір добилися до Флегстаф Аризона, де й заночували. Я був у гарячці. Щоб якось зарадити лихові я пішов у місто й напивавши доброго аптекаря, дістав від нього якоїсь масти на усмирення болю. Майже цілу ніч я

вився з болю і не міг заснути. Десь над раном, коли треба було рушати в дальшу дорогу я заснув.

Дальшу дорогу через три дні авто вів мій приятель Євген Драгінда. Коли ми приїхали до дому, мої болі вже усмирилися і я міг свobodно вже ходити.

Ця подорож залишиться в моїй пам’яті не лише тому, що я мав милу зустріч зі своїм побратимом та рідними, але також через мої фізичні болі, які далися мені взнаки.

* * *

День 23 лютого 1957 року був дуже сумним днем, не тільки для Укр. Гетьм. Організації, але й для всього патріотичного громадянства. У цей незабутній день, телеграми з Лондону принесли нам сумну й потрясаючу вістку, що нашого дорогого Гетьманича не стало в живих...

Тяжко й болюче ми переживали цю велику й незаступиму втрату. Великими жалобними Академіями пом’януло українське громадянство його пам’ять, але свідомість того, що не стало надії України гризла серце кожного українського патріота. Смерть Гетьманича захитала деякими людьми, що були в рядах Гетьманського Руху й аж скликаний УГО/А. Всегетьманський Конгрес у липні 1958 року в Дітройті, унормував ті відносини.

Після Конгресу було багато праці в Організації, бо створено нові надбудови в яких треба було працювати з подвійною наснагою, але дякувати Богу все йде своїм руслом і набирає не тільки форми, але й змісту.

Решта років моєї праці в різних установах плили без особливих заміток. За те день 24 грудня 1962 р. – на Свят-Вечір знову позначився в моєму житті кризою. В той день я відчув сильний біль у грудях. Лікаря годі було дістати. Я мусів чекати на нього аж по Різдві. Він сконстантував, що я мав легкий атак серця і мене забрано до шпиталю. Там я пролежав три тижні й повернув до хати. Але від того часу я почав занепадати на здоров’ї. 18-го травня 1963 року я знову занедужав і опинився в шпиталі. По десятиох днях я вернувся до праці. На початку 1965 року я почув сильні болі в головних суглобах,

а далі почали мені терпнути ноги, і хоч я звертався до багатьох лікарів, то недуга, не тільки, що мене не лишає, але як бачу, що вона погіршується. Коли хочу пройти кільканадцять кроків, то мені замирає віддих, а ноги в'януть від болю так, що мушу сісти, або лягти. Як довго так буде, Господь святий знає?...

Здається, що я вже втомився?..

ПІСЛЯСЛОВО

Вельмишановний Читачу! Коли Ви хочете відтворити в своїй уяві своє рідне село, свої юні чудові й незабутні літа, Вашу початкову науку в рідному селі, Вашу церковцю захвану десь серед чудово-високих тополь, незабутні переживання пов'язані із святкуванням Христового Різдва та Великодня, пригадати звичаї і обичаї, що панували в Вашому селі, от хоч би – як то відбувалося весілля, – Ви то все знайдете в цінній книжці „Потоптані мрії” п. Михайла Чемного. Ви знайдете в цій книжці ще такі незабутні картини, як: Жнива, косовиця та дещо.

А потім Ви побачите картину Першої Світової Війни і що руїну, що вона принесла на наші села й як не до пізнання едеморалізувала наше, колись так високо-моральне село. І Ви з цікавістю будете слідкувати за подіями, що пов'язані з відновленням нашої Рідної Держави. Ви побачите, який підйом, захват постав по селах, як то наша молодь присягала на вірність нашій Державі, і як ця сама молодь забравши зброю і одержу потім дезертувала, зламавши присягу, як і зламали цю присягу Січові Стрільці в Києві, що присягали на вірність Гетьмана, – боронити його й свою Рідну Державу. Наслідки зламання присяги ніколи ще нікому на користь не вийшли й Господь Бог зіслав на наш нарід і рідну землю страшну кару й неволю. Автор гадає, що якби ці хлопці не дезертували, то Галицька Армія могла мати не 100.000, а пів мільйона вояків і ми розбили б поляків дощенту! Прихід поляків, знущання над тими „героями” – дезертирами, знущання над їхніми матерями, батьками, сестрами, нареченими, навіть знасилуванням їх, а їх самих биттям по „морді”, вони аж тоді зрозуміли свій злочин супроти рідної держави, аж тоді їм відкрилися очі, як Адамові та Еві, що не послушали Божого приказу.

Ви з великим зворушенням будете переживати з Автором тиф у селі, коли то й над ним витала смерть, а потім рятування від смерті батьків, – все те до глибини потрясаючі сцени!

Може найбільш неймовірно із воєнних картин, то прихід петлюрівських військ і пацифікація ними нашого села. Це щось такого ганебного й потворного, щоб рідне військо поцифікувало рідне село, яке конало в нужді, якого селяни жили в землянках, бо село було спалене, це хіба унікалом в нашій історії, як і унікалом мордування петлюрівцями рідних міністрів і старшин на службі Гетьмана Павла! Це вічна ганьба, якої не зітре вже ніяка сила!

А нарешті Ви прочитаєте впросто фантастичну утечу з Польщі Автора цієї книжки, його неправдоподібні переживання під час тієї утечі й просто неймовірне, коли несподівано сам для себе опинився з Куби на Флориді. А потім у „наймах”, а цих маймів не можна було знайти, врешті страшна депресія і голод в Америці. Це все потрясаючі сцени. Ви знайдете в цій книжці й прибуття дружини Автора з початку до Канади, а потім до Дітройту.

Очевидно, Ви побачите вдома Автора Владика Константина Богачевського, потім світ. п. Гетьманича Данила, і побачите Автора на різних суспільно-громадських становищах, як: секретаря УККА, віцепрезидента СУК „Провидіння”, вже не казати про різні пости в Укр. Гетьм. Організації. Цікаві будуть для Вас і сцени з українськими літаками, а потім 2-га Світова Війна і занепад Гетьм. Організації, і аж у 1948 р. її відродження, але майже цілковитий занепад „Січей” якими була покрита вся Америка.

Не можна мовчки перейти попри факт, що Владика Константин Богачевський під час побуту в Автора ствердив, що Укр. Кат. Церква завдячує свій рятунок саме гетьманцям, і Церква ніколи про те не забуде.

ВШ. Читач знайде в цій книжці і понад 20 цікавих світлин – одне слово – книжка заслуговує на свою увагу, а вона цінним вкладом у нашу мемуаристику та повинна знайтися на полицях кожної нашої родини в Америці, що дорожить рідним словом, цінить все своє, що рідне й дороге українському серцю.

Від Видавництва

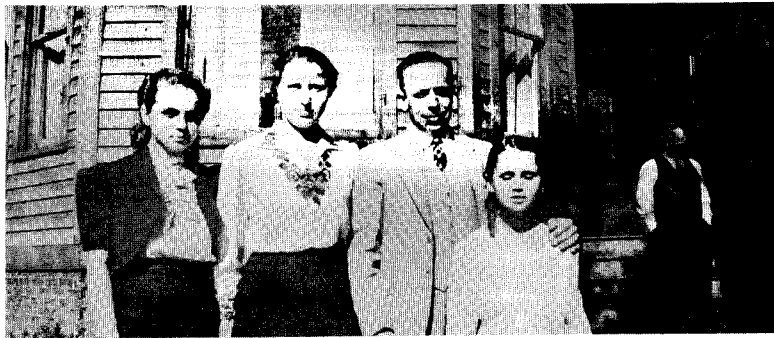
ВПреосв. Кир Іван БУЧКО, під час проповіді 1940 року в Гемтремк, Міш.

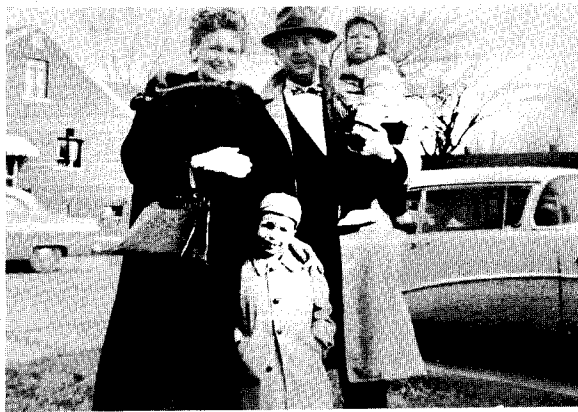
ВПреосв. Кир Іван БУЧКО в оточенні священників на тлі живого тризуба Гетьманок під час візиту в Дітройті в липні 1940 р. Від ліва: о. Романович, о. Максим Марків ЧСВВ, Владика Архиеп. Іван БУЧКО і о. д-р Ст. Тиханський парох церкви Неп. Зач. Преч. Діви Марії в Гемтремк, Міш.

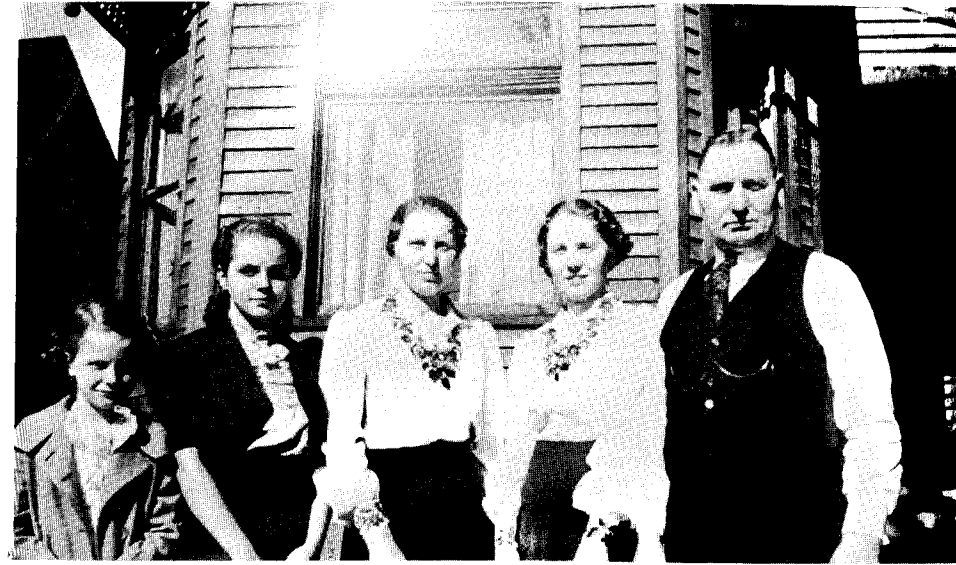
МОЯ РОДИНА. (Сітлина з 1939 року).

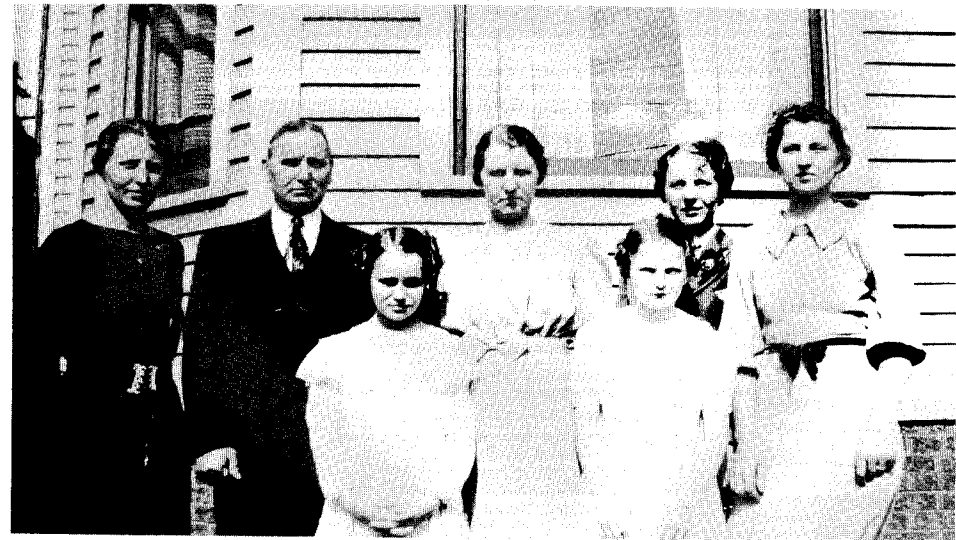
МОЯ РОДИНА.

Моя молодша донька НАТАЛКА з чоловіком ЕДВАРДОМ і синами ДАВИДОМ і МАРКОМ.

Мій тесть з доньками й внукою. Від ліва: його наймолодша донька СЛАВА, моя донька ЄВСТАФІЯ, моя дружина, її сестра АННА, мій тесть Йосиф ТИМЧИШИН.

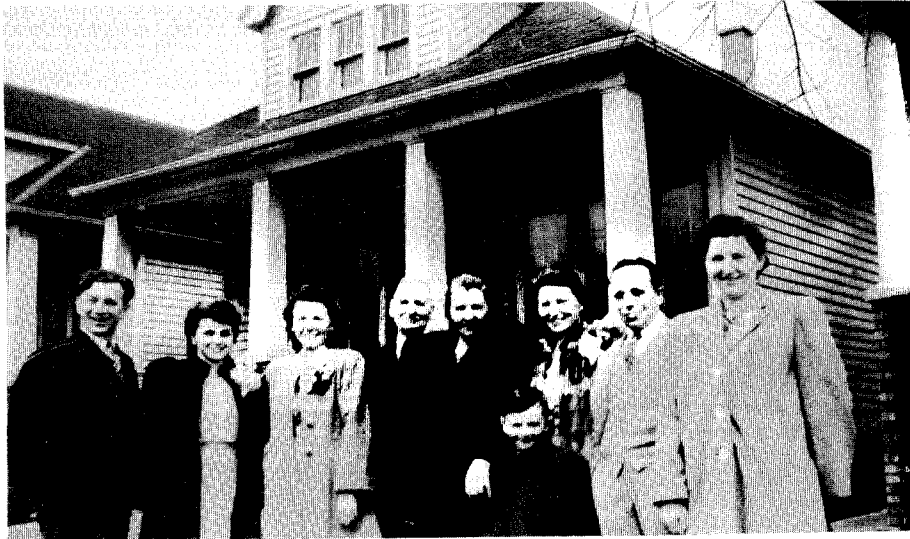
Мій тесть з цілою родиною і внукою. Моя дружина, її батько, мама, сестра АННА, сестра ЄВГЕНІЯ, вдоли моя донька НАТАЛКА і сестра моєї дружини СЛАВА.

Родина мого тестя. Від ліва: Анна ТИМЧИШИН, сестра моєї дружини, Йосиф ТИМЧИШИН (мій тесть), моя дружина, її мама, моя старша донька ЄВСТАФІЯ і її чоловік Ілля ФЕДАК. Вдолі сестра моєї дружини ЄВГЕНІЯ БАБЕНКО з сином ТАРАСОМ.

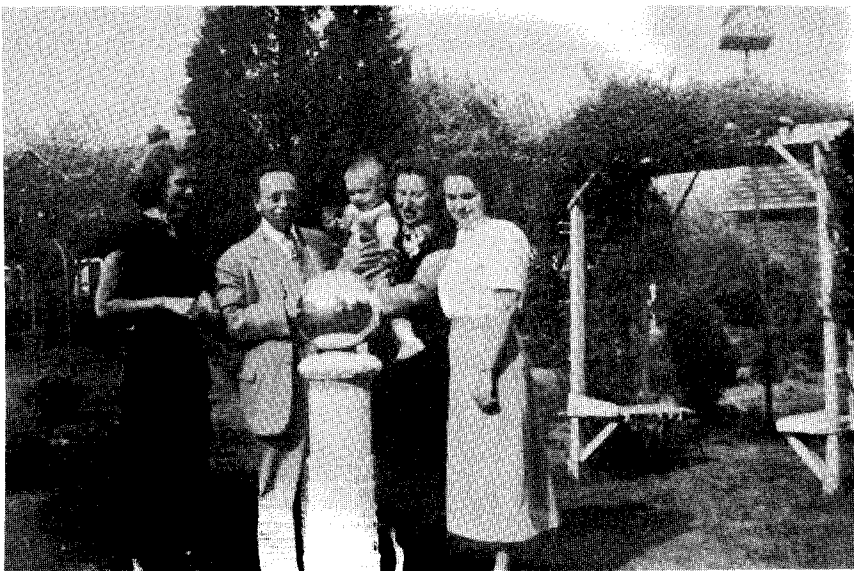
Моя донька ЄВСТАФІЯ і ми обое.

Родина ТИМЧИШИНИХ і ЧЕМНИХ. Від ліва: Ілля ФЕДАК (мій зять), донька ЄВСТАФІЯ, Анна ТИМЧИШИН, Йосиф ТИМЧИШИН, його дружина АНАСТАЗІЯ, моя дружина, я, і Євгенія БАБЕНКО, вдолі її син ТАРАС.

Під час нашої візиту в Лос Анджелес Каліф. 1955 року. Від ліва: Я, моя тіточна сестра Ольга МІЛЛЕР, моя дружина і пані Розалія ДРАГІНДА.

В нашому городчику. Доня НАТАЛКА, я, моя дружина з внуком Степаном ФЕДАКОМ і донею ЄВСТАФІЄЮ.

Моя дружина з донькою НАТАЛКОЮ і внуком ДАВИДОМ.

Я з дружиною і донькою ЄВСТАФІЄЮ.

Д-р Володимир МУРОВИЧ і я в липні 1964 р. на подвір'ї нашої хати.

З М І С Т

Розділи:	стор.
1. Передмова	5
2. Моє рідне село	7
3. Нещастя	9
4. Ноша села	12
5. Село його звичаї і культура	15
6. М'ясниці	23
7. Великий Піст і приготування до Великодня	29
8. Великдень	31
9. Зелені Свята	34
10. Жнива	36
11. Косовиця	38
12. Осінь	40
13. Дальші роки моєї молодости – війна	41
14. Друга мобілізація і пожега у селі	48
15. Третя московська інвазія	50
16. Революція в Росії	58
17. Відворот	62
18. Українська влада на Великій Україні	65
19. Перший Листопад	69
20. Ляхи в нас	79
21. Тиф у селі	81
22. Дальша наша доля під поляками	85
23. Батько урядовим комісарем	87
24. Війська от. Петлюри і польсько-больш. війна	92
25. Віднова читальні „Просвіти” і орган. кооперативи.....	100
26. Спокуса	113
27. Подорож у невідоме	118
28. Буря	141
29. На новій землі	148
30. Депресія і дальші роки радості й смутку	162

1. Типи дівчат у селі Хом'яківці	13'
2. Церква св. Архангела Михайла в Хом'яківці	17
3. Корнило і Анна Чемні – мої Родичі	121
4. Михайло Мельникович Гол. секретар Централі Г.С., д-р О. Назарук і Тома Кошіль от. 4-го Округа Гетьм. Січей /світлина з 1927 року/	160
5. Полковник Олександр Шаповал і Михайло Чемний	167
6. Михайло Чемний в уніформі курінного отамана Гетьм. Січей /з 1926 року/	175
7. Літак „Україна” під час посвчення 19 серпня 1934 р.	177
8. Преосв. Кир Константин в оточенні священників літом 1943 року	185
9. Віртуоз України Проф. Василь Ємець – мій відданий Побратим	189
10. „Тост за УКРАЇНУ” – під час гостини Пана Гетьмананича в домі п-ва Чемних 23 жовтня 1953 року	192
11. Могила моїх Батьків на цвинтарі в с. Хом'яківці	196
12. ВПреосв. Кир Іван Бучко під час проповіді 1940 року в Гемтремк, Міш.....	199
13. ВПреосв. Кир Іван Бучко в оточенні священників	199
13. Моя Родина /Світлина з 1939 р. Моя Родина	
Моя молодша донька Наталка з чоловіком Едвардом і синами Давидом і Марком	200
14. Мій тесть з доньками та цілою родиною	201
15. Родина мого тестя та моя родина	202
16. Моя доня Євстафія та візита в Лос Анджелес Каліф. 1955 р.Я, дружина. тіт. сестра і п. Драгінда	203
17. Моя Родина в нашому городчику. Дружина з донькою Наталкою і внуком Давидом	204
18. Я, дружина й донька Євстафія. Д-р Вол. Мурович і я в липні 1964 р. на подвір'ї нашої хати.....	205
19. З м і с т	206

